

ISSN 2312-1181

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

Серія «Культурологія»

Випуск 21

**ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ
СУЧАСНОСТІ**

*Збірник наукових статей і тез за результатами
XIV міжнародної наукової конференції
(Острог, 14 травня 2021 р.)*

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2022

*Друкується за ухвалою ради
Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 6 від 19 січня 2022 року)*

Редколегія збірника:

Пасічник Ігор, доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Шевчук Дмитро, доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету «Острозька академія»;

Карповець Максим, кандидат філософських наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія»;

Зайцев Микола, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія»;

Петрушкевич Марія, докторка філософських наук, доцентка, завідувачка кафедри філософії та культурного менеджменту, завідувачка лабораторії гендерних досліджень Національного університету «Острозька академія»;

Янковська Жанна, докторка філологічних наук, професорка кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Рецензенти:

Шевчук Катерина, докторка філософських наук, професорка кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету

Русаков Сергій, кандидат філософських наук, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія»: зб. наук. статей і тез за результатами XIV Міжнар. наук. конфер. «Проблеми ідентичності в умовах соціокультурних викликів сучасності» (м. Острозьк, 14 трав. 2021 р.) / ред. кол.: І. Д. Пасічник, Д. М. Шевчук та ін. Острозьк: Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 21. 116 с.

ISSN 2312-1181

DOI 10.25264/2312-1181-2022-21

Сьогодні у час глобалізаційних викликів проблеми ідентичності в суспільстві постають надзвичайно гостро. Під час наукової конференції обговорювалися шляхи вирішення багатьох соціокультурних питань, пов'язаних з українською культурною традицією, релігійними та філософськими питаннями ідентичності, проблемами національної ідентифікації, (само)визначенням різних соціальних прошарків суспільства.

Збірник містить наукові статті та тези, в яких розглядаються проблеми ідентичності з різних поглядів. Звертається увага на типи ідентичностей, їх стратегію розвитку й існування. До збірника увійшли спогади доктора педагогічних наук, професора, академіка Української Академії Акмеології Владислава Володимировича Вербеця про період роботи в Національному університеті «Острозька академія». Матеріали збірника можуть бути використані в подальших дослідженнях із зазначеної проблеми, а також при вивченні окремих культурологічних дисциплін.

УДК 008:001.891

ББК 71

ISSN 2312-1181

DOI 10.25264/2312-1181-2022-21

© Автори статей, 2022
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2022

СТАТТІ

УДК 316.7

Вербець Владислав,

доктор педагогічних наук,

професор кафедри політології та соціології

Рівненського державного гуманітарного університету

ДІАГНОСТИКА ПРОЦЕСІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ПОШУКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті аналізуються теоретико-методологічні та організаційно-методичні проблеми здійснення соціально-педагогічного моніторингу процесів ідентифікації студентської молоді. Репрезентуються основні тенденції й бар'єри ідентифікації та негаразди реалізації інтелектуального потенціалу особистості в складних умовах сьогодення.

***Ключові слова:** освіта, моніторинг, студентська молодь, ідентифікація, професійно-кваліфікаційний портрет викладача, показники, параметри.*

Diagnosis of student youth identification processes: searches, problems and prospects

Theoretical and methodological as well as organizational problems of creating and implementing socio-pedagogical monitoring in the educational process of higher educational institutions have been analyzed in the article. The major trends of educational process are represented; the main problems, obstacles and difficulties in order to implement the intellectual potential of the personality in difficult conditions nowadays have been analyzed.

***Keywords:** education, monitoring, students, professional and qualification portrait of a teacher, parameters, options.*

Заклад вищої освіти – один із найбільш ефективних соціальних інститутів, який органічно пов'язаний із фундаментальними основами державного устрою, його соціально-економічною і суспільно-політичною організацією і є найвагомішим чинником формування й розвитку інтелектуального потенціалу молодого покоління. Тому надзвичайно актуальна проблема сьогодення – налагодження систематичного вивчення впливу об'єктивних компонентів на функціонування закладів вищої освіти та унеможливлення негараздів

соціально-економічних, психолого-педагогічного та інформаційного характеру й зростаючої ролі нарощування потенціалу ресурсів особистості для поглиблення компетентності й креативності у вирішенні навчальних проблем.

Вивчення функціонування закладу вищої освіти (ЗВО), як важливого соціального інституту, надзвичайно актуальна проблема сьогодні. Адже заклад вищої освіти “вбудований” у систему інших елементів системи освіти і має самодостатній потенціал у справі забезпечення підготовки висококваліфікованих спеціалістів для соціальної практики. Водночас в освітніх закладах існують проблеми не лише “зовнішнього” характеру – невідповідність рівня фахової підготовки спеціалістів до вимог соціальної практики й відсутність науково обґрунтованого прогнозу потреб у фахівцях для конкретного регіону, але й “внутрішніх”, специфічних негараздів – браку інноваційних методик та технологій навчання, домінування вузькопрофесійних інтересів професорсько-викладацького корпусу, обмежена забезпеченість методичного оснащення навчального процесу, відсутність налагодженого “зворотного” зв’язку між рівнем репрезентації знань та їх відповідним засвоєнням і використанням студентами у повсякденній практиці.

Мета наукової статті – аналіз проблем упровадження соціально-педагогічного моніторингу процесів ідентифікації особистості та особливостей діагностики ефективності педагогічного процесу.

Сьогодні виникає необхідність зупинити руйнівні процеси у галузях освіти, науки, культури. У зв’язку з цим особливої актуальності набувають конкретні соціологічні дослідження, які дозволяють не лише вивчати громадську думку, але й здійснювати наукові розвідки у царині державотворення, подальшого розвитку освіти, науки, культури, аналізу проблем формування та реалізації *невичерпного інтелектуального потенціалу студентської молоді*. Тим часом, на думку З. Фройда, “дуже мало користі з того, коли хтось гучно проголошує, що береться досліджувати ту або ту велику проблему. У науковій роботі перспективніше братися за те, що лежить безпосередньо перед вами, і тоді самі собою з’являються і шляхи досліджень... і дозволить підступити до вивчення складних проблем” [1, с. 21], зокрема дієвості потенціалу молоді, що відповідно дозволить унеможливити руйнівну дію чинників. Тим часом в системі освіти нагромаджуються такі тенденції:

1. Проявляється низька адаптивність молоді до ринкових зрушень й неготовність її діяти більш самостійно щодо облаштування власної

долі на перетині сформованих та задекларованих впродовж попереднього періоду стереотипів соціальних орієнтацій та очікувань щодо “стабільності” й належної “турботи” держави до підростаючого покоління;

2. Здійснюється ескалація патерналістських очікувань молоді в нових ринкових умовах завдяки домінування стереотипізації як необхідного способу людського мислення й здобуття молоддю нового соціального досвіду, але, водночас, уповільнюється процес прийняття адекватних рішень.

3. Зростають розбіжності економічного та соціального статусів в молодіжному середовищі (“залежних від підтримки держави” та “залежних від ринкових трансформацій”), внаслідок ініціюються різні за наслідками процеси: відпливають найкомпетентніші та найкваліфікованіші працівники із державного сектору економіки в ринковий, з одного боку, руйнується система мотивації особистості у професійній зорієнтованості на підґрунті відсутності ресурсів ідентифікації, з іншого.

4. Зменшується рівень професійної компетентності та кваліфікованості, водночас збільшується індивідуальне пристосування особистості до ринкових перетворень, і як наслідок послаблюється соціальний престиж освіти як чинника суспільної диференціації.

Звичайно, існуючі бар’єри ускладнюють процеси реалізації потенціалу особистості у виробничій, соціальній та інтелектуальній сфері і провокують елементи девіації: динамізуються вчинки агресивності, бездуховності, аморальності, збільшується психічне напруження, поглиблюється соціальна аномія в цілому.

Тим часом надзвичайної актуальності набувають проблеми формування освіченої, конкурентно-спроможної, мобільної на ринку праці молоді з глибокими та сильними мотивами, раціональною поведінкою, почуттям відповідальності, високою адаптивністю, готовністю призвичаїтися, опанувати та сприйняти зміни пріоритетів у виробленні нової системи цінностей та орієнтацій у складних соціальних умовах сьогодення. Внаслідок виникає необхідність надзвичайно потужних дій щодо переорієнтації молоді з традиційних цінностей, на вартості ініціативно-творчого, соціально-активного та відповідального типу креативного працівника. Тим часом зростає безробіття в умовах невідповідного рівня життя широких верств населення, зокрема молоді, як найбільш мобільної частини українського суспільства. Молодь змушена здійснювати інтенсивний виїзд за кордон з метою працевлаштування й здобуття коштів і продовження

освіти. Відповідно виникає завдання щодо необхідності оперативної розробки тактики та стратегії інноваційних заходів професійної підготовки, адекватної сучасним вимогам та пошуків шляхів ефективного працевлаштування випускників вищих освітніх закладів різного рівня акредитації та форм власності – державних, приватних, муніципальних тощо.

Важливою умовою у науковому аналізі соціальних проблем молоді, виступає необхідність проведення систематичних та широкомасштабних соціологічних, соціально-педагогічних та психологічних досліджень мотивації навчання, професійної спрямованості, психологічної готовності до ринкових перетворень, а також вивчення глибинних, історико-ментальних, генетико-фізіологічних, інформаційно-культурологічних та інших характеристик потенціалу особистості нової формації в незалежній українській державі. В даному разі виникає запитання, що, зокрема, аналізувати в спектрі проблем молоді, явленені чи латентні елементи функціонування соціального об'єкта – студентської молоді?

Зважаючи на специфіку вивчення життєдіяльності студентської молоді, її динамізм, певну амбівалентність дій та вчинків, виникає необхідність охопити широкий спектр проблем не тільки “внутрішнього”, суто соціально-демографічного та психологічного характеру, але й “зовнішнього” – соціально-економічного контексту побутування молодіжної спільноти. Звичайно, такий соціальний об'єкт має дві форми життєдіяльності – латентну та явлену (явну). Така багатовекторність молоді як соціального об'єкта, на думку соціолога Тарасенка В.І., вимагає, поза сумнівом, діагностики “внутрішнього” стану об'єкта, тобто способу його іманентного існування (латентної форми). Однак, “прямо це діагностування вчинити неможливо, а тільки через спосіб явленого існування. Діагностика має пройти той самий шлях, що його проходить соціальне, а відтак і соціологічне пізнання – від явленої до латентної форми об'єкта” [2, с. 20]. Учений пропонує технологічну схему соціального пізнання в такій послідовності: 1) явлена форма фіксується й аналізується за певними кількісними і якісними параметрами; 2) результати аналізу інтерпретуються “углиб”, тобто у напрямі латентної форми існування об'єкта, яка звісно, спочатку не є конституційованою, а тому залишається невідомою; 3) інтерпретація конститує (встановлює) тип латентного буття (форму існування) об'єкта і термінологічно чи поняттєво позначає її; 4) пояснення встановленої форми (уточнення, характеристика тощо) на основі певної концепції чи теорії; 5) на підставі пояснення вста-

новлюється діагноз об'єкта, тобто оцінка його стану у тій конкретній латентній формі, яку попередніми процедурами конституїровано і пояснено» [3, с. 20]. Така методологія пізнання та діагностування соціального об'єкта, на думку В. І. Тарасенка, має постати як “певна інтелектуально-технологічна цілісність” [4, с. 21]. Звичайно, всі елементи такої технологічної схеми взаємопов'язані та мають чітку ієрархічну підпорядкованість для наступного теоретизування, зокрема концептуалізації об'єкта, створення нової теорії та технологічного образу для практичного перетворення й узагальнення з можливістю екстраполяції в інші галузі життєдіяльності студентської молоді.

Існує широка джерельна база, яка розкриває напрямки пошуків у впровадженні моніторингу в галузях політики, екології, економіки, соціології, педагогіки тощо. В цілому з проблемою впровадження моніторингу якості освіти можна познайомитися в працях Н. Балакіревої, М. Барни, Б. Бодрякової, Т. Борової, С. Братченко, Н. Вербицької, В. Гузєєвої, Н. Дерзкової, Г. Єльнікової, Е. Заїки, А. Зубка, В. Лізинського, Т. Лукіної, О. Морева, С. Подмазіна, В. Рєпкіна, Г. Рєпкіної, Н. Товстухи, Д. Уїлмса, Л. Сокурянської, С. Щудло, О. Яременка та інших [5]. Водночас складність моніторингових досліджень процесів ідентифікації зразків уподібнення та прилучення інноваційних навчальних технологій, на думку С. Щудло, зумовлюється тим, що їх об'єктом є якість – категорія багатогранна та складна за структурою [6, с. 77]. Моніторинг, як метод постійного спостереження і діагностики конкретного соціального процесу визначає його динаміку за допомогою аналізу емпіричної інформації (масиву анкет, бланків інтерв'ю, протоколів спостережень тощо) з метою порівняння базових і нормативних показників й попередження небажаних відхилень в процесах пізнання, спілкування та дозвілля викладачів і студентської молоді, використовується в різних галузях соціальної практики.

В науковій літературі аналізуються “позитиви” й “негативи” цієї системи, яка репрезентується специфікою впровадження моніторингу в різних галузях. Учені вважають, що моніторинг – це “форма організації, збору, обробки і розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи, яка забезпечує безперервне відстеження її стану і прогнозування розвитку педагогічної системи” [7, с. 6]. Так, Г. Єльнікова вважає, що моніторинг – це “комплекс процедур спостереження, поточного оцінювання перетворень керованого об'єкта і спрямування цих перетворень на досягнення заданих параметрів його розвитку” [8, с. 17]. Тим часом важливо зазначити, що діагностика процесів формування та реалізації ресурсів студентської моло-

ді повинна здійснюватися на підґрунті глибокого вивчення процесів становлення її самосвідомості, самовизначення, самореалізації та самоствердження як взаємозалежних і взаємообумовлених елементів “індивідуальної творчої лабораторії” особистості [9, с. 72]. Це звичайно, вимагає налагодження тісної співпраці колективів освітніх закладів з учнівськими, студентськими, творчими організаціями та установами молодіжного спрямування. Тому визначення конкретних закономірностей і механізмів взаємозв’язку між особистістю та суспільством уможливорює вплив на функціонування соціальної групи й поглиблює соціально-психологічну регуляцію в умовах навчального колективу [10, 17]. Отже, педагогічний процес як соціально-освітній феномен потребує не лише глибокого та всебічного вивчення, але й вирішення проблем залучення інтелектуальних ресурсів для творчого розвитку суб’єктів соціально-педагогічної взаємодії.

Сьогодні особливого значення набувають проблеми узгодження взаємодії політичних, гуманітарних, соціально-психологічних та духовно-творчих факторів у процесі визначення та забезпечення оптимальної траєкторії подальшого розвитку суспільства. Здійснюючи аналіз проблем студентської молоді як динамічної соціально-демографічної спільноти та потужного соціального феномена державотворення, необхідно окреслити коло питань, які розкривають її ресурсний потенціал, що має сукупність психофізіологічних, соціокультурних, морально-етичних, духовно-творчих та професійно-кваліфікаційних детермінант.

Звичайно аналіз процесу формування професійного потенціалу молоді передбачає врахування зовнішніх та внутрішніх елементів впливу, іншими словами єдності та гармонійного поєднання багатьох «світів», зокрема соціально-економічного, особистісного, морально-етичного, духовно-творчого, освітнього, інтелектуального та багатьох інших.

Водночас феномен соціального потенціалу охоплює надзвичайно величезну сукупність ресурсів, умов, чинників та елементів інтегративного й цілісного характеру, що вимагає бачення структури особистості як складної системи біологічних, фізіологічних, історично-ментальних, соціально-психологічних, культурологічних, морально-етичних та професійно-кваліфікаційних елементів, що перебувають під впливом соціокультурного та техногенного середовища в динаміці та розвитку. В цьому контексті виникає запитання щодо необхідності глибокого розуміння молоддю природи громадянського суспільства, засад демократії, усвідомлення нею особис-

тих прав, можливостей та обов'язків, дотримання демаркаційних меж між такими різноаспектними, багаторівневими та поліфункціональними детермінантами суспільного розвитку. Тим часом феномен потенціалу молоді варто розглядати в системі, елементи якої перебувають у складній ієрархії і повною мірою залежать від соціально-економічних, морально-етичних та соціокультурних умов сьогодення. Між тим, елементи системи ознак та характеристик молоді у своїй природі самодостатні і мають варіативний характер залежно від особистісних рис, які були сформовані в реальному соціумі з надзвичайно амбівалентними характеристиками. Зазначимо, що для оцінки реального стану різних галузей життєдіяльності особистості необхідно здійснити аудит стану (констатацію, аналіз негараздів та труднощів) соціальної та освітньої галузі як надзвичайно важливих сфер українського суспільства.

Для отримання об'єктивної, надійної та репрезентативної соціокультурної інформації необхідно побудувати систему показників та критерій вимірювання. Така система показників та індикаторів повинна репрезентувати кількісні та якісні характеристики соціальної галузі й охоплювати широкий спектр ознак і характеристик в динаміці та розвитку. З іншого боку, така система критеріїв та показників повинна визначати стійкі ознаки та основні тенденції розвитку конкретної галузі, організації, установи, закладу тощо. Тим часом така система показників повинна бути потужно обґрунтована і репрезентувати інтегроване уявлення про рівень, побутування, структуру та динаміку соціальних та освітніх процесів. Зазначимо, що така система повинна давати можливість зіставлення, порівняння та обґрунтованої екстраполяції (поширення) отриманих результатів в інші площини освітнього середовища.

Проблема визначення ефективності процесів ідентифікації – справа не лише актуальна, але й досить суперечлива за функціональною неоднозначністю. Адже оцінка якості освітнього процесу й результативності праці кожного викладача складається з багатьох елементів, які мають об'єктивні та суб'єктивні суперечності. Так, до об'єктивних чинників можна зарахувати досягнення викладача освітнього закладу щодо захисту дисертацій, підготовки монографій, наукових статей, методичних посібників та рекомендацій, рівень проведення лекцій, семінарів та здійснення керівництвом аспірантами, здобувачами тощо. Звичайно потрібно також враховувати актуальність, наукову новизну та практичну значущість наукових праць викладача, рівень

та частоту їх цитування, а також активність впровадження інноваційних методик та технологій в педагогічний процес.

Суб'єктивні чинники дещо складніші та мають латентний характер, адже у мотивації діяльності викладача не завжди простежується відповідність досягнутих результатів та адекватного відображення в системі морального або матеріального винагородження й публічного визнання в соціальному контексті. Разом з тим, загальна ефективність роботи педагогічного колективу залежить не лише від зусиль сумісної діяльності, але й від кожного викладача, зокрема.

Існують різні підходи до оцінки колективної творчості і ролі особистості в результатах діяльності виробничого, наукового, творчого та педагогічного колективу. Разом з тим, методика аналізу загально-визнаних результатів діяльності особистості – навчальної, організаційної, методичної на науковій роботі, динаміки службової кар'єри та зростання економічного й соціального статусу повинна враховувати також й інші додаткові параметри:

1. Оцінки за об'єктивними результатами, які репрезентують результати діяльності та досягнутого статусу (кваліфікаційні досягнення, професійна мобільність, кар'єрне зростання тощо);

2. Аналіз результатів ситуативної діяльності на основі об'єктивного відображення та фіксації динаміки досягнень наукової, методичної, організаційно-навчальної та виховної роботи (наприклад, ефективність виконання індивідуального плану викладачем);

3. Експертні оцінки – групова оцінка професійної діяльності особистості (в групу експертів варто включати як незалежних, не zaangażованих фахівців з різних структурних підрозділів навчального закладу, так і з інших установ освітнього профілю);

4. Оцінка студентами процесу реалізації особистісних та інтелектуально-професійних характеристик викладача за допомогою тестування та анкетування;

5. Самооцінка праці викладача щодо успішності керівництва навчальної, науково-дослідної та творчої діяльності студентів на основі методик, які мають варіативний та креативний характер.

Методика діагностики елементів евристичної моделі “професійно-кваліфікаційний портрет викладача ЗВО” повинна передбачати стратифікаційні відмінності рівня соціального статусу та його соціальної мобільності (переміщення) в штатному розкладі колективу ЗВО: 1 – асистент, викладач; 2 – старший викладач (без наукового ступеня); 3 – кандидат наук, доцент; 4 – професор (без наукового ступеня); 5 – доктор наук, професор.

У побудові **вибірки** для соціологічного аналізу варто передбачати репрезентацію окремих досягнень викладачів: кількість років педагогічного досвіду членів колективу, їх науково-дослідна й соціальна активність у здійсненні наукових розвідок та врахування специфіки роботи кафедр фундаментальних дисциплін, гуманітарних та профільюючих, а також додаткові характеристики викладачів – базова освіта, рівень комунікативної культури, громадська активність, захоплення, творчі вміння та навички тощо.

Також представникам різних професійно-кваліфікаційних груп викладачів пропонується за 5-бальною шкалою оцінити ступінь важливості професійно-кваліфікаційних та соціально-психологічних ознак діяльності працівника ЗВО.

В результаті аналізу експертних вимог та пропозицій і на основі рейтингових оцінок варто визначити чотири групи рис, які певною мірою репрезентують **ядро** структури евристичної моделі професійного портрета викладача ЗВО.

До **першої групи** варто віднести риси, які характеризують професійну діяльність викладача: аналітичність, ерудиція, евристичність, оригінальність мислення, креативність, новаторство, творчий підхід до справи, здатність до узагальнення та рівень володіння професійними знаннями.

У **другій групі** репрезентуються такі риси: самокритичність, організаторсько-методичні вміння, досвід роботи тощо.

Третю групу складають якості, які представляють комунікативно-адміністративну діяльність: педагогічне вміння здійснювати керівництво колегами та студентами, навички творення позитивного соціально-психологічного клімату в колективі, вміння стимулювати, вимагати, контролювати та знати проблеми власного колективу, а також вимогливість та турбота про зростання професійно-кваліфікаційного статусу інших колег.

Четверта група складається із рис, які притаманні особистості в галузі загальної культури: духовні запити, потреби та інтереси, творчі вміння та навички, а також знання гуманітарного характеру, загальна ерудиція, навички ораторського мистецтва та вміння розбудовувати власний імідж викладача.

Таке емпіричне “ядро” складається із групи досить тісно пов’язаних між собою показників та індексів. Водночас зі зниженням рівня кореляційного зв’язку між конкретними елементами кластерів (груп ознак), перелік якостей, які входять до такого ядра, може бути збільшена або розширена. При зменшенні тісноти зв’язків у цій

структурі шляхом експериментальної роботи можуть бути запропоновані додаткові групи ознак професійного портрета викладача.

До такої “додаткової” групи можуть входити такі риси, як вихованість, витриманість, толерантність, вміння спілкуватися з колегами та студентами, справедливість, доброзичливість та повага до іншої думки.

До другої (“резервної”) групи можна також віднести окремі професійні риси, а саме: корпоративність, гордість за власний колектив та його досягнення, власний стиль поведінки, обов’язковість, принциповість, авторитетність та енергійність.

Дослідницька методика повинна передбачати включення контрольних запитань в дослідницький інструментарій, які дозволяють не лише пересвідчитись в отриманні достовірних та об’єктивних результатів, але й розширити параметри евристичної моделі викладача з наступною її екстраполяцією в інші галузі соціальної практики.

До основних особистих параметрів професійного простору, які характерні для викладачів та які посідають більш високий статус у колективі й виконують контролюючі обов’язки, можна віднести: високий рівень виконання соціальних вимог, свідомий контроль поведінки, моральних норм та педагогічних правил. Такі риси істотно корелюють із діловою спрямованістю особистих інтересів та мотивацій до лідерства.

Отримані характеристики віртуальної евристичної моделі викладача ЗВО можуть бути використані при оцінці конкретних осіб та слугувати підґрунтям в атестації кадрів та більш раціональній кадровій політиці в управлінні професорсько-викладацькими та вчительськими колективами. Тим часом, «ні роботодавці, ні окремі споживачі освітніх послуг не володіють достатньо тривалим горизонтом планування» [11, с. 376].

При проведенні діагностики різноаспектних видів інтелектуальної, професійної й духовно-творчої діяльності та визначення основних характеристик соціально-професійного портрета викладача важливо враховувати соціально-психологічні та морально-етичні цінності, які мають певний самодостатній характер та узагальнюються поняттями “ставлення до інших”, “моральна самооцінка”, “особиста гідність та незалежність суджень”, “кар’єра”, “дружба”: ставлення до викладача його колег (експертні оцінки); власна поведінка, вчинки щодо колег (самооцінка); розширення ерудиції, розвиток здібностей (стажування тощо); можливість бути незалежним у поглядах та вчинках (статус); громадське визнання, суспільна оцінка

досягнень викладача (рейтинг); можливість професійного зростання (соціальна мобільність); наявність друзів та оцінка ними характерних рис конкретної особистості.

Запровадження системи соціально-педагогічного моніторингу в навчальному закладі дозволяє отримати широку та різноаспектну інформацію стосовно якості освітнього процесу, динаміки засвоєння знань й здобуття вмінь і навичок студентів, дізнатися про соціальні установки та ціннісні орієнтації суб'єктів навчально-виховного процесу, проводити виважену та науково обгрунтовану кадрову політику. Для отримання об'єктивної та репрезентативної соціальної інформації соціально-педагогічний моніторинг передбачає відповідні рівні, способи та етапи збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації. Широкого резонансу набувають дослідження, які проводяться систематично, з використанням нових методів, з метою визначення динаміки соціально-педагогічного процесу в багатьох вимірах соціального часу й простору.

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Реформування освіти в країні залежить від активної модернізації і вдосконалення державних стандартів освіти та оптимізації системи моніторингу обсягу знань, умінь і навичок студентів й запровадження новітніх морально-етичних засад процесу освіти.

2. Важливий напрям здійснення освітніх реформ полягає в глибокому і тісному поєднанні фахової підготовки з урахуванням регіональних особливостей і можливостей розширення та реалізації ресурсного потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу.

3. Моніторинг як метод постійного вивчення процесів ідентичності та аналізу емпіричної інформації з метою порівняння базових і нормативних показників й попередження небажаних відхилень у процесах пізнання, спілкування та дозвілля студентської молоді важливо запроваджувати в діяльність освітніх закладів.

4. Моніторинг набуває поширення в екології, економіці, політології, соціології, педагогіці та інших наукових галузях. Він зумовлює відстеження динаміки прояву соціальних орієнтацій та установок різних соціально-демографічних груп населення, уможлиблює здійснення діагностики проявів політичної активності електорату, дозволяє здійснити вимірювання ступені соціально-психологічної напруженості в різних регіонах країни.

5. За допомогою методики соціально-педагогічного моніторингу можна визначити ефективність функціонування різних компонентів навчально-виховного процесу та результативності педагогічних дій.

При цьому налагоджується зворотний зв'язок між педагогічною системою та іншими елементами соціальної структури суспільства, між рівнем презентації навчального матеріалу викладачами та його засвоєнням студентами.

6. Соціально-педагогічний моніторинг сприяє визначенню ступеня дисперсії (відхилення) між запланованими параметрами навчально-виховної моделі та реально отриманими результатами успішності, мотивації, професійної спрямованості суб'єктів навчально-виховного процесу.

7. Універсальність методики моніторингу проявляється в можливостях його впровадження в діяльність загальноосвітньої школи, ВНЗ та інших соціальних інститутів освіти й виховання з метою подальшої діагностики динаміки розвитку здібностей студентської молоді, здобуття умінь займатися самоосвітою та самовдосконаленням й розбудовувати інноваційні морально-етичні моделі соціальної взаємодії.

Література:

1. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. с нім. П. Тарашук. К.: Основи, 1998. 709 с.
2. Аграрна реформа в Україні (соціологічна діагностика) / за ред. В. Тарасенка. К.: Інститут соціології НАН України, 2007. 576 с.
3. Там само. С. 20.
4. Там само. С. 21.
5. Подгурецки Ю., Щудло С. Образование как информационно-коммуникативная система. Москва-Сосновец-Дрогобич, 2010. 166 с.; Сидоренко О. П., Раков С. А., Русанова Н. О. Міжнародні порівняльні дослідження як інструмент вдосконалення національних систем тематичної освіти. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* Харків: Видавничий відділ ХДУ, 2008. С. 514–519.; Вербець В. В. Соціально-педагогічний моніторинг у вузі: методологія, методика, організація: Монографія. Рівне: РДГУ, 2002. 309 с.; Наводнов В., Масленіков О. Федеральний Інтернет-екзамен у системі вищої освіти Російської Федерації. *Вісник ТІМО: Тестування і моніторинг в освіті.* 2007. № 12. С. 12–15.; Щудло С. А. Моніторингові дослідження якості освіти. *Молодіжна політика: зб. матер. VI Міжнар. наук.-практ. конфер.* Дрогобич, 2009. С. 193–197.
6. Щудло С. А. Якість освіти: методологічні аспекти дослідження. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* Харків: Видавничий відділ ХДУ, 2008. С. 76-79.
7. Моніторинг якості освіти: методи, форми, організаційне забезпечення / Південоукр. Регіон. ін-т післядипломної освіти педагог. кадрів /

уклад. Зубко А. М., Товстуха Н. В., Морев О.О. Одеса, 2001. С. 7–21.

8. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою. Харків: Крок, 1999. С. 17–23.

9. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Слостенина. М.: Академия, 2000. С. 372.

10. Орбан-Лембрик Л. Перспективні напрями розвитку соціальної психології в контексті реальних потреб суспільства. *Соціальна психологія*. 2003. № 1. С.16–21.

11. Щудло С. А. Освітні реформи: небезпеки інституційних пасток. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. нау. пр. / наук. ред. С. А.Щудло*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 2. С. 374–379.

УДК 801.73

Гусак Петро,*Ph.D., кандидат філософських наук,**кафедра філософії**Український Католицький Університет*

**«А ЗОЛОТО ТІЄЇ ЗЕМЛІ ДОБРЕ»:
ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОВІДОМЛЕНЬ
ПРО ФІНАНСОВІ ЗБІРКИ В ТЕКСТАХ НОВОГО ЗАВІТУ**

У статті йдеться про описані в текстах Нового Завіту грошові збірки, ключову роль в організації яких відіграв св. Апостол Павло. Беручи до уваги той факт, що зібрані кошти скеровувалися тільки в одному напрямку – від периферійних християнських громад до «матірньої Церкви» в Єрусалимі й ніколи навпаки, та що основною їхньою метою було запевнення доброго ставлення єрусалимських юдео-християн до новоутворених язичницько-християнських Церков за межами Палестини, автор показує, що збірки – разом із наданою їм богословською аргументацією – були здійсненням пророчих слів про «ссання молока народів» (Іс 60, 16) у новій релігійній парадигмі. Своєю чергою це спонукає припускати глибинний підсвідомий зв'язок збірок з культовими цінностями, описаними в Бут 2, 11-12.

Ключові слова: збірки, святі, щедрість, давання, духовний борг, доказ любови, послух, дар, признання, добре ставлення, ссання молока народів, золото.

«And the gold of that land is good»: a hermeneutical analysis of reports about the money collections in the texts of the New Testament

The article deals with the money collections described in the New Testament texts, in the organizing of which a key role played the St. Apostle Paul. Taking into account the fact, that the collected costs were transmitted only in one direction – from the peripheral Christian communities to the «mother Church» in Jerusalem, and never in the opposite direction, and the main task of which was the ensuring of a benevolent attitude of the Jerusalem Judaeo-Christians to the new-founded Gentile-Christian Churches abroad of Palestine, the author shows, that the collections – together with the theological argumentation granted to them – were a fulfillment of the prophetic words about the «sucking the milk of the Gentiles» (Is 60, 16) in the new religious paradigm. In turn, it allows to suggest a deep subconscious connection of the collections with the cultic values, described in Gen 2, 11-12.

Keywords: *collections, saints, generosity, giving, spiritual debt, proof of love, obedience, gift, recognition, benevolent attitude, sucking the milk of the Gentiles, gold.*

*Ти будеш ссати молоко народів,
ти будеш усмоктувати царські скарби*
(Іс. 60, 16)

Читач, ближче знайомий з текстами Нового Завіту, з певністю звертає увагу на таке примітне явище, як грошові збірки в ранній Християнській Церкві. Про них ідеться в декількох текстових місцях. (Я використовую тут і далі переклад о. Івана Хоменка як офіційно прийнятий в УГКЦ текст. Його цілком достатньо для даного аналізу. Курсив усюди мій – П.Г.). Ключову роль у їхній організації та доставлянні до адресатів відіграв св. Апостол Павло (Савло):

«Прибули ж тими днями в Антіохію пророки з Єрусалиму. Один з них, Агав на ім'я, встав і прорік Духом, що на всім світі має бути велика голоднеча, яка й настала за Клавдія. Тож учні, кожний з них по спроможності, ухвалили послати *братам, що жили в Юдеї*, допомогу; що й зробили, пославши її старшим через руки Варнави і Савла» (Дії 11, 27-30).

«Тепер же йду в Єрусалим, святим служити, бо Македонія і Ахая вирішили зробити якусь збірку на потреби вбогих *святих в Єрусалимі*. Вирішили, та й винні їм: бо як погани стали спільниками їхніх духових благ, то повинні допомогти їм у тілесних. Коли я це виконаю і вручу їм особисто цю збірку, направлюсь від вас в Іспанію» (Рим. 15, 25-28).

«...*святих* у потребах спомагайте і дбайте про гостинність» (Рим. 12, 13).

«А щодо збірки *на святих*, то робіть і ви так, як я був наказав Церквам галатським. Першого дня тижня кожний з вас хай відкладає в себе, збираючи, що може заощадити, щоб збірок не робити тоді, коли сам прийду. А коли прийду, пошлю тих, що їх ви вважатимете, з листами, щоб вони віднесли ваш дар у *Єрусалим*» (1 Кор. 16, 1-3).

У Другому посланні до Коринтян збіркам присвячено дві глави: восьму і дев'яту – із богословським обґрунтуванням:

«Повідомлюємо вас, брати, про ту ласку, що її Бог дав Церквам македонським. Серед численних турбот, яких вони зазнали, їхня надмірна радість та їхня глибока бідність вилилась без краю на їхню багатату щедрість; вони мірою сили, – я про це свідчу, – і понад силу,

добровільно, вельми наполягаючи, просили нас, щоб ми дали їм ласку брати участь у службі на користь *святих*. Вони ж, понад надію нашу, самих себе віддали перше Господеві, а потім нам, з Божої волі. Ось чому ми благали Тита, щоб він, як був почав, так щоб скінчив між вами цю добродійну справу. Тому ж, що відзначається у всьому, – у вірі, у слові, у знанні, у всякій пильності й у нашій любові до вас, – треба вам відзначатись і в цій добродійній справі. Я не кажу як наказ, але щоб заради дбайливості інших випробувати щирість вашої любови. Ви ж знаєте ласку Господа нашого Ісуса Христа, що задля вас став бідним, будши багатим, щоб ви його вбожеством розбагатіли. Даю в цьому лише раду: Воно бо вам личить, вам, що перші минулого року почали цю збірку, не тільки робити, але й бажати. Тепер же закінчіть її, щоб і так, як гаряче бажали, так і довершили за своєю спроможністю. Бо коли є охота дати, то вона приємна мірою того, хто що має, – не того, чого не має. Тут не йдеться про те, щоб інші були в достатках, а ви у злиднях, але щоб була рівність: щоб цим разом ваш надмір міг покрити їхню нестачу, а їхній надмір міг колись покрити вашу нестачу, і таким чином щоб панувала рівність, як написано: “Хто був зібрав багато, не мав над міру, а хто мало, – не мав нестачі”. Богові дяка, що дав у серце Тита таку саму до вас горливість; бо він прийняв просьбу і, будши повний запалу, доброхіть до вас пустився. Ми з ним послали брата, якого за Євангелію усі Церкви хвалять і який, крім того, був вибраний Церквами як наш супутник у цій добродійній справі, якій ми служимо на славу самого Господа й на віраду нашу, вистерігаючися, щоб нам хтось не докоряв з-за тієї обильности пожертв, що ними завідуюмо. Бо ми дбаємо за добро не тільки перед Господом, але й перед людьми. А разом з ними ми послали нашого брата, пильність якого ми часто випробували в багатьох речах, і який тепер куди пильніший із-за великого довір’я, що його до вас має. Щодо Тита, то він мій товариш і коло вас співробітник; а щодо братів наших, то вони посланники Церков, слава Христова. Дайте ж їм доказ вашої любови й нашої їм похвали про вас, перед обличчям Церков» (2 Кор. 8, 1-24).

«А про службу на користь *святим* мені зайво до вас писати, бо знаю вашу добру волю і хвалю вас македонянам за неї, бо Ахая готова з минулого року; ваш запал заохотив багатьох. Однак, я посилаю вам братів, щоб та хвала, якою я хвалив вас, не була щодо цього марна і щоб ви, як я сказав, були приготовані. А то як прийдуть зо мною македоняни й застануть вас неготовими, ми, – щоб не сказати ви, – через ту певність осоромимося. Я вважав, отже, потрібним просити

братів, щоб вони вийшли до вас перед нами і приготували заздалегідь той заповіджений щедрий ваш дар, щоб він був готовий як правдивий дар, а не як вимушений даток. Але я кажу: Хто скупю сіє, скупю буде жати; хто ж щедро сіє, той щедро жатиме. Нехай дає кожний, як дозволяє серце, не з жалю чи примусу: Бог любить того, хто дає раді. А Бог спроможний обсіпати вас усякою благодаттю, щоб ви у всьому мали завжди те, що вам потрібне, та щоб вам ще й залилось на всяке добре діло, як написано: “Розсипав, дав убогим; праведність його перебуває вічно”. Той, хто доставляє насіння сіячеві, додасть і хліб на поживу, і примножить ваше насіння та зростить плоди вашої справедливості, щоб ви у всьому збагатилися всякою щедротою, яка через нас складає Богові подяку. Бо виконання цього служіння не тільки задовольнить потреби *святих*, але воно стане ще обильнішим завдяки численним подякам Богові. Спогадуючи цю прислугу, *вони* будуть хвалити Бога за ваш послух у визнанні Євангелії Христової та за щедрість вашого дару для *них і для всіх*. І вони своєю молитвою за вас з'являються вам зичливі – заради надмірної благодаті Божої у вас. Подяка хай буде Богові за його дар неказаний!» (2 Кор. 9, 1-15).

Натомість, про пожертви на *його власні* потреби св. Апостол Павло говорить так (теж із богословським обґрунтуванням):

«Умію бути в упокоренні, умію бути і в достатку: в усьому й в усіх обставинах я звик і насичуватися, і голодувати, жити в достатках і терпіти злидні. Я можу все в тому, хто укріплює мене. Однак, ви все ж таки зробили добре, що взяли участь у моїй скорботі. І ви, филип'яни, знаєте, що на початку євангельської проповіді, коли я вийшов був з Македонії, крім одних вас, ніяка Церква не брала участі в даванні і прийманні, бо й у Солунь ви раз і вдруге вислали були мені на потреби. Не те, щоб я шукав дарів, я бо шукаю плоду, що множить на вашу користь. Я одержав усе, і маю надто. Мені доволі всього, відколи я дістав від Епафродита вашу милостиню, – пахощі солодкі, жертву приемну, Богові вгодну. За те мій Бог виповнить усі ваші потреби, за багатством своїм, у славі, у Христі Ісусі» (Флп. 4, 12-19).

І ще, св. Апостол Павло свідчить про себе так:

«Самі бо знаєте, як треба нас наслідувати. Ми ж безладдя поміж вами не коїли, ані не їли ні в кого дармо хліба, а вдень і вночі тяжко та гірко працювали, щоб не утруднювати з вас нікого. Не тому, що не маємо на це права, а тому, щоб дати себе вам за зразок, щоб ви нас наслідували. Бо коли ми були у вас, ми вам це наказали: Як хтось не хоче працювати, хай і не їсть» (2 Сол. 3, 7-10).

«Ні срібла, ні золота, ані одежі я не вимагав ні від кого. Ви самі знаєте, що моїм потребам і тих, які зо мною, служили оці руки. У всьому я показав вам, що, так працюючи, треба допомагати слабосильним і пам'ятати слова Господа Ісуса, що сам сказав: “Більше щастя – давати, ніж брати”» (Дії 20, 33-35).

З двох останніх цитат можемо зробити висновок, що по відношенню *до себе самого* св. Апостол Павло поведив себе безкорисливо. А ось при уважному читанні тих цитат, що вище, у вічі потрапляють два моменти.

Перший: *усі* збірки, про які йде мова (ті, що *не на особисті потреби* св. Апостола Павла), здійснювалися *в одному напрямку*: від периферійних малоазійських Церков до Юдеї/Єрусалиму, *й ніколи не навпаки*. Виникає запитання: Хіба громада в Єрусалимі була найбільшою? (Так видається, що у всіх тих текстах йде мова саме про християнську (апостольську?) громаду. Залишається сподіватися, що кошти не потрапляли до не-християн. Хоча текст Дії 24, 17-18: «Отож, по багатьох роках прибув я, щоб зробити милість моєму народові і принести офіри. Тому вони мене і знайшли очищеного у храмі...» може вказувати на те, що св. Апостол Павло приносив пожертви (зібрані в азійських Церквах?) також і в Єрусалимський храм, тобто – до не-християн). Хіба Єрусалим був найбільшим містом? Адже туди на свята сходилися паломники – й лишали гроші за житло, харч, жертвоприношення... Приклад такого напливу паломників у свято П'ятдесятниці – юдеїв з діаспори і мабуть також прозелітів з нижче перерахованих народів – описаний в Дії 2, 5-11:

«А перебували в Єрусалимі між юдеями побожні люди з усіх народів, що під небом.... партяни, мідяни, еламії, і мешканці Месопотамії, Юдеї і Каппадокії, Понту й Азії, Фригії і Памфілії, Єгипту й околиць Лівії, що біля Кирени, римляни, що тут перебувають, юдеї і прозеліти, критяни й араби» (Дії 2, 5-11). Подібні напливи паломників до Єрусалиму можемо припускати й на інші юдейські Свята: Песах, Суккот (Кучок), Рош Ашана (Новий рік)... Це означає, що в Єрусалимі процвітала торгівля і те, що б ми сьогодні назвали «туристичним бізнесом»: в усякому разі, Єрусалим не був біднішим від малоазійських міст і територій Римської імперії. То чому в текстах Нового Завіту нема згадки про те, що брати в Юдеї збирали збірку на потреби *святих* десь в Антіохії, Филиппах чи Македонії? (І голод, про який згадано в Дії 11, 27-30, хіба мав настати тільки в Юдеї/Єрусалимі? Чи «на всім [римським] світі», а отже – в тій самій Антіохії теж? Чому б брати з Юдеї не мали допомогти тоді братам з Антіохії?).

І другий момент: складається враження, що термін «святі» (грецьке: ἅγιοι) стосується у вищенаведених текстах *виключно тих, що в Юдеї/Єрусалимі* – власне, тих адресатів збірок, що йшли тільки у тому напрямку. То чи справді «нема юдея, ні елліна», як про це сказано в Посланні до Колосян: «Тим то немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скита, ні невольника, ні вільного, а все й у всьому – Христос» (Кол. 3, 11)? Чи все-таки – принаймні, у практиці Апостола Павла – різниця між ними є, і то відчутна? Й чи бува він (а можливо, також і його колишні приятелі по Синагріоні і синагозі) не зметував/-ли, що незважаючи на зміну релігійної парадигми від Юдаїзму до Християнства, «ссання молока народів» (Іс. 60, 16) ніхто не відміняв? Та що його можна практикувати також і в новому релігійному середовищі?

Деяку ясність у ці питання допомагають внести біблійні коментарі. Для прикладу, коментоване російськомовне видання Біблії в коментарі на 1 Кор. 16, 1 стверджує, що єрусалимські християни жили в крайній нужді [3, с. 2055], а в коментарі на 2 Кор 8 говорить, що св. Апостол Павло, вирушаючи з Єрусалиму на проповідь в язичницькій землі, обіцяв, що всюди, де будуть ним засновані християнські спільноти, він збиратиме допомогу на бідних Єрусалимської Церкви. Павло започаткував такі збірки і в Коринті (Коринт був багатим містом), ставлячи коринтянам у приклад ревність македонян (де він перед тим теж збирав пожертви) [3, с. 2056]. Підтверджують це й коментарі англомовного видання *Archaeological Study Bible*: стосовно голоду, згаданого в Дії 11, 28, сказано, що згідно з Йосифом [Флавієм], голод настав у Юдеї та уразив Єрусалим у 46 році після Різдва Христового [4, с. 1789], а в коментарі на 1 Кор 16, 1 – що численні юдео-християни в Єрусалимі зубожіли через згаданий голод, але також і через переслідування єрусалимських християн. Однак там же говориться про те, що Павло розглядав збірки як нагоду сприяти єдності та сплачувати духовний борг (грошима? – П.Г.), що його язичницько-християнські спільноти були винні «матірній Церкві» в Єрусалимі, а також хотів показати щирість християн із язичників скептичним юдео-християнам [4, с. 1882](окрім того, текст, у якому найбільше говориться про збірки, – 2 Послання до Коринтян – датується 55 роком після Різдва Христового [4, с. 1884], тобто 9 років після голоду, згаданого в Дії 11, 28: за той час Єрусалим і Юдея імовірно вже відновилися після голоду), і ці дві останні мотивації виглядають правдоподібними та підтверджуються коментарями ще одного видання – *Нового Завіту з коментарем*: в коментарі на Дії 11, 27-30 там сказано: «Лука бажає

представити зв'язок між матірною й дочерніми християнськими громадами, тому розкажує про збирання допомоги» [2, с. 321]. В тому самому сенсі звучать і подальші коментарі, наприклад, на Рим. 15, 25-33: «Напружені відносини між юдеохристиянським напрямком, що був представлений в Єрусалимі, і свобідною місійною практикою Павла ясно відчуються. Тому цей збір на допомогу служить також доказом зв'язку між заснованими Павлом громадами і Єрусалимом» [2, с. 395] (себто – запевнення грошима доброго ставлення Єрусалимської громади до християн із язичників). Коментар на 1 Кор. 16, 1: «Тими добровільними пожертвуваннями доказывается єдність Церкви» [2, с. 428]. Коментар на 2 Кор 8: «Правдоподібно, це акція, в якій йдеться не тільки про соціальне питання, але також про признання погано-християнських громад громадою в Єрусалимі. Це признання задержувалось. Павло бере його знову під увагу.... Із вказівок про проведення збірки можемо пізнати, що Павло думав про те, щоб захистити себе від підозрінь» [2, с. 440–441]. Коментар на 2 Кор. 9, 11-15: «Павло обережно вказує на те, що македоняни своїми дарами можуть спричинити те, що в єрусалимській громаді не будуть вестись пересуди проти погансько-християнських громад» [2, с. 442]. І врешті, коментар на Гал 2, 10: «Єдиний податок єрусалимської громади полягає на обов'язку збірки» [2, с. 455].

Таким чином, вищезгадані моменти, підкріплені наведеними тут біблійними коментарями, наштовхують на певні асоціації: на думку про (генетично закарбований – на рівні підсвідомості?) об'єкт поклоніння, що про нього ми читаємо на самому початку Ягвістичного тексту розповіді про створення світу:

«Ім'я першої [ріки] – Пішон; це та, що обтікає весь Хавіла-край, де є золото. А золото цього ж краю добре» (Бут. 2, 11-12).

Література:

1. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад о. Івана Хоменка, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. Madrid: EditorialVerboDivino, 1990. 1422 с.

2. Новий Завіт з коментарем. [Переклад коментаря за виданням: Die Heilige Schrift. Einheitsübersetzung kommentiertздійснив о. д-р М. І. Любачівський]. Львів: Спільне українсько-американське видавниче підприємство «СТРИМ», 1994. 672 с.

3. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета, в русском переводе с приложениями. Учебное издание с общими и частными введениями, полными параллельными местами, подразделе-

ниями, кратким толкователем, аналитической Симфонией и географическими картами. Брюссель: Изд. «Жизнь с Богом», 1973. 2351 с.

4. Archaeological Study Bible. [An illustrated walk through biblical history and culture]. Zondervan: Grand Rapids, Michigan, U.S.A., 2005. 2324 с.

УДК 316.752 (327):342.7

Марченко Андрій,

аспірант філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«АЗІЙСЬКІ ЦІННОСТІ» І ПРАВА ЛЮДИНИ У ВИМІРАХ КУЛЬТУРНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ ТА УНІВЕРСАЛІЗМУ

Проаналізовано особливості складної діалектики «азійських цінностей» і прав людини у вимірах культурного універсалізму та релятивізму. Обґрунтовано значення «азійських цінностей» в контексті актуалізації та активізації дискусії про легітимність культурних інтерпретацій прав людини, аналізу питання про політичне, соціальне та культурне значення цих інтерпретацій для азійських суспільств.

Ключові слова: «азійські цінності», права людини, глобалізація, універсалізм, релятивізм, конфуціанство, буддизм

The peculiarities of the dialectics of "Asian values" and Human rights were analyzed.

The significance of "Asian values" in the context of actualization and intensification of discussions on the legitimacy of cultural interpretations of human rights, the analysis of the political, social and cultural significance of these interpretations for Asian societies is substantiated. It is established that although human rights are universal in nature, they should be considered in the context of a dynamic process of international rule-making, taking into account the importance of national and regional characteristics and different historical, cultural and religious backgrounds. The principle of universality of human rights and the assertion of the value of Asian cultural differences can be reconciled and Asian concept of human rights can be protected by pointing out that human rights principles are quite general and must be interpreted and applied in concrete sociocultural situations.

Keywords: «Asian values», human rights, globalization, universalism, relativism, Confucianism, Buddhism.

В сучасному світі багато азійських суспільств категорично не приймають глобалізацію прав людини і пов'язане з нею прагнення сформуванню універсальної системи людських прав. Вони стверджують, що Азія володіє унікальним набором власних, «азійських цінностей», які лежать в основі особливого розуміння прав людини в

цьому регіоні, і часто цим виправдовують особливе поведіння з людськими правами з боку азійських урядів та прояви авторитаризму в Азії. При цьому наголошується, що «азійські цінності суттєво відрізняються від західних цінностей і включають почуття лояльності та відмову від особистих свобод заради соціальної стабільності й процвітання» [5, р. 13]. Антизахідні і часто моралістичні аргументи продовжують використовуватись «для придушення політичної опозиції і строгого контролю особистої поведінки громадян» [2, р. 9].

В Азії права людини часто сприймаються як культурний продукт, імпортований з Європи через практику колоніалізму. Тому дискурси азійських прав людини є зосередженими, насамперед, на питанні про те, «чи містять азійські традиції права людини» [2, р. 52], чи є вони суголосними з ними за своїм змістом. У цьому зв'язку варто наголосити, що, з одного боку, азійські цінності можна розглядати і вважати несумісними з правами людини, але, з іншого боку, вони можуть і мають бути інтерпретовані в контексті визнання гідності людини та забезпечення прав людської особистості. А політичні реалії багатьох азійських країн часто стають свідченням того, що прості люди і навіть урядові інститути все більше уваги звертають на права людини як сучасне вираження найглибших етичних, культурних, релігійних і політичних цінностей та устремлень.

Слід зауважити, що дискусійним є загалом питання про існування «азійських цінностей» як таких, зважаючи на велике соціокультурне, релігійне, політичне та ін. розмаїття країн Азії. Скоріше, тут може йти мова про складну діалектику загального (певні спільні чи схожі життєві стандарти азійських спільнот) та відмінного (коли кожна країна і кожен народ має свою історію, традиції, вірування тощо). Культурне різноманіття та неоднорідність населення на всій території Азії робить існування деяких основних цінностей, які відділяють азійців як групу людей від решти світу, неможливим. Так само, некоректною є досить поширена практика ототожнення азійських цінностей з цінностями конфуціанства, коли не беруться до уваги чи применшуються інші традиції (буддизм, іслам, даосизм, індуїзм тощо) [See: 3, р. 66]. Насправді, не в теорії, а в реальному житті, культури і традиції перетинаються в рамках великих регіонів, таких як Східна Азія, і навіть в окремих країнах, таких як, наприклад, Японія, «буддистські практики співіснують із практиками синто, часто в межах релігійного досвіду однієї і тієї ж самої людини» [4, р. 14].

Загалом, «...буддистські цінності є глибоким ресурсом для побудови прав людини» [1, р. 8], адже в буддизмі великого значення

надається свободі, вважається, що благородство поведінки повинно бути досягнуто в свободі і навіть ідеї визволення (наприклад, мокша) мають цю рису. Як відзначає Амартія Сен, «присутність цих елементів в буддистській думці не відміняє важливості для Азії впорядкованої дисципліни, що знаходить своє обґрунтування в конфуціанстві, але було б помилкою вважати конфуціанство єдиною традицією в Азії – навіть в Китаї. І оскільки багато сучасних авторитарних інтерпретацій азійських цінностей зосереджуються на конфуціанстві, цю різноманітність варто особливо підкреслити» [4, р. 17].

Часом «азійські цінності» використовуються для пропаганди культурного релятивізму як аргументу проти універсальності прав людини. Наприклад, на регіональній зустрічі перед Конференцією ООН з прав людини в Женеві (1993 р.) велике число азійських держав підписали так звану Бангкокську декларацію, яка «проблематизує права людини» [1, р. 2]. Формулювання самої декларації є неоднозначними, такими що містять положення, які підтримують універсальність прав людини, але водночас в ній підкреслюється й «імперативне значення національних і регіональних особливостей, різних історичних, культурних та релігійних засад» [1, р. 2], прослідковується критика універсалістської концепції людських прав.

Попри прагнення окремих політиків та дослідників протиставити «азійські цінності» і права людини, слід визнати, що гуманність прав людини є значною мірою «співзвучна з поширеними азійськими релігійними, моральними і політичними цінностями» [1, р. 51]. Часом взагалі стверджується, що «азійські цінності» створюють кращу основу для прав людини, ніж це роблять західні цінності, тому що «азійські цінності» передбачають або більш глибоке шанування життя (наприклад, буддизм), або проявляють більше терпимості до культурного різноманіття (наприклад, індуїзм, конфуціанство). В цьому контексті супротив деяких азійців універсалістській концепції прав людини чи їх бажання мати власне уявлення про права людини може розглядатись як частина загального процесу «самозвільнення від західного домінування» [1, р. 51].

Слід зауважити, що права людини є як важливою актуальною проблемою, так і серйозним викликом національній ідентичності. Актуалізація проблематики «азійських цінностей» виражає зростаючу «потребу в розкритті власної культури в умовах процесів модернізації та глобалізації, що стрімко розгортаються і знаходяться поза контролем національних еліт» [1, р. 12]. Важливе значення «азійських цінностей» для прав людини полягає, насамперед, в тому, що

вони активізували дискусію про легітимність культурних інтерпретацій прав людини, а також поставили питання про те, яке політичне, соціальне та культурне значення ці інтерпретації можуть мати як для азійських суспільств, так і для світу, що глобалізується, загалом. Дебати стосовно азійських цінностей є більш ніж простою реакцією на міжнародний режим прав людини; вони представляють собою дискусії про обмеження прав людини в Азії, які виходять з того, що права людини – це західне явище, чуже азійській культурі, і відповідно реалізація міжнародних стандартів прав людини розглядається як нав'язування елементів західної культури на азійських землях. Насправді, дебати створюють можливості для просування на азійських теренах дискурсу прав людини і їх культурної значущості, який підтверджує, що права людини не чужі споконвічній боротьбі азійців за свободу і справедливість, й сприяє процесам інституціоналізації прав людини і створення регіонального міжнародного механізму моніторингу людських прав.

Світ вступив в епоху інтенсивного культурного обміну, де жителі Заходу беруть участь у створенні азійських соціальних моделей в той час, як азійські лідери та інтелектуали починають брати участь в дебатах, пов'язаних з європейським минулим. На нашу думку, триваюча глобалізація у формі вільного інтелектуального обміну здатна надати імпульс дійсному розширенню прав і можливостей місцевих груп та окремих індивідів, де універсальні права людини створюють необхідну, хоча й не достатню умову для їх реалізації. Слід визнати, що хоча права людини універсальні за своєю природою, їх слід розглядати в контексті динамічного процесу міжнародної нормотворчості, приймаючи до уваги важливість національних і регіональних особливостей та різного історичного, культурного і релігійного походження; неприйнятним і невиправданим є неврахування цих особливостей. З іншого боку, шлях, в який громадянські та політичні права реалізуються в Азії, може відрізнитись від такого шляху в Європі, але їхня мета є однаковою. До того ж азійці «можуть отримати зиск із вивчення європейських розробок для того, щоб створити свої власні механізми захисту прав людини» [2, р. 10].

Література:

1. Human rights and Asian values. Contesting National Identities and Cultural Representations in Asia. Michael Jacobsen, Ole Bruun (Eds.). London: Curzon Press, 2000. 334 p.

2. Human Rights in Asia. A Reassessment of the Asian Values Debate. LeenaAvonius and Damien Kingsbury (Eds.). New York: Palgrave Macmillan, 2008. 254 p.

3. PeerenboomRandall. Beyond universalism and relativism: The evolving debates about "values in Asia". *Indiana International & Comparative Law Review*. 2003. Vol. 14. No. 1. P. 1–85. <https://ssrn.com/abstract=331340> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.331340>.

4. Sen Amartya. Human Rights and Asian Values. New York: Carnegie Council on Ethics and International Affairs, 1997. 34 p.

5. Shongwe Musa Njabulo. Cultural and Religious Relativism as Opposition to the Aims of International Human Rights Law: Revisiting the Universalism vs. Regionalism Debate. P. 1–19. <https://ssrn.com/abstract=2802078>.

УДК 39:394.011

Огієнко Ірина,

кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця
Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології
імені М. Т. Рильського НАН України

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИ ОБ'ЄДНАНЬ БОЛГАР УКРАЇНИ В ЗБЕРЕЖЕННІ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ

Стаття присвячена дослідженню діяльності громадських організацій болгарської спільноти України та їх ролі в збереженні ідентичності етнічної спільноти. Визначено мету їх діяльності, описано основні напрямки роботи і роль у збереженні, розвитку і популяризації болгарської культури й мови, відродженню болгарських традицій і обрядів.

Ключові слова: громадське об'єднання, болгарари, Україна, ідентичність, етнічна спільнота

The role of public associations of Bulgarians in Ukraine in preserving the identity of the ethnic community

The article is devoted to the study of the activities of public organizations of the Bulgarian community of Ukraine and their role in preserving the identity of the ethnic community. The purpose of their activity is defined, the main directions of work and a role in preservation, development and popularization of the Bulgarian culture and language, revival of the Bulgarian traditions and rites are described.

Keywords: public association, Bulgarians, Ukraine, identity, ethnic community.

Болгарська спільнота в Україні є однією з найчисельніших в світі. Переселення болгар на українські землі активно тривало протягом XVIII–XIX ст. і було спричинене здебільшого наслідками понад п'ятсотлітнього поневолення Болгарії Османською імперією, яке впливало на політичне, економічне й духовне життя болгарського народу. Поселення, у яких домінує болгарське населення, зосереджені в Болградському, Ізмайльському, Арцизькому районах Одеської області, у Бердянському, Приморському, Приазовському районах Запорізької області, є поселення в Кіровоградській і Миколаївській областях, в окупованій Автономній Республіці Крим, поодинокі трапляються

і в Закарпатській області поблизу Мукачева та Ужгорода та в інших областях України¹. Болгари посідають шосте місце за чисельністю в етнічній структурі нашої держави після українців, росіян, білорусів, молдаван, кримських татар. Болгарська спільнота, живучи в кількох поколіннях на території України в умовах різного етнічного оточення та різних культурних традицій, зберегла у своєму середовищі болгарську мову, народні звичаї, обряди, побут і традиції, не втративши своєї національної ідентичності. Зберігаючи національну культуру, болгари водночас сприймали й культуру інших етносів – українців, росіян, гагаузів, молдаван та ін., що проживали поряд. Етнографічна і мовна відмінність болгарської меншини в Україні зумовлена тим, що болгари переселялися з різних регіонів Болгарії, зберігаючи мову і культуру своєї місцевості.

Болгарська меншина є однією з активних етнічних спільнот України. Її діяльність пов'язана як з об'єднанням представників болгарської національності, так і з інтеграцією в життя сіл, міст та країни загалом. З середини 80-х рр. і до кінця 90-х рр. ХХ ст. представники болгарської етнічної спільноти України почали об'єднуватися довкола ідеї вивчення болгарської мови і збереження традиційної болгарської культури: знову відновлюється вивчення болгарської мови і літератури в школах населених пунктів, де масово проживає болгарська етнічна спільнота (з 1987 р.), виходить «Українсько-болгарських словник», укладений І. А. Стояновим і О. Р. Чмир («Наукова думка», 1988 р.), в болгарських селах активно починають створюватися колективи народних пісень, музики й танцю (з 1985 р.), створюються перші національно-культурні об'єднання, зокрема Болградське болгарське товариство імені Святих Кирила і Мефодія і Одеське болгарське товариство (1989 р.), починають виходити газети болгарською мовою «Рідний край» («Роден край»), «999», «Болгарський голос» («Български глас»), «Дзвін» («Камбана») (1989–1994 рр.), перші радіо- і телепередачі болгарською мовою «Рідний край» («Роден край») (1990), відкривається болгарський клуб «Шипка» (м. Ізмаїл, 1990), відбувається I Всеукраїнський фестиваль болгарської культу-

---

¹ За результатами національного перепису населення 2001 року, в Україні проживає 204,6 тис. етнічних болгар, переважно в Одеській (150,6 тис. осіб), Запорізькій (27,7 тис.), Миколаївській (5,6 тис.), Кіровоградській (2,2 тис.) та Херсонській (1 тис.) областях, окупованій Автономній Республіці Крим (2,2 тис.), що загалом становить 0,4% від загальної кількості населення.

ри (серпень, 1991), відроджується Болградська гімназія (вересень, 1993 р.) [4, с. 5-36] та ін. Протягом 90-х рр. ХХ ст активно починають виникати болгарські об'єднання на території усієї України – в Києві, Харкові, Одеській, Запорізькій, Миколаївській областях, зараз окупованій Автономній Республіці Крим, які відіграють важливу роль у відродженні, збереженні й розвитку етнокультури болгар України. На сьогодні в Україні налічується понад сорок болгарських національно-культурних об'єднань всеукраїнського, обласного, міського і районного значень. Всеукраїнськими об'єднаннями є Асоціація болгар України (заснована в 1993 р.), Конгрес болгар України (заснована в 2007 р.), Всеукраїнська Асамблея болгар України (заснована в 2013 р.), обласні об'єднання – Одеська обласна спілка болгарської молоді, Одеське болгарське товариство, Запорізьке обласне товариство болгарської культури, Фонд підтримки болгарської культури Таврії (м. Мелітополь) та ін., міські об'єднання – «Відродження» (м. Запоріжжя, м. Мелітополь), «Родолюбіє» (громадські організації з такою назвою є в м. Києві, Бердянську, Южному Одеської області, «Балкани» (м. Мелітополь), «Бодрак» (м. Бердянськ), «Собор» (м. Приморськ Запорізької області), «Огнище» (м. Одеса), «681» (м. Чорноморськ Одеської області), «Хан Аспарух» (м. Болград), Ізмаїльська болгарська громада ім. Святої Софії, Ізмаїльське товариство імені Кирила та Мефодія, Бердянське громадське товариство з вивчення культурної спадщини болгар Приазов'я ім. Мишо Хаджийського та ін., районні об'єднання – болгарські культурно-просвітницькі товариства імені Христо Ботева (м. Арциз), імені генерала Петра Груєва (м. Тарутине), «Бессарабське ехо» (м. Болград), «Отечество» (м. Рені), "Земляки" (м. Рені), «Родолюбіє» (м. Татарбунари), «Късмет» (м. Кілія), селищні, сільські – «Алфатар», «Нашите хора», центр українсько-болгарської дружби (смт. Вільшанка), «Співдружність» (с. Радолівка Приморський р-н Запор. обл.), «Дружба» (смт Нововасилівка Приазовського району Запорізької обл.), «Кулевча» (смт. Сарата), «Відродження» (с. Зоря Саратського району), «Єдність» (с. Прилиманське Овідіопольського району Одеської області), Болгарський культурний центр ім. академіка О. Теодорова-Балана (с. Кубей Болградського району Одеської області) та ін.

Метою діяльності громадських об'єднань болгарської спільноти України є збереження і розвиток болгарських традицій, культури, вивчення болгарської мови, історії Болгарії та болгарської спільноти України.

Громадські об'єднання займаються освітньою діяльністю, зокрема відкривають недільні школи, в яких як діти, так і дорослі вивчають болгарську мову, знайомляться з болгарською культурою, народними традиціями і звичаями, вивчають отримують знання про свою історичну батьківщину Болгарію, усвідомлюють свою приналежність до даної етнічної спільноти. Так, недільні школи з вивчення болгарської мови та культури на сьогодні працюють у багатьох містах і селах України, наприклад, є в Києві при Київському товаристві болгарської культури «Родолюбіє-1989», в Миколаєві на базі Культурно-просвітницького центру «Гърновка», в Запоріжжі при Запорізькому обласному товаристві болгарської культури (називається «Светлина»), в Болграді при Болгарському культурному центрі ім. академіка О. Теодорова-Балана (називається «Изворче»), в Одесі при Всеукраїнському центрі болгарської культури (Болгарська недільна школа імені Василя Априлова), в Ізмаїлі, відкрита за ініціативи Ізмаїльської болгарської громади ім. Св. Софії при Ізмаїльському державному гуманітарному університеті («Българска светлица»), в Приморську – болгарська недільна школа імені Джона Атанасова, в Бердянську – при Болгарському культурному центрі («Изворче») [5, с. 92], в Кропивницькому – недільна школа при об'єднанні болгар «Нашите хора», в смт Вільшанка – школа вихідного дня при Центрі українсько-болгарської дружби, в с. Новотроїцьке Бердянського району Запорізької області на базі місцевої школи (недільна школа «Добрина») та ін. При багатьох недільних школах функціонують дитячі фольклорні, театральні, танцювальні та музичні гуртки. Наприклад, в болгарській недільній школі для дітей «Българска светлица» в Ізмаїлі, окрім того, що вивчають болгарську мову, літературу, історію, географію, пісні й танці, приділяють увагу ще й естетичному вихованню та спорту. Щороку «Българска светлица» організовує літні художні пленери в селах Бессарабії (наприклад, пленери вже відбувалися в селах Котловина, Олександрівка, Нова Некрасівка, Нагорне Одеської області), результати яких демонструються на виставці в Ізмаїльській картинній галереї, проводить шахові турніри.

Деякі болгарські громадські організації організували безкоштовні курси з болгарської мови (наприклад, такі курси є при Центрі «Гърновка» в Миколаєві). Конгрес болгар України відкрив мережу болгарських центрів «Аз Буки Веди» в Одесі, Чорноморську, Ізмаїлі, Всеукраїнська асамблея болгар України – мережу шкіл вихідного дня «Болгарський дзвін» («Българска камбана» в Одесі та в багатьох селах Одеської області з компактним проживанням болгарської

спільноти. Вивчити мову, отримати знання з історії і культури Болгарії в недільних школах може будь-хто, не тільки представники болгарської спільноти.

При багатьох громадських організаціях болгар України утворюються фольклорні колективи, театральні, танцювальні та музичні гурти. Так, наприклад, при Центрі «Търновка» є ансамбль болгарської пісні «Чучулички», репертуар якого складає тернівський пісенний фольклор, при болгарському національно-культурному товаристві «Бодрак», що знаходиться в с. Трояни Бердянського району Запорізької області, функціонує аж чотири колективи – ансамблі «Трендафил» і «Младост», фольклорні колективи «Светлица» і «Ластовица», при Приморському болгарському культурно-просвітницькому товаристві «Съдружество» працює теж чотири колективи «Червена китка», «Вайсал», «Бановски звънчета», «Врътеница», при Ботієвському болгарському культурно-освітньому центрі «Светлина» є фольклорний колектив «Седянки», при Приморському міському болгарському товаристві «Събор» є клуб любителів болгарського хору «Фолклорна магия», при Всеукраїнській Асамблеї болгар України діє танцювальний ансамбль «Бесарабски ритъм» та ін. За ініціативи громадських організацій створюються фольклорні гуртки, колективи народної творчості в загальноосвітніх закладах. Наприклад, громадське об'єднання «Нашите хора» відкрило хореографічний колектив «Перлінка» у школі № 35 смт. Вільшанка, у якому діти вчать танцювати болгарські народні танці; при недільній школі в м. Рені є дитячий вокальний ансамбль болгарської пісні «Бъстр Извор».

Громадські організації болгар України часто виступають організаторами фестивалів народної творчості. Наприклад, товариство болгарської історії та культури «Родолюбие» (м. Бердянськ) організовує регіональний фестиваль болгарської народної творчості «Извор» (з 2002 р.), проводить міжнародний фестиваль народної культури «Български срещи» (відбувається в різних містах зараз окупованого Криму, починаючи з 2006 р.), болгарський молодіжний клуб «Актив» – фестиваль болгарської музики і танців, що проходить з 2004 р. в с. Нова Іванівка Арцизького р-ну Одеської області, Ботієвський болгарський культурно-освітній центр «Светлина» – відкритий фестиваль болгарської культури «Българи да си останем» (с. Ботієве Приазовського району, 2020 р.). Ще одним напрямком діяльності громадських організацій болгар є проведення Соборів болгар України. Собор болгар України – основна соціально-культурна подія для болгарської меншини України. Метою цього зібрання є

збереження і розвиток традицій, поширення національної культури болгарської меншини України. Це найбільший етнофестиваль болгарської спільноти. На сьогодні проведено дев'ять Соборів болгар України: перші шість в Одесі в 1998 р. (I), 2001 р. (II), 2003 р. (III), 2005 р. (IV), 2007 р. (V), 2013 р. (VI), VII і VIII – в Білгород-Дністровському в 2016 р. і 2018 р., IX Собор – в Мелітополі в 2020 р. Собори мають багатовікові традиції, раніше їх проводили в селах у дні храмового свята. Варто зазначити, що в с. Гюнівка Приморського району Запорізької області відновлено собори болгар сільського значення. Зараз вони відбуваються з нагоди пам'ятних дат, наприклад, переселення болгар у Бессарабію, переселення болгар з Бессарабії в Північне Приазов'я та ін. Собори виконували і виконують консолідуючу роль для болгарської меншини України. У запорізькій області регулярно проводиться Собор болгар Таврії. Ще однією з важливих подій у житті болгарської спільноти України є Собор «Кубрат збирає своїх нащадків», що відбувається у с. Мала Перещепина Новосанжарського району Полтавської області, де в 1912 році було знайдено скарб та поховання болгарського хана Кубрата, засновника Великої Булгарії. Проводить цей захід громадська організація «Всеукраїнська Асамблея болгар України», яку очолює Дора Костова, що також є головним редактором газети «Роден край». У Соборі зазвичай беруть участь болгар з різних регіонів України, а також представники інших етносів, що походять від праболгар, – татарського, кримсько-татарського, гагаузького. Громадські організації сприяють участі представників болгарської спільноти у фестивалях, що відбуваються в Болгарії (наприклад, у Міжнародному фольклорному фестивалі «З Болгарією в серці» («С България в сърцето»), «Море ритмів» («Море от ритми»), «Варненське літо» («Варненско лято»), «Утрешния свят започва с дружбата днес» («Завтрашний світ починається з дружби сьогодні»), «Копривщиця» («Копривщица») та ін.

Громадські організації болгарської спільноти України регулярно проводять заходи, присвячені державним (День визволення Болгарії (3 березня), День слов'янської писемності і культури (24 травня), День пам'яті Христо Ботева (2 червня), День об'єднання болгарських земель (6 вересня), День незалежності Болгарії (22 вересня), День бессарабських болгар (29 жовтня), і народним святам Болгарії (Різдво, Трифон Зарезан, Баба Марта, Лазарів день, Великдень, День святого Георгія та ін.). З весни 2020 року частина заходів проводяться онлайн, згідно з вимогами карантину.

Громадські організації болгарської спільноти України створюють музеї чи музейні кімнати. Наприклад, центр «Тирновка» створив Тернівський музей болгарської культур [1, с. 515; 2, с. 57], в с. Задунайвка є музей національного болгарського героя Христо Ботева.

За ініціативою громадських організацій вшановується пам'ять болгарських національних героїв. Товариства сприяють відкриттю нових пам'ятників, барельєфів, меморіальних дошок. «Практика організації меморіальних комплексів болгар використовується болгарською меншиною для закріплення в просторі України «факту їх присутності» [6, с. 135]. Так, наприклад, відкрито пам'ятник і меморіальну дошку генералу Івану Колеву в с. Банівка, з якого він родом (2008 р.), загиблим в російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. (Болград, 2012), меморіальний камінь Олександру Малинову в с. Оріхівка Болградського р-ну Одеської обл. (2017 р.), пам'ятник генералу І. Н. Інзову в Болграді (2017 р.), пам'ятник Христо Ботеву в Одесі (2009 р.), в Ізмаїлі (2020 р.), меморіальну дошку Іванові Марінову, керівникові колишнього колгоспу, (1937-2012) в с. Лощинівка Ізмаїльського району Одеської області (2017 р.), пам'ятний знак на честь заснування 1774 року болгарських поселень на околиці с. Вільшанка (2015 р.), пам'ятник болгарському національному герою Хаджі Димитру в Мелітополі (2020 р.), меморіальну дошку пам'яті Атанаса Вирбанського в с. Преслав Приморського району (2020 р.), пам'ятник Леніну перетворили на пам'ятник болгарському переселенцю в с. Залізничне Болградського району Одеської області (2020 р.), пам'ятний знак хану Кубрату в с. Мала Перещепина Новосаджарського району Полтавської області, пам'ятник Капітану Петку Воеводи в Києві (2011 р.), меморіальну дошку хану Аспаруху в Запоріжжі (2010 р.), пам'ятник Василю Левському в Бердянську (2007 р.), меморіальну дошку Василю Априлову в Одесі (2016 р.), сквер і пам'ятник імені Димитира Пешева, болгарського політика в Києві (2018) та ін.

В Україні видавалися і продовжують видаватися засоби масової інформації болгарською мовою, були і є радіо- і телепередачі. Завдяки Одеському обласному болгарському товариству з 1989 р. виходить газета «Роден край», а з 1990 р. радіо і телепередачі болгарською мовою. В 90-х рр. ХХ ст. Товариство бессарабських болгар ім. Св. Кирила і Мефодія (м. Болград) випускало газети «Камбана», «България», бюлетень «Светлина», які розсилалися в місця компактного проживання болгарської спільноти. З 1996 р. виходила газета «Родолубие» Арцизького культурно-просвітнього товариства імені Христо Ботева. В 1997 році Кримське республіканське товариство

болгар ім. Паїсія Хілендарського почало видавати газету «Извор». Асоціація болгар України сприяла виходу газети «Україна: Българско обозрение» (зараз газета «Огляд плюс»).

Деякі громадські організації, наприклад, «Нашите хора» з Кропивницького, проводять просвітницьку роботу про історію і культуру болгарського народу у загальноосвітніх закладах і вищих навчальних закладах. Громадські організації болгар України проводять конкурси. Так, наприклад, щороку до Дня визволення Болгарії від турецького поневолення Всеукраїнська Асамблея болгар України організовує Всеукраїнський конкурс літературних та художніх творів «Я болгарин, і це значить...», у якому можуть брати участь болгарки України будь-якого віку. В деяких громадських організаціях, наприклад, у «Нашите хора», Центрі українсько-болгарської дружби (с. Вільшанка), Обласному центрі болгарської культури в Болграді є бібліотеки з книгами та періодичними виданнями болгарською мовою.

Болгарські громадські організації – активні учасники різних загальноукраїнських культурних заходів. Наприклад, представники Ізмаїльської болгарської громади ім. Святої Софії регулярно беруть участь у заходах Обласного центру національних культур м. Ізмаїл, щоб отримувати знання про культуру та історію інших народів свого багатонаціонального регіону, а також представляти болгарську культуру. З 2014 року щорічно в день міста Ізмаїл проходить етнофестиваль «Бессарабська тантелла», на якому Ізмаїльська болгарська громада ім. Святої Софії презентує стенд «Българска къща» з національними болгарськими стравами, які можуть скуштувати всі бажаючі [3, с. 10].

Громадські організації співпрацюють, налагоджують зв'язки з болгарськими організаціями, установами. Громадські об'єднання болгар сприяють у організації курсів, літніх шкіл з вивчення болгарської мови. Щороку Всеукраїнська Асамблея болгар України бере участь в організації курсів з вивчення мови, літератури, історії болгар при Департаменті удосконалення вчителів Софійського університету ім. Св. Климента Охридського для понад 150 етнічних болгар з України.

Болгарські громадські організації співпрацюють одна з одною, з загальноосвітніми і вищими навчальними закладами, з громадськими організаціями інших етнічних спільнот, з іншими об'єднаннями свого регіону. Так, більшість болгарських громадських організацій Одещини співпрацюють з Болгарським культурним Центром м. Болград, болгарською гімназією ім. Г. С. Раковського (м. Болград),

Ізмаїльським державним гуманітарним університетом, ОНУ ім. О. І. Мечникова. Болгарські організації Запорізької області співпрацюють з Запорізьким національним університетом, Мелітопольським державним педагогічним університетом ім. Богдана Хмельницького, Бердянським державним педагогічним університетом.

Таким чином громадські організації болгарської спільноти України є осередками, головна мета яких полягає у збереженні, розвитку і популяризації болгарської культури й мови, відродженню болгарських традицій і обрядів. Громадські об'єднання активно займаються освітньою діяльністю, зокрема відкривають недільні школи, проводять заходи з вшанування пам'яті болгарських національних героїв, фольклорно-етнографічні фестивалі, виставки, зустрічі, відзначають національні і календарні свята, займаються маркуванням місць пам'яті, зокрема сприяють відкриттю нових пам'ятників, барельєфів, меморіальних дошок, що сприяє збереженню етнічної ідентичності болгар України.

Література:

1. Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / за ред. Л. Каймаразової. Миколаїв, 2012. С. 511–517.
2. Гамза В. Проблеми відродження мови і культури тернівських болгар. *Матеріали II-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження»*. Миколаїв, 1997. Т. 1: Археологія і етнографія. С. 56–59.
3. Іванов М. Ізмаїльська болгарська громада ім. Святої Софії. *Культурний простір бессарабських болгар* [монографія] / відп. ред. Шевчук Т. С. Ізмаїл – Болград: Ірбіс, 2018. С. 8–11.
4. Кічук Я., Шевчук Т., Урсу Н. Національно-культурні громадські об'єднання етнічних спільнот Буджака. *Буджацький фронтір у дзеркалі сучасної гуманітаристики: зб. наук. пр.* Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. С. 5–36.
5. Хатиас Е. Българската етническа общност в Приазовието днес. За наименованието и съвременното състояние на диаспората. *Проглас.* 2017. № 1. С. 88–95.
6. Червеняк К. Т. Вплив етнонаціонального фактора на суспільно-політичні процеси в Україні: дис. кандидата політ. наук: спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Ужгород, 2018. 286 с.

УДК 140.8

Piotr Jan Przybysz,*dr hab.**profesor Uniwersytetu Gdańskiego**Zakład Estetyki i Filozofii Kultury**Uniwersytet Gdański*

O POTRZEBIE TOŻSAMOŚCI ZBIOROWEJ – KILKA REFLEKSJI

Artykuł podejmuje próbę odpowiedzi na trzy pytania. Po pierwsze czym jest tożsamość w kręgu kultury nam współczesnej – tak jak to rozumie Frederic Jameson, rozpoznaje Jean-François Lyotard i charakteryzuje Richard Rorty, Zygmunt Bauman, Georg Ritzer. Po drugie: z jakich powodów nie rezygnujemy z potrzeby zaspokajania poczucia tożsamości. Po trzecie: jaką funkcję w tym kontekście pełni stereotyp. Ponadto rozstrzygnięcia powyższe stanowią podstawę do określenia roli jaką w kształtowaniu tożsamości narodowej odgrywa sztuka, a w tym współcześnie sztuka popularna.

Słowa kluczowe: *kultura, tożsamość, stereotyp, literatura*

Про необхідність колективної ідентичності – кілька роздумів

Стаття намагається відповісти на три запитання. Перш за все те, що є ідентичністю в колі сучасної культури – як її розуміє Фредерік Джеймсон, визнає Жан-Франсуа Лютар і характеризують Річард Рорті, Зигмунт Бауман, Георг Рітцер. По-друге, з яких причин ми не відмовляємося від потреби задовольнити своє почуття ідентичності. По-третє, яку функцію в цьому контексті виконує стереотип? Більше того, наведені вище рішення є основою для визначення ролі мистецтва, у тому числі сучасного, у формуванні національної ідентичності.

Ключові слова: *культура, ідентичність, стереотип, література*

On the need for collective identity – reflections

The article attempts to answer three questions. Firstly, what is identity in our contemporary culture, as understood by Frederic Jameson, recognised by Jean-François Lyotard and characterised by Richard Rorty, Zygmunt Bauman and Georg Ritzer. Secondly, for what reasons do we not give up the need to satisfy our sense of identity. Thirdly, what function does stereotype play in this context. Moreover, the above mentioned solutions are the basis for determining the role played by art, including contemporary popular art, in shaping national identity.

Keywords: *culture, identity, stereotype, literature*

1. Tożsamość w społeczeństwie ponowoczesnym kilka uwag wstępnych

Czy w społeczeństwie ponowoczesnym, tak jak go rozumie Frederic Jameson [20, s. 193]¹, tożsamość człowieka współczesnego jest rzeczywiście rozproszona, nieokreślona, całkowicie płynna, krucha, niestabilna i jest kwestią wolnego wyboru w supermarkecie kultury, jak próbuje nas przekonać Gordon Mathews [31]? Czy rzeczywiście mamy do czynienia z tożsamością gracza – jak proponuje Jean-François Lyotard [29, s.57-66], czy też z tożsamością nikogo i niczego, które zatopione są w globalnym świecie konsumpcji – jak chce George Ritzer [37, 38, 39], czy może z pragmatyczną koniecznością wypracowania doraźnych tożsamości w liberalnej wspólnotie – jak postuluje Richard Rorty [41, s. 45-71], a może z tożsamością turysty, włóczęgi – jak w swoich diagnozach przedstawia Zygmunt Bauman [2, s. 92-120; 3, s. 133-154].

Tożsamość jednostkowa, jak również zbiorowa (etniczna, narodowa, subnarodowa, religijna, kulturowa, transkulturowa, kontynentalna czy też globalna) staje w centrum zainteresowania wielu nauk, m.in. psychologii, pedagogiki, politologii, socjologii, antropologii i filozofii. Powodem tego zainteresowania jest w wielu przypadkach przeświadczenie o zbliżającym się zagrożeniu tożsamości, bądź o jej głębokim kryzysie. Stanowiskiem równie popularnym, uzasadniającym zainteresowanie się tym zagadnieniem, jest rola jaką tożsamość pełniła, i być może będzie pełnić w życiu jednostki i społeczeństw. Problematyka ta jest podejmowana między innymi przez: Benedict Anderson, Zbigniewa Bokszańskiego, Bohdana Dziemidoka, Tima Edensora, Gerharda Göhlera, Anthony Giddensa, Samuela Huntingtona, Erwina Hoffmana, Antoninę Kłoskowską, Aleksandra Kunce, Jerzego Nikitorowicza, Marka Rembierza, Jerzego Szackiego, YaelTamir, Wolfganga Welscha, SlavojaŽižka.

---

¹ Frederic Jameson charakteryzuje je, jako „kategorię periodyzacyjną, której funkcja polega na powiązaniu narodzin nowych cech formalnych w kulturze z pojawieniem się nowego typu społecznego życia i nowego porządku ekonomicznego, eufemistycznie nazywanego modernizacją, społeczeństwem postindustrialnym albo konsumpcyjnym, społeczeństwem zdominowanym przez media lub społeczeństwem obrazkowym, albo wreszcie kapitalizmem wielonarodowym”, F. Jameson, *Postmodernizm i społeczeństwo konsumpcyjne*, [w:], *Postmodernizm antologia przekładów*, red. R. Nycz, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków 1997, s. 193.

2. Co to jest tożsamość

Definiowanie tego czym jest tożsamość jest zadaniem niewdzięcznym i jak wielokrotnie jest to podkreślane niesatysfakcjonującym. Niewątpliwie porzucić należy stanowisko Johanna Gottfrieda Herdera, które poddaje trafnej krytyce Wolfgang Welsch [52, s. 31-43]. Wykazuje po pierwsze, że J. G. Herder utożsamia kulturę z narodem, po drugie że kulturę narodową uważa za homogeniczną i po trzecie że kultury narodowe są sobie znacząco przeciwstawne.

W rozumieniu pojęcia tożsamości Samuel Huntington podkreśla, że jest to świadomość siebie: jednostki lub grupy. Świadomość specyficzna, gdyż wynikająca z wiedzy, która jest interioryzowana (czego nie uwzględnia Huntington), że <<ja lub my posiadamy jako byt szczególnie cechy, które odróżniają mnie od ciebie, a nas od nich>> [19, s. 32]. Wydaje się, że Anita Jacobson-Widding zwraca uwagę na istotne cechy tego pojęcia. Tożsamość jest kontynuacją, pozostawianiem tym samym (*sameness*) i jednocześnie odnosi się ona do odrębności, odróżniania się (*distinctiveness*) [19, s. 13]. M. Rembierz wskazuje, że tożsamość człowieka charakteryzuje <<Dziedziczenie i nabywanie cech z otoczenia wpojenie zasad i przyjęcie ich jako oczywistych">> [40, s. 14]. Trudno identyfikować się, gdy brak jest świadomości ciągłości i niezmienności tego kim i jak się jest/jesteśmy. Dopełnieniem jest to co mnie/nas odróżnia od innych, nie ma *ja* bez *ty*, tak jak nie ma *my* bez *oni*.

Różnicowanie się poczucie tożsamości, tak jednostkowej jak i zbiorowej, nie jest woluntarystycznym aktem, lecz złożonym z trzech podstawowych elementów procesem, na co wskazuje Göran Therborn. Po pierwsze różnicowanie jest, jego zdaniem, *doświadczeniem drugiego i odkrywaniem siebie*. Siła i świadomość naszej odrębności jest uzależniona od wrażliwości na innego i samoświadomości różnicy jaka istnieje pomiędzy nami a nimi. Spełnienie tego warunku dostarcza możliwości samodzielnego budowania własnego wizerunku, bądź przy identyfikacji zbiorowej budowanie wspólnego pochodzenia (rytuały, mity, czy jak dodaje B. Dziemidok twórczość artystyczna). Trzecim elementem jest rozpoznawanie nas przez innych, jako istotny aspekt formowania się tożsamości [49, s. 351-353].

Tożsamość może być traktowana bądź jako stan (niezmienny, osiągnięty, utrzymywany) bądź jako proces (tworzony, zmienny, odzyskiwany). Za drugim rozstrzygnięciem przemawia dość powszechnie artykułowana obawa o jej stan i przyszłość. Barbara Skarga posługując się kategorią *sobości* (nawiązuje do *mojość* <<*Jemeinigkei*t>> M. Heideggera) zwraca uwagę na ustawiczny proces jej stawiania się i odzyskiwania, <<...

sobość nie posiada żadnego stałego centrum, niczego co by raz na zawsze decydowało o jej konstrukcji, ta sobość nieustannie się kształtuje...>> [43, s. 172]. Za analogicznym rozstrzygnięciem opowiada się również Aldona Jawłowska, nawiązując w ten sposób do rozstrzygnięć przedstawicieli szkoły chicagowskiej, m.in. Alfreda Lindesmitha, Evertta C. Hughesa i Herberta Blumera [53]. Tożsamość jest efektem wewnętrznych (jednostkowych) i zewnętrznych (społecznych) aspiracji i wyborów, które bądź realizujemy i osiągamy bądź pozostawiamy w sferze planów. Jest ona również, tak w wymiarze jednostkowym jak i grupowym, złożeniem różnych tożsamości (wertikalnych i horyzontalnych): jednostkowej, grupowej, etnicznej, narodowej, religijnej, kulturowej itd. Mogę być Kaszubem, Ślązakiem i jednocześnie utożsamiać się z narodem polskim, szczególnie wtedy gdy jako Polacy odnosimy spektakularne sukcesy (Rafał Blechacz, Kamil Stoch, Robert Lewandowski, Iga Świątek). Ta złożoność mojej/naszej tożsamości jest ponadto relacyjna. W relacji do *drugiego*, do sytuacji, do okoliczności uwypukla się w niej, to co jest w tym kontekście, dla niej istotne. Huntington trafnie to egzemplifikuje mówiąc, że <<kobieta psycholog w towarzystwie dziesięciu mężczyzn psychologów będzie myślała o sobie jak o kobiecie, w towarzystwie zaś dziesięciu kobiet, które nie są psychologami, jako o psychologu>> [19, s. 34]. Nie znaczy, to że w pierwszym wypadku przestanie uważać się za psychologa, zaś w drugim za kobietę.

3. Po co nam tożsamość

Dlaczego poczucie tożsamości było i jest istotne dla przeważającej liczby ludzi? Co stanowi o jej atrakcyjności i powszechności?

Wydaje się, iż jednostki ludzkie dzięki poczucie tożsamości zaspokajają istotne dla siebie potrzeby, na które zwracał uwagę między innymi Peter Drucker, Erich Fromm, WillKymlicka, Kai Nielsen, Anthony Smith i YaelTamir. Sądzę, że trzy podstawowe potrzeby odgrywają tutaj kluczową rolę.

Pierwsza, to potrzeba przynależności do jakiegokolwiek trwałej wspólnoty, gdyż <<zaspokojenie jej bowiem pozwala eliminować lub minimalizować poczucie samotności>> [12, s. 60; 10, s. 197-209; 11, s. 9-20]², ponadto, jak sądzą zaspokajają potrzebę bezpieczeństwa, dzięki czemu pozwala na oderwanie się od myślenia o chwili bieżącej i planowaniu

---

² Trzy potrzeby, które tu wymieniam podaję za cytowaną pracę Bohdana Dziemidoka, uzupełniając i rozbudowując podaną tam egzemplifikację. W innych pracach tego Autora ta problematyka jest kontynuowana.

przyszłości. Sam fakt przynależności wynika z tego, że jesteśmy, nie ma tu jakiegoś dodatkowego warunku. <<Nie jest to więc żadna szczególna zasługa – jak stwierdza B. Dziemidok – podobnie jak nie jest naszą zasługą ani osiągnięciem to, że wyrastamy w określonej kulturze i poznajemy ją od wewnątrz. Jest to konieczność, na którą jesteśmy skazani>> [12, s. 60].

Druga, to potrzeba szacunku i uznania, która szczególnie jest manifestowana w społeczeństwach o pogłębiającej się sekularyzacji. Przez wieki, w kulturze europejskiej potrzeba szacunku i uznania, w wymiarze powszechnym, zaspokajane były poprzez eschatologiczny wymiar życia. Idee oświecenia, które Rozum umieściły na górze hierarchii wartości, zakwestionowały dotychczas obowiązujący paradygmat. Tę funkcję przejmuje pamięć zbiorowa, która ocala, przedłuża i nadaje sens jednostkowej egzystencji – zapewnia jednostce w pewnym stopniu osobistą nieśmiertelność (*personalimmortality*). Ta potrzeba szacunku i uznania może być zaspokajana przez pamięć rodzinną, grupową, narodową czy kulturową. To nie oznacza, że sekularyzacja uruchomiła coś czego przedtem nie było. Chodzi raczej o to, że <<środek ciężkości>> został zdecydowanie przesunięty w kierunku pamięci zbiorowej.

Trzecia, to potrzeba orientacji aksjologicznej. Chcemy i trudno nam przed tym uciec, by życie którym dysponujemy miało sens. Można go poszukiwać na własne ryzyko i odpowiedzialność. Ale jak sądzę dotyczy to niewielkiej grupy ludzi w każdym społeczeństwie. W zdecydowanej większości potrzebę tę zaspokajamy poprzez mniej lub bardziej świadome uczestnictwo w danej kulturze narodowej. To dzięki niej otrzymujemy gotowe odpowiedzi na temat sensownego sposobu życia, we wszystkich sferach aktywności jednostki ludzkiej. To dzięki niej również w sposób bezpieczny i łatwy dokonujemy samoidentyfikacji. Poczucie kulturowej tożsamości narodowej, które jest efektem samoidentyfikacji nie wynika z naszych zasług i dokonań. To prosty fakt, że właśnie w tym a nie w żadnym innym narodzie się pojawiliśmy, i że to ta kultura narodowa, a nie żadna inna, nas kształtowała.

4. Stereotyp: o podstawowych rozstrzygnięciach³

W zachowaniu i kształtowaniu polskiej tożsamości narodowej istotną rolę odegrał okres zaborów. Głównie za sprawą literatury, wspólnych doświadczeń historycznych i tego co Maria Janion w swoich analizach nazwała heroicznym mitem niepodległościowo-powstańczym. <<Wspólnota narodowa – jak pisze Jan Błuszkowski – poszukuje tego co dla niej typowe, podobne i analogiczne bądź odmienne i specyficzne, wyróżniające ją spośród innych narodów. [...] Treści autostereotypu i heterostereotypów są więc ściśle skorelowane z poczuciem tożsamości narodowej>> [7, s. 16]. Zaś treści tych stereotypów, jak podkreśla Antonina Kłóskowska są wyrazem generalizujących praktyk występujących w myśleniu potocznym [22, s. 93].

Czym jest stereotyp, jakie są mechanizmy jego powstawania i jakie pełni funkcje?

Stereotyp, w sensie ogólnym, na co wskazuje m.in. Z. Bokszański, określany jest jako swoiście uproszczony obraz rzeczywistości o wyrazistym ukierunkowaniu aksjologicznym.⁴ O pozytywnym ukierunkowaniu

---

³ Etymologiczne pochodzenie słowa z greki „stereós” – stanowiący bryłę i „týpos” – odcisk, ślad. W 1799 William Ged z Edynburga posłużył się gipsową matrycą do drukowania – stereotypem. Do drukowania wykorzystywano pierwszych stereotypów, czyli płaskich lub cylindrycznych form do druku wypukłego.

⁴ Po raz pierwszy pojęciem stereotypu posłużył się W. Lippman, *Public Opinion*, New York 1922. Pojęcie to definiowali m.in.: G. W. Allport, *Prejudice: A Problem in Psychological and Social Causation*, „The Journal of Social Issues” 1950, No. 4; J. Berting, Ch. Villain-Gandossi, *Rola i znaczenie stereotypów narodowych: podejście interdyscyplinarne*, [w:] *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Wydawnictwo Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1995, s. 13-30. Problematykę stereotypu podejmują w swoich publikacjach m.in.: T.W. Adorno, E. Frenkiel-Brunskwik, D.J. Levinson, R.N. Stanford, *The authoritarian personality*, Harper, New York 1950; A. Schaff, *Stereotypy a działanie ludzkie*, KiW, Warszawa 1981; *Mity i stereotypy w dziejach Polski*, red. J. Tazbir, Interpress, Warszawa 1991; *Mity i stereotypy w kulturze, literaturze i języku*, red. M. Kozłowska i E. Terling, Wydawnictwo Naukowe USz, Szczecin 1992; E. Gellner, *Encounters with Nationalism*, Blackwell, Oxford 1994; I. Kurcz, *Zmienność i nieuchronność stereotypów. Studium na temat roli stereotypów w reprezentacji umysłowej świata społecznego*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1994; Z. Bokszański, *Stereotypy a kultura*, Wydawnictwo Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 1997; D. Maison, *Jak powstają stereotypy*

aksjologicznym są te, które dotyczą nas (*autostereotyp, pozytywny stereotyp*), zaś o negatywnym ukierunkowaniu te, które dotyczą Innego (*heterostereotyp, negatywny stereotyp*). Grzegorz Grochowski trafnie uzupełnia tę dychotomię o *stereotyp ambiwalentny*, na przykład <<butny, ale pracowity Niemiec>> [15, s. 47-66]. W stereotypach zróżnicowany jest także poziom emocjonalny i stopień oceny negatywnej lub pozytywnej, dlatego wyróżnia się stereotypy o *wysokim, średnim i niskim* natężeniu. Pojawiają się również *stereotypy neutralne*, które nie zawierają ocen i nie są zabarwione emocjonalnie. Ze względu na ilość osób, której stereotyp dotyczy wyróżnia się *stereotyp jednostkowy* (powstaje w relacji oni do ty, oni do ja, ja do ty), *stereotyp grupowy* (środowiskowy, etniczny, narodowy, religijny, kulturowy itd.) i *makrostereotyp* (dotyczy relacji np.: Europa – Azja, Ameryka – Afryka, relacji wobec rasy). Mirosław Kofta wskazuje na *stereotyp jawny*, czyli dostępny poznawczo, wyrazisty, łatwy do zadeklarowania i *stereotyp ukryty*, który wpływa na poznanie automatyczne i nieświadome. Co prawda Adam Schaff stwierdza, że

---

narodowe, Oficyna Wydawnicza WPUW, Warszawa 1997; A. Dusza, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, PWN, Warszawa 1998; B. Weigl, *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży. Studium empiryczne*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1999; Z. Benedyktowicz, *Portret „obcego”. Od stereotypu do symbolu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000; J. Konieczna, *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek*, Wydawnictwo Instytut Spraw Zagranicznych, Warszawa 2001; *Stereotyp i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, red. M. Kofta i A. Jasińska-Kania, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2001; *Tematy polsko-ukraińskie. Historia, literatura, edukacja*, red. R. Traba, Wydawnictwo Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 2001; *Polskie stereotypy i uprzedzenia*, red. J. Jarco i G. Dolińska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”, Wrocław 2002; *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, red. W. Bonusiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002; J. Błuszkowski, *Stereotypy narodowe w świadomości Polaków. Studium socjologiczno-politologiczne*, Wydawnictwo „Elipsa”, Warszawa 2003; *Stereotyp w literaturze (i tuż obok)*, red. W. Bolecki i G. Gazda, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2003; *Myślenie stereotypowe i uprzedzenia. Mechanizmy poznawcze i afektywne*, red. M. Kofta, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2004; J. Błuszkowski, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Wydawnictwo „Elipsa”, Warszawa 2005; *Stereotypy w postrzeganiu interkulturowym*, red. A. Kowalczyk i J. Pacholski, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2005.

istnieją tylko *stereotypy werbalne* [42, s. 36]. Precyzyjniej mówiąc, takie, których treść jest uruchamiana impulsem werbalnym <<[...] stereotyp jest zawsze związany ze słowem czy wyrażeniem językowym [...], awerbalnych stereotypów nie ma. Słowo służy tu jako hasło wywoławcze odpowiednich treści intelektualnych i stanów uczuciowych oraz postaw...>> [42, s. 44], ale trudno jak sądzę zaprzeczyć, że takim hasłem wywoławczym treści stereotypu może być gest, ikona, obraz, zdjęcie, dźwięk, muzyka, itd., tak więc są też *stereotypy niewerbalne*.

Powszechnie cytowane jest rozumienie stereotypu zaproponowane przez twórcę tego pojęcia w naukach społecznych Waltera Lippmanna, gdzie stereotypy to „uzupełniacze” obrazów w naszych głowach (*pictures in our heads*): <<Zwykle najpierw definiujemy, a potem widzimy – zamiast najpierw widzieć, a później definiować. W wielkim oszalałym, zgiełkliwym chaosie świata zewnętrznego wybieramy to, co zdefiniowała już za nas nasza kultura, i zwykle postrzegamy to, co wybraliśmy, w postaci przez nią zestereotypizowanej>> [28, s. 75]. Stereotyp to swego rodzaju „proteza intelektualna” tworzona w „poznaniu rzeczywistości na skróty” i sposób na porządkowanie i efektywne wykorzystanie napływających informacji.

W dużym stopniu rozstrzygnięcia Lippmanna poddała twórczej krytyce psychologia stosunków międzygrupowych. W obszarze tej wiedzy stereotyp jest rodzajem schematu kategoryjnego, jednostką wiedzy odpowiedzialną za <<produkowanie>> szybkich, subiektywnych, pewnych sądów na temat jednostek i grup społecznych. Badania nad stereotypami dowiodły – jak stwierdza Mirosław Kofta, że sytuacje obciążenia poznawczego zwiększają (nie zawsze) wpływ stereotypów na nasze sądy, funkcjonują one jako heurystyki umysłowe, poręczne i uproszczone teorie, które <<zwalniają>> nas z myślenia. Ponadto istnieje związek pomiędzy zagrożeniem psychologicznym a pojawieniem się skłonności do uprzedzeń i negatywnych stereotypów [23, s. 10-37].⁵

W ujęciu społecznym cechami dystynktywnymi stereotypu jest jego zdolność do interpretacji, kategoryzacji i oceny zjawisk i ludzi, <<mającej znamiona powszechności – jak stwierdza Henryk Pietrzak, która została głęboko zinternalizowana oraz oderwana od indywidualnej refleksji poznawczej człowieka, przy zachowaniu kategoryzacji emocjonalnej>> [35, s. 81]. Z perspektywy zaś makrosocjalnej stereotypy są społecznymi

---

⁵ Rezygnuję z przedstawienia istotnych rozstrzygnięć dotyczących stereotypu na gruncie psychologii grupowej ze względu na brak miejsca w artykule i odsyłam do syntetycznego tekstu M. Kofty.

konstrukcjami rzeczywistości, a nie wyobrażeniem rzeczywistości zewnętrznej. Po wtóre są one wspólne dla większości zbiorowości i przekazywane z pokolenia na pokolenie podlegając reinterpretacji i rekonstrukcji. Po trzecie nie istnieją w izolacji, są elementem zbiorowego światopoglądu, a przez to związane ze zbiorowymi warunkami egzystencji (ekonomicznym, społecznymi, politycznymi itd.). Po czwarte to stereotypy lokują nas na <<mapie myślowej>> odpowiadając na pytanie kim jesteśmy i jak różnimy się od Innego [35, s. 73].

Dlaczego mamy skłonność do gloryfikowania własnej grupy, własnego narodu, a często pogardliwie odnosimy się do Innego? Dlaczego powielamy stereotypowe opinie na temat Innego i okazujemy skłonność do jego dyskryminacji? Niewątpliwie wynika to z naturalnego dążenia człowieka do porządkowania obrazu rzeczywistości, stąd zaś skłonności do klasyfikowania ludzi, nie bez znaczenia jest też nasza praktyka do homogenizowania (upraszczania, ujednociania) grup społecznych – szczególnie tych zewnętrznych w stosunku do nas. Gdy kontaktujemy się z osobą nam obcą, to właśnie wiedza stereotypowa uruchamiana jest jako ta pierwsza. Manifestowana jest w ten sposób nasza skłonność do lepszego zapamiętywania informacji dystynktywnych, z tego że są to przeważnie tzw. iluzoryczne korelacje nie wynika, że je odrzucamy. Jest to również mechanizm obronny, umożliwiający ochronę pozytywnego wizerunku własnej grupy/narodu. Preferujemy (świadomie lub nie) tych, którzy są w naszej grupie zaś dyskryminujemy (świadomie lub nie) tych, którzy są na zewnątrz, to tzw. funkcjonowanie paradygmatu grupy minimalnej. Istotną rolę odgrywa również mechanizm ukrytego dehumanizowania Innego, który polega na tym, że człowieczeństwo przeważnie skłonni jesteśmy przypisać grupie własnej, ale nie obcej. Dlatego właśnie z grupą własną nawiązujemy kontakty empatyczne, okazujemy wrażliwość na cierpienie i skłonność do poświęcenia się na jej rzecz. W efekcie konsoliduje to grupę/naród, zwiększa szansę na jej przetrwanie i rozwój [23, s. 11-27].

Stereotypy bowiem pełnią funkcję gotowych układów odniesień, umożliwiają konstruowanie akceptowanej i oczekiwanej rzeczywistości oraz ułatwiają komunikację. W rezultacie powodują z jednej strony wzmocnienie więzi społecznych, z drugiej zaś wyzwalają postawy ksenofobiczne. Nasze zwyczaje i obyczaje, nasz dorobek materialny i intelektualny jest konfrontowany z Innym – Obcym. Konfrontacja ta, której wyrazem są stereotypy, jest sposobem na uzasadnienie dlaczego warto być Niemcem, Polakiem czy Ukraińcem. Dlaczego jesteśmy dumni z przynależności do tej a nie innej zbiorowości. Co uzasadnia naszą gotowość do ponoszenia wyrzeczeń i ofiar w imię zachowania tej

wspólnoty? Jest to niezmiernie istotna i cenna wartość będąca fundamentem każdej zbiorowości. Ale osiągnana m.in. dzięki istnieniu i w jakimś stopniu kosztem Tego Innego (*Stranger, Other*). <<Otwarcie dialogiczne jest otwarciem na innego człowieka, pisze Józef Tischner w *Filozofii dramatu*, na ty, na on i ona, na my, wy i oni. W nim inny człowiek jest obecny dla mnie, a ja dla niego>> [50, s. 12]. Niestety w konstruowaniu stereotypów Ten Inny jest przedmiotem, figurą umożliwiającą przedstawienie tego co negatywne, niechciane lub wstydlive, a co może tkwić głęboko również w nas. Czego w sobie nie możemy/nie chcemy zaakceptować, o istnienie czego siebie nie chcemy/nie możemy podejrzewać, a co istnieje w Tym Innym i dzięki temu podkreśla to m.in. nasze walory. Obszar relacji z Tym Innym rozpościera się więc pomiędzy biegunem stereotypów a biegunem wskazań i rozstrzygnięć, które w XX wieku rozwijane były w ramach filozofii dialogu, m.in. przez: Martina Bubera, Franza Rosenzweiga, Gabriela Marcela, Emmanuela Lévinasa czy Józefa Tischnera.

Na zakończenie rozważań dotyczących stereotypu wypada sformułować pytanie czy można się pozbyć stereotypów, czy dadzą się one usunąć, zlikwidować? Wśród osób podejmujących tę problematykę można wyróżnić trzy zasadnicze stanowiska. Pierwsze z nich mówi o tym, że jest to możliwe i daje się skutecznie przeprowadzić, drugie – pesymistyczne, że jest to niewykonalne, a osiągnane sukcesy są krótkotrwałe i szybko ulegają likwidacji. Trzecie – realistyczne, wskazuje na możliwość zastępowania lub modyfikowania stereotypów, na ich ucywilizowanie. Jestem skłonny przyznać rację trzeciemu stanowisku, zaś ze względu na brak miejsca nie przedstawię pełnej charakterystyki stanowisk. Za trzecim stanowiskiem opowiada się m.in. Ida Kurcz, która pisze, że <<stereotypów nie da się zlikwidować, możemy jedynie mówić o ich zmianie. Nie da się ich zlikwidować, gdyż stanowią niezbywalny składnik ludzkiego systemu poznawczego w rozwoju gatunku homo sapiens>> [26, s. 17]. Ponadto należy dodać, iż stereotypy są silnie związane z naszymi emocjami, a te jak wiadomo trudno jest gruntownie modyfikować. Jednak najistotniejszym argumentem przemawiającym za nieusuwalnością stereotypów jest to, że jest to instrument walki o zaspokojenie fundamentalnej ludzkiej potrzeby: dążenia do zachowania poczucia własnej wartości. Trudno odmawiać komukolwiek prawa do zaspokojenia tej potrzeby, której efektem są m.in. wspaniałe dzieła sztuki, genialne odkrycia naukowe ale również cierpienie, okrucieństwo i śmierć. Można jak sądzę domagać się cywilizowania form zaspokajania tej potrzeby. Gdzie jednym z kryteriów jest stosunek, sposób traktowania Innego – Obcego.

5. Sztuka a tożsamość narodowa

Zdaniem wielu autorów (między innymi Jürgena Habermasa i Antoniny Kłoskowskiej), jądrem kultury narodowej w decydujący sposób kształtującym tożsamość narodową jest twórczość artystyczna (w szczególności literatura).

Dla Jürgena Habermasa to <<pojęcie działania komunikacyjnego zakłada język jako swego rodzaju medium procesów dochodzenia do porozumienia...>> [18, s. 186; 17; 16, s. 273-295], zaś Kłoskowska zwraca uwagę, że tożsamość narodowa ściśle związana z autostereotypami i heterostereotypami jest efektem kulturalizacji, czyli wprowadzania i wchodzenia w uniwersum narodowej kultury symbolicznej. <<Naprawdę – stwierdza A. Kłoskowska – istotny dla procesu kulturalizacji jest sam kontakt z treściami kultury, artystami, uczonymi, myślicielami, wykonawcami dzieł teatralnych i muzycznych>> [22, s. 109]. Dlaczego właśnie twórczość artystyczna odgrywa tak istotną rolę, a w niej jak sądzę literatura, której tworzywem jest język narodowy? Po pierwsze należy podkreślić, że wchodzimy tym bardziej w świat kultury danego narodu im bardziej nabywamy kompetencji w posługiwaniu się jego językiem. Z jednej strony nabywamy sprawności do wyrażania własnych myśli, do komunikowania się z Innym, do pytania i odpowiadania samemu sobie. Z drugiej strony do odbierania informacji o sobie, Innym i świecie nas otaczającym. Równoległe do tego utrwalamy w swojej pamięci schematy językowych konstrukcji, które dają formę i jednocześnie warunkują treść naszych wypowiedzi i naszego rozumienia. Po drugie to sztuka, a w tym przypadku literatura, sprawdza i wyznacza granice języka, które są możliwe do zdobycia dzięki osiągniętej sprawności. To na tym polu odbywa się poszukiwanie nowych i oryginalnych rozwiązań, zaś dzięki nim my i język jesteśmy w zmieniającym się świecie. Ponadto, co uzupełnia ten argument, literatura nazywa oraz umożliwia i ułatwia poznanie i rozumienie własnych przeżyć, obaw, radości i doznawanych uczuć. To zaś w znacznym stopniu poszerza nasz sposób bycia i zachowania względnie stabilnej równowagi psychicznej. Julian Krzyżanowski trafnie wskazując, że <<... ona załamane człowiekowi, którego spotkał dotkliwy zawód, stawia przed oczy fikcyjnego bohatera, zdążającego do zamierzonego celu>> [25, s. 271] i dzięki temu może dostarczać przeżyć, których realny świat mu skąpi i pomaga wytrwać w trudnych sytuacjach. Po trzecie to właśnie język wyrażany i rozwijany w literaturze jest sposobem na przetrwanie, zachowanie i przekazywanie tożsamości narodowej. Dowodem na przetrwanie, dzięki językowi, jest n. in. historia dziewiętnastowiecznej Polski. Pomimo trwania, ponad stuletniego zaboru język nie zniknął, a

wprost przeciwnie w poezji Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego czy też Cypriana Kamila Norwida osiągnął szczyty swojego rozwoju. Podobnie rzecz się miała z prozą Elizy Orzeszkowej, Bolesława Prusa czy Henryka Sienkiewicza. Zachowaliśmy język i przetrwaliśmy, co dla wielu gości odwiedzających nasz kraj jest nieprawdopodobne, gdy dowiadują się o naszej historii. Literatura tego okresu ponadto nadawała sens postrzeganej rzeczywistości i jednocześnie zabezpieczała przed utratą poczucia przynależności, dostarczając argumentów na to by wzajemnie się akceptować i opowiadać się za wspólną orientacją aksjologiczną.

Wątpliwości wzbudza fakt, że współczesne społeczeństwa postindustrialne, czy ponowoczesne jak niektórzy je nazywają, bądź też konsumpcyjne odchodzą od sztuki wysokiej (a w tym literatury). Dominującą staje się sztuka popularna, która może mieć zasięg globalny, a z tego powodu rezygnuje się z tych treści, które mogą stanowić barierę w komunikowaniu się z odbiorcą. Dzięki m.in. tym ustępstwom osiąga się niespotykane dotychczas, w tej dziedzinie, efekty finansowe (głównie te efekty rozstrzygają o jakości wytworów sztuki popularnej).

Czy w kulturze dominacji obrazów, gdzie sukces wyznacza rynek, sztuka nie może mieć walorów narodowych? Wydawać się może, iż nadanie tego typu cech twórczości powinno stanowić barierę w globalnej sprzedaży takiego produktu. Brak znajomości realiów historycznych i kulturowych może stanowić barierę dla odbiorcy. Może dlatego współczesne polskie malarstwo nie posługuje się dosłownością w tej dziedzinie. Trudno jednak uznać, że polski film jest dowodem na słuszność tej diagnozy. Z jednej strony filmy Kieślowskiego podejmujące uniwersalnie ważną problematykę egzystencji ludzkiej, z drugiej zaś strony filmy Andrzeja Wajdy obracające się w zaklętym kręgu tradycji, kultury i historii Polski docierają i poruszają odbiorców różnych narodowości i kręgów kulturowych. Podobnie dzieje się ze specyficznym włoskim kinem Felliniego czy specyficznym japońskim kinem Kurosawy. Jest to efektem tego, że nie żyjemy w epoce monokultury i powszechnie obowiązującego jednego paradygmatu wartości. Raczej jest to świat pluralizmu wartości, gdzie kultury są ciekawe siebie nawzajem.

Współcześnie to różne formy kultury popularnej wypełniają czas milionom ludzi na naszej planecie. Są one w przeważającej mierze eklektyczną mieszanką kosmopolitycznych treści. To one w dużym stopniu kształtują nasze postawy, style życia i tożsamość. Tim Edensor w swojej książce *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne* przekonująco udowadnia, że to kultura popularna w społeczeństwach ponowoczesnych odgrywa w tej kwestii kluczową

rolę. Pisze on, że <<Przestrzenie medialne istniejące w narodzie nadal stanowią najsilniej dominujący element codziennego doświadczenia mediów – nadal najwięcej czytelników, słuchaczy i widzów mają gazety narodowe, narodowe stacje radiowe i telewizyjne>> [13, s. 185]. Można przypuszczać, że przyczyna tkwi w barierze językowej. Trudno w ten prosty sposób, jak sądzę, wyjaśnić dlaczego mecze polskiej reprezentacji, skoki Adama Małysza czy początki kariery Kubicy ściągają na siebie takie zainteresowanie. Dlaczego polskie filmy *Czterej pancerni i pies*, *Stawka większa niż życie* czy *Noce i dni* przyciągają z pokolenia na pokolenie wierną publiczność, a nie filmy obce.

Trudno jak sądzę niedocenić roli jaką odegrała sztuka, szczególnie w Polsce w okresie zaborów, w kształtowaniu i zachowaniu tożsamości narodowej. Pomimo ekspansji społeczeństwa konsumpcyjnego, którego kulturę określa się jako homogeniczną, hybrydyczną czy rizomatyczną nic nie wskazuje na to, że sztuka, szczególnie popularne jej formy straciły właściwość do kształtowania poczucia tożsamości narodowej. Jak sądzę istotnym argumentem uzasadniającym to rozstrzygnięcie jest fakt, że współcześni ludzie nadal poszukują zaspokojenia potrzeby własnej wartości, przynależności, szacunku i uznania oraz orientacji aksjologicznej. Sztuka popularna, oprócz wielu innych, zaspokaja również i te potrzeby. A to, jak powszechnie wiadomo, na współczesnym rynku popytu i podaży jest nadal atrakcyjnym towarem.

Literatura:

1. Allport G. W. Prejudice: A Problem in Psychological and Social Causation, „The Journal of Social Issues” 1950, No. 4.
2. Bauman Z. Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika, PIW, Warszawa 2000.
3. Bauman Z. Ponowoczesność jako źródło cierpień, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2000.
4. Benedyktowicz Z. Portret „obcego”. Od stereotypu do symbolu, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
5. Berting J., Villain-Gandossi Ch. Rola i znaczenie stereotypów narodowych: podejście interdyscyplinarne, [w:] Narody i stereotypy, red. T. Walas, Wydawnictwo Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1995.
6. J. Błuszkowski, Stereotypy a tożsamość narodowa, Wydawnictwo „Elipsa”, Warszawa 2005.
7. Błuszkowski J. Stereotypy narodowe w świadomości Polaków. Studium socjologiczno-politologiczne, Wydawnictwo „Elipsa”, Warszawa 2003.

8. Bokszański Z. Stereotypy a kultura, Wydawnictwo Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 1997.

9. Dusza A. Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa, PWN, Warszawa 1998.

10. Dziemidok B., Globalizacja a kwestia tożsamości narodowej, [w:] Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych, red. R. Piekarski, M. Graban, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2003.

11. Dziemidok B. O potrzebie tożsamości zbiorowej oraz jej perspektywach i zagrożeniach w epoce globalizacji i integracji, [w:] Kaszubi wobec innych. Ku integracji europejskiej, red. T. Linkner, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2002.

12. Dziemidok B. Tożsamość narodowa a sztuka i nowe media w epoce globalizacji, „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 1.

13. Edensor T. Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne, tłum. A. Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

14. Gellner E. Encounters with Nationalism, Blackwell, Oxford 1994.

15. Grochowski G. Stereotypy – komunikacja – literatura, [w:] Stereotypy w literaturze (i tuż obok), red. W. Bolecki i G. Gazda, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2003

16. Habermas J. Moderna niedokończony projekt, [w:] Postmodernizm a filozofia. Wybór tekstów, red. S. Czerniak, A. Szachaj, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1996.

17. Habermas J. Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przeszłością Europy, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993.

18. Habermas J. Teoria działania komunikacyjnego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

19. Huntington S. Kim jesteśmy? Wyzwania dla amerykańskiej tożsamości narodowej, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.

20. Jacobson-Widding A. Introduction, [in:] Identity: Personal and Sociocultural, Uppsala University, Uppsala 1983.

21. Jameson F. Postmodernizm i społeczeństwo konsumpcyjne, [w:] Postmodernizm antologia przekładów, red. R. Nycz, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków 1997.

22. Kłoskowska A. Kultury narodowe u korzeni, PWN, Warszawa 1996.

23. Kofta M. Stereotypy i uprzedzenia a stosunki międzygrupowe: stare problemy i nowe idee, [w:] Myślenie stereotypowe i uprzedzenia. Mechanizmy poznawcze i afektywne, red. M. Kofta, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2004

24. Konieczna J. Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek, Wydawnictwo Instytut Spraw Zagranicznych, Warszawa 2001.

25. Krzyżanowski J. Sztuka słowa, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1984.

26. Kurcz I. Zmiana stereotypów: jej mechanizmy i granice, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, Scholar, Warszawa 2001.

27. Kurcz I. *Zmienność i nieuchronność stereotypów. Studium na temat roli stereotypów w reprezentacji umysłowej świata społecznego*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1994.

28. Lippman W. *Opinia publiczna*, Wydawnictwo animi2, Kraków 2020.

29. Lyotard J.-F. *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 1997.

30. D. Maison, *Jak powstają stereotypy narodowe*, Oficyna Wydawnicza WPUW, Warszawa 1997.

31. Mathews G. *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

32. *Mity i stereotypy w dziejach Polski*, red. J. Tazbir, Interpress, Warszawa 1991.

33. *Mity i stereotypy w kulturze, literaturze i języku*, red. M. Kozłowska i E. Terling, Wydawnictwo Naukowe USz, Szczecin 1992.

34. *Myślenie stereotypowe i uprzedzenia. Mechanizmy poznawcze i afektywne*, red. M. Kofta, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2004.

35. Pietrzak H. *Następstwa i efekty stereotypowego postrzegania człowieka i świata społecznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000.

36. *Polskie stereotypy i uprzedzenia*, red. J. Jarco i G. Dolińska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”, Wrocław 2002.

37. Ritzer G., *The Globalization of Nothing 2*, Sage Publication Ltd, London 2007.

38. Ritzer G. *Magiczny świat konsumpcji*, Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa 2001.

39. Ritzer G. *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa 2003.

40. Rembierz M. *Źródła i dylematy tożsamości. Filozofia wobec pytań o treść tożsamości i sens egzystencji*, „Colloquia Communia” 1999, nr 2.

41. Rorty R. *Przygodność, ironia i solidarność*, Wydawnictwo Spacja, Warszawa 1996.

42. Schaff A. *Stereotypy a działanie ludzkie*, KiW, Warszawa 1981.

43. Skarga B. *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997.

44. *Stereotyp i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, red. M. Kofta i A. Jasińska-Kania, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2001.

45. *Stereotyp w literaturze (i tuż obok)*, red. W. Bolecki i G. Gazda, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2003.

46. Stereotypy narodowościowe na pograniczu, red. W. Bonusiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002.

47. Stereotypy w postrzeganiu interkulturowym, red. A. Kowalczyk i J. Pacholski, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2005.

48. Tematy polsko-ukraińskie. Historia, literatura, edukacja, red. R. Traba, Wydawnictwo Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 2001.

49. Therborn G. Drogi do nowoczesnej Europy. Społeczeństwo europejskie w latach 1945-2000, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1998.

50. Tischner J. Filozofia dramatu, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006.

51. Weigl B. Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży. Studium empiryczne, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1999.

52. Welsch W. Tożsamość w epoce globalizacji – perspektywa transkulturowa, [w:] Estetyka transkulturowa, red. K. Wilkoszewska, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2004.

53. Wokół problemów tożsamości, red. A. Jawłowska, Wydawnictwo LTW, Warszawa 2001.

УДК 316.344.32

Соловей Алеся,
наукова співробітниця,
Інститут соціології НАН Білорусі

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УЧЕНЫХ

На підставі соціологічного дослідження розглянуті основні аспекти професійної ідентичності вчених Національної академії наук Білорусі. Виявлено статистично значущі відмінності між гендером дослідника і показниками його професійної ідентичності: усвідомленням професії вченого як покликання, відчуттям причетності до структурних одиниць наукового співтовариства, намірами змінити місце роботи, рівнем задоволеності за-требуваністю своєї наукової діяльності в суспільстві, професійною відповідальністю, емоційним станом щодо трудової діяльності, можливостями кваліфікаційної та посадової кар'єри.

Ключові слова: *вчені, академічна наука, професійна ідентичність, гендерні особливості.*

Gender features of professional identity of scientists

On the basis of sociological research, main aspects of professional identity of scientists of the National Academy of Sciences of Belarus are considered. Statistically significant differences were revealed between the gender of researcher and indicators of his professional identity: awareness of profession of a scientist as a vocation, sense of belonging to structural units of the scientific community, intentions to change jobs, level of satisfaction with the demand for his scientific activity in society, professional responsibility, emotional state in relation to labor activity, opportunities for qualifying and official career.

Keywords: *scientists, academic science, professional identity, gender characteristics.*

В современном научном дискурсе проблематика профессиональной идентичности является актуальной по нескольким причинам. Во-первых, методологический плюрализм, который проявляется в отсутствии единой общепринятой концептуализации и интерпретации понятия «профессиональная идентичность», структурной архитектонике показателей его измерения и анализа. Во-вторых, практическая значимость изучения профессиональной идентичности различных

социальных групп населения обуславливается влиянием уровня профессиональной идентичности на профессиональную адаптацию и эффективность труда.

Профессиональная идентичность ученых является одним из важных аспектов их трудовой деятельности, характеризующим принадлежность к научному сообществу. К конституирующим характеристикам профессиональной идентичности ряд российских авторов относит профессиональное самоопределение, самосознание и самопричисление. Ключевыми микрофакторами, обуславливающими профессиональную идентичность, являются характерные черты профессиональной деятельности, (ее специфика), профессиональная культура и условия труда [1, с. 31].

По мнению Л. Б. Шнейдер, структура профессиональной идентичности включает профессиональный опыт, осознание профессионального будущего, профессиональное общение, взаимодействие с коллегами, включение в освоение профессиональной деятельности, осознание профессиональных возможностей, включение в профессиональное сообщество, уровень притязаний и реализованности профессиональных целей [3, с. 155-156]. Также к смыслообразующим компонентам профессиональной идентичности необходимо отнести профессиональную самооценку и ценностные ориентации (уровень принятия норм и ценностей профессионального сообщества), профессиональную ответственность (способность организовать и осуществить профессиональную деятельность) [2, с. 151].

Представленные в научной литературе компоненты профессиональной идентичности являются неотъемлемыми элементами структуры профессиональной идентичности ученых. На наш взгляд, специфика изучаемой социально-профессиональной группы обуславливает включение в структуру профессиональной идентичности ученых ряда аспектов:

1. Осознание и принятие выбранной профессии как призвания;
2. Профессиональные возможности (квалификационные и должностные);
3. Удовлетворенность отдельными аспектами профессиональной научной деятельности, оказывающими влияние на становление профессиональной идентичности ученого (занимаемая должность, перспективы должностного роста, оценка руководством своей научной деятельности, психологический климат в коллективе, условия труда в целом, востребованность себя как ученого в обществе);

4. Эмоциональное состояние относительно профессиональной деятельности.

По результатам социологического исследования, рассмотрим основные аспекты профессиональной идентичности ученых. Исследование по изучению профессионального положения и миграционных намерений научных сотрудников Национальной академии наук Беларуси было проведено в 2020 г. при поддержке гранта «БРФФИ-РФФИ М-2019» (договор № Г19РМ-028 от 30 мая 2019 г.). По репрезентативной выборке методом анкетного опроса был опрошен 501 респондент, уровень погрешности не превышает 4,17 %, при уровне значимости 0,05. Квалификационный срез респондентов выглядит следующим образом: 7,1 % – доктора наук, 37,3 % – кандидаты наук, 55,6 % – без ученой степени. Средний возраст опрошенных ученых – 42 года.

Осознание науки как призвания является одним из ключевых мотивационных факторов повышения эффективности научной деятельности ученого. Считают научную деятельность своим призванием 74,6 % ученых, не считают ее таковой – 9,9 %, затруднились ответить 15,6 %. Доля тех, кто так считает, выше среди мужчин-ученых, чем женщин-ученых: 79,6 % и 70,8 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 2,204$, $p < 0,02$). Следует отметить, что трудовые намерения о смене места работы подтверждают профессиональный выбор ученых как более стабильный и осознанный. Не планируют уходить из научного учреждения, в котором работают 45,1 % мужчин-ученых и 49,6 % женщин-ученых. Однако были выявлены статистически значимые различия среди тех, кто думает об уходе из научного института в ближайшие 5 лет, но при этом конкретных шагов пока не предпринимает: доля мужчин-ученых выше, чем женщин-ученых: 29,6 % и 22,0 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 1,941$, $p < 0,03$). Твердо решили уйти только 2,2 % и 3,4 % мужчин и женщин ученых соответственно.

Принадлежность ученого к различному уровню научных сообществ позволяет определить не только уровень его субъективных ощущений относительно идентификации себя как ученого, но выявить иерархичность структурных единиц научного сообщества, с которыми ученый себя идентифицирует. В таблице 1 представлено мнение мужчин и женщин ученых о причастности к вариациям научного сообщества.

Таблиця 1.

Распределение ответов на вопрос «Ощущаете ли Вы свою причастность к следующим структурным единицам научного сообщества (в %)»

Структурные единицы научного сообщества	Ощущают (Да + Скорее да)		Не ощущают (Нет + Скорее нет)		Затрудняюсь ответить	
	мужчины	женщины	мужчины	женщины	мужчины	женщины
Коллектив Вашего структурного подразделения	92,5	96,2	5,3	2,7	2,2	1,1
Коллектив Вашего института	82,8	82,8	13,2	15,8	4,0	1,5
Белорусское научное сообщество	54,0	45,5	38,9	43,6	7,1	11,0
Международное сообщество ученых по Вашему научному направлению	41,9	32,0	47,6	58,3	10,6	9,8
Мировое научное сообщество	32,6	18,1	55,1	67,3	12,3	14,7

Абсолютное большинство мужчин и женщин ученых ощущают причастность к научному учреждению, в котором работают, в том числе к коллективу своего структурного подразделения и коллективу своего института. С национальным научным сообществом идентифицирует себя половина мужчин-ученых (54,0 %), их доля выше на 8,5 %, чем аналогичная доля женщин-ученых – 45,5 % ($\varphi^*_{эмп} = 1,884$, $\rho < 0,02$). Доля тех, кто испытывает причастность к международному сообществу ученых по своему научному направлению выше среди мужчин-ученых, чем женщин-ученых: 41,9 % и 32,0 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 2,274$, $\rho < 0,02$). Среди тех, кто испытывает причастность к мировому научному сообществу также выше доля мужчин-ученых, чем женщин-ученых: 32,6 % и 18,1 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 3,739$, $\rho < 0,001$).

Исследование удовлетворенности отдельными аспектами профессиональной научной деятельности позволяет выявить какие из ее сторон могут оказывать негативное влияние на процесс становления профессиональной идентичности ученого (см. табл. 2).

Таблиця 2.

Удовлетворенность ученых НАН Беларуси аспектами своей профессиональной идентичности (в %)

Аспекты профессиональной идентичности	Удовлетворены		Не удовлетворены		Затруднились ответить	
	Мужчины	Женщины	Мужчины	Женщины	Мужчины	Женщины
Занимаемая должность	79,3	79,7	14,0	13,6	6,8	6,8
Перспективы должностного роста	64,6	63,2	21,2	22,0	14,2	14,8
Объективная оценка руководством результатов своей научной деятельности	73,9	70,9	19,1	16,6	7,1	12,5
Психологический климат в коллективе	81,9	79,9	14,6	16,7	3,5	3,4
Условия труда в целом	68,1	72,0	27,8	23,4	4,0	4,5
Востребованность себя как ученого в обществе	42,8	48,3	46,4	33,8	10,7	17,9

Как свидетельствуют данные, представленные в таблице 2, большинство ученых (и мужчин, и женщин) удовлетворены аспектами своей профессиональной идентичности. Исключение составляет такой аспект профессионального становления как «востребованность себя как ученого в обществе», которым удовлетворены менее половины опрошенных нами респондентов. Среди тех, кто не удовлетворен востребованностью себя как ученого в обществе доля мужчин-ученых выше на 12,6 %, чем женщин-ученых – 46,4 % ($\varphi_{\text{эмп}}^* = 2,833$, $\rho < 0,001$).

В процессе профессионального самоопределения необходимым является субъективное оценивание реализации профессиональных возможностей и эмоциональные состояния относительно своей профессиональной деятельности (см. табл. 3).

Таблиця 3.

Распределение ответов мужчин (Муж.) и женщин (Жен.) ученых НАН Беларуси на вопрос «Как часто за последний год Вы испытывали следующие чувства?» (в %)

Эмоциональные состояния	Регулярно (постоянно + часто)		Иногда		Редко		Никогда	
	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.
Боязнь большей ответственности в своей научной деятельности	8,7	13,5	28,4	35,0	30,7	28,8	32,1	22,7
Страх профессиональной неудачи	7,8	10,7	23,9	35,9	43,1	39,3	25,2	14,1
Неуверенность в себе как исследователе и ученом	12,3	16,7	32,3	37,7	28,6	28,0	28,6	17,5
Неудовлетворенность своей научно-исследовательской деятельностью	21,0	16,9	37,0	44,2	28,8	29,2	13,2	9,6
Снижение мотивации к научно-исследовательской деятельности	24,1	25,8	40,9	40,4	22,7	25,8	12,3	8,1
Сомнения в своем профессиональном выборе	13,3	14,2	23,3	26,1	30,1	29,1	33,3	30,7

С различной регулярной частотой больше всего мужчины и женщины ученые за последний год испытывали неудовлетворенность своей научно-исследовательской деятельностью и снижение мотивации к научно-исследовательской деятельности. Доля тех, кто регулярно испытывал боязнь ответственности в своей научной деятельности выше среди женщин-ученых, чем мужчин-ученых: 13,5 % и 8,7 % соответственно ($\varphi_{\text{эм}}^* = 1,655, p < 0,05$). Доля тех, кто иногда испытывал страх профессиональной неудачи за последний год, среди женщин-ученых – 35,9 %, что на 12,0 % выше, чем среди мужчин-ученых, испытывавших данное чувство ($\varphi_{\text{эм}}^* = 2,879, p < 0,001$).

Оценка учеными профессиональных возможностей их научной деятельности может отражать как фактическое положение относительно тех или иных возможностей, так и отражать стереотипное представление, культивируемое в научной среде. Большинство ученых (87,5 % – мужчин- 85,7 % – женщин) считают, что ученые-мужчины и ученые-женщины в НАН Беларуси имеют равные возможности получения ученой степени кандидата наук. Среди тех, кто считает, что возможность получить ученую степень доктора наук является равной для мужчин и женщин выше доля мужчин-ученых, чем женщин-ученых: 73,3 % и 59,8 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 3,166$, $\rho < 0,001$). Доля тех, кто считает, что таких возможностей больше у мужчин, выше среди женщин-ученых, чем мужчин-ученых: 29,5 % и 11,6 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 5,022$, $\rho < 0,001$). Относительно возможностей карьерного продвижения мнение мужчин и женщин ученых разделилось. Доля тех, кто считает, что возможности должностного роста равные, выше среди мужчин, чем женщин: 58,9 % и 41,1 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 3,943$, $\rho < 0,001$). При этом доля тех, кто полагает, что данных возможностей больше у мужчин, выше в два раза среди женщин-ученых, чем мужчин-ученых: 46,8 % и 23,7 % соответственно ($\varphi^*_{эмп} = 5,406$, $\rho < 0,001$).

Таким образом, изучение гендерных различий профессиональной идентичности ученых позволяет, с одной стороны, прирастить теоретическое знание относительно показателей и индикаторов его измерения. С другой стороны, выявленные особенности профессионального становления мужчин и женщин ученых позволяют разработать практические рекомендации, направленные на развитие профессиональной идентичности, повышение ее уровня с учетом гендерной специфики научной-исследовательской деятельности ученых.

Литература:

1. Костина Н. С., Зайцева Е. В., Банных Г. А., Кузьмин А. И. Профессиональная идентичность и идентификация публичных служащих: теоретический анализ. *Социум и власть*. 2017. № 6. С. 26–35.
2. Малютина Т. В. Профессиональная идентичность, ее структура и компоненты. *Омский научный вестник*. 2014. № 5. С. 149–152.
3. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность. М.: МОРУ, 2001. 259 с.

УДК 821.161.2

Сорочук Людмила,

кандидатка філологічних наук,

наукова співробітниця Центру українознавства

філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ЯК МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Стаття присвячена дослідженню фольклорно-етнографічних студій видатної письменниці, представниці української інтелігенції та культурного середовища другої половини XIX – початку XX ст. – Лесі Українки. Звертається увага на те, що Леся Українка захоплювалась фольклором, українськими традиціями і не тільки записувала народні пісні, а й співала їх. Особливу увагу вона приділяла кобзарським думам, баладам, козацьким та історичним пісням. Згодом накопичений етнографічно-фольклорний матеріал висвітлюється у багатьох творах Лесі Українки («Лісова пісня», «Боярина», «Приязнь», «Така її доля» та ін.), послугував мотивом філософських, моральних, естетичних та духовних ідей у літературній діяльності. У статті акцентується увага на вдалому використанні письменницею зразків українського фольклору та міфологічних персонажів у драмі-феєрії «Лісова пісня», адже цей оригінальний твір став вершиною літературної творчості Лесі Українки.

Ключові слова: Леся Українка, український фольклор, літературна творчість, драма-феєрія «Лісова пісня», мотиви.

Folklore and ethnographic studies as motifs in the work of Lesya Ukrainka

The article is devoted to the study of folklore and ethnographic studies of the outstanding writer, representative of the Ukrainian intelligentsia and cultural environment of the second half of the XIX – early XX centuries – Lesya Ukrainka. Attention is drawn to the fact that Lesya Ukrainka was fond of folklore, Ukrainian traditions and not only recorded folk songs, but also sang them. She paid special attention to kobzar thoughts, ballads, cossack and historical songs. Subsequently, the accumulated ethnographic and folklore material was covered in many works ("Lisova pisnya", "Boyarunya", "Pryyazn", "Taka yiyi dolya", etc.), served as motivic, moral, aesthetic and spiritual ideas in the literary work of Lesya Ukrainka. Folk art is the basis of national culture and an inexhaustible source of inspiration for the work of many artists. It was folk motives that became the basis for writing many literary works by the outstanding writer, talented and

gifted Lesya Ukrainka. She not only widely used the richness of ethnoculture, but she herself was the bearer of unique folklore texts. Lesya Ukrainka's object of interest was both Ukrainian and world folklore.

The article focuses on the writer's successful use of samples of Ukrainian folklore and mythological characters in the drama extravaganza "Lisova pisnya", because this original work became the pinnacle of Lesya Ukrainka's literary work. "Lisova pisnya" did not appear out of nowhere: the poetess knew well the ethnoculture of Ukrainians, she was a bearer of folklore and studied the mythology of Volyn Polissya. The writer creatively interpreted oral folk tales about mythological characters, varieties of oral prose stories, which preserved elements of pre-Christian beliefs. In her works, especially in dramas, we find a profound philosophical rethinking of the myths and legends not only of Ukrainian oral poetry, but also of world culture. Traveling and receiving medical treatment in different lands, she was interested in the customs of the peoples of Italy, Bulgaria, the Caucasus, Egypt and described in letters to her native local rites. Therefore, folk oral poetry as a motif, entered the spiritual world of the writer.

Keywords: *Lesya Ukrainka, Ukrainian folklore, literary work, drama extravaganza "Forest Song", motives.*

Народна творчість є основою національної культури та невичерпним джерелом для наснаги у творчості багатьох митців. Тому дослідженню фольклорно-етнографічних студій видатної письменниці, представниці української інтелігенції та культурного середовища другої половини XIX – початку XX ст. – Лесі Українки й спонукали до висвітлення зазначеної дослідницької проблематики. Саме народні мотиви стали підґрунтям для написання багатьох літературних творів у видатної письменниці, талановитої й обдарованої Лесі Українки (1871–1913 рр.). Вона не тільки широко послугоувалася багатством етнокультури, а й сама була носієм унікальних фольклорних текстів. Об'єктом зацікавлення Лесі Українки був як власне український, так і світовий фольклор. Починаючи з дитячих років («Русалка») і до останніх днів свого життя (вір «Про велета»), образно-символічний світ народної творчості унаснажував до творчості, був стрижнем філософія життя письменниці. Відомо, що Леся Українка зростала серед оточення, у якому з великою любов'ю дбали про народну культуру та докладалися багато сил, щоб зберегти родинні традиції й українську ідентичність. «Могутня творча індивідуальність Лесі Українки сформувалась в інтелектуальній родині, де панували сімейні цінності, повага до батьків й взаємодопомога. В цій родині плекалася українська мова, лунала народна пісня, вивчалась історія рідного краю та панувала глибока повага до свого національного

коріння» [12, с. 169]. Перші дитячі враження від народної творчості з'явилися в Ларисі (її справжнє ім'я) ще у Новгород-Волинському (Звягелі), де мешкала сім'я Косачів до 1879 року. Мама, Олена Пчілка, гарно співала й була носієм народної пісні та традицій. Варто зазначити, що частим гостем родини був Микола Лисенко (український композитор, музикант, громадський діяч), якого цікавили народні пісні та весільна обрядовість Волині.

Після переїзду родини до Луцька, зовсім ще юна Леся, почула легенди та перекази про старовинний замок, народну баладу про Бондарівну, численні пісні та перекази про народних героїв. У волинських селах, під час великодніх свят, вона чула чимало веснянок, які запам'ятала і вже згодом самостійно наспівувала. У 1881 році батько Лесі Українки, Петро Антонович Косач, придбав садибу в селі Колодяжне, Ковельського повіту. Від простих селян Леся почула безліч народних оповідок, повір'їв, легенд, казок, пісень тощо. Усе це стало невід'ємною частиною її життя й творчості. Зацікавленість українською етнокультурою згодом вилилася у чималий доробок Лесі Українки, власне фольклорної спадщини, яка і стане об'єктом нашого дослідження. Записані власноруч тексти народної творчості, особливості звичаїв та обрядів вкладала поетеса у власні твори, а також наспівувала для запису фаховим музикантам, щоб видати і зберегти унікальні зразки. Щодо фольклорної спадщини Лесі Українки, її чоловік Климент Квітка зауважував: «Народні пісні Леся Українка переймала найбільше від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості. Деякі з них Леся знала від своєї матері. Олена Пчілка з любов'ю вносила в родинне життя кращі мелодії, які знаходила в народі. Частина мелодій була списана мною з голосу Лесі 1899 і 1900 роках в Гадячому і в Києві, а частина – 1907 і 1908 року в Балаклаві і Ялті. Деякі тексти записала Леся і брат Михайло Косач безпосередньо від волинських селянок і селян, але більшу частину Леся держала в пам'яті увесь свій вік і продиктувала мені в кінці травня і на початку червня 1913 року в Кутаїсі» [4, с. 250].

На початку 1890-х рр. аматорське захоплення фольклором Лесі Українки переростає у науковий інтерес. Вона вивчає фольклористичну літературу, читає спеціальні журнали. Її цікавить методика запису народних мелодій, вона шукає відповідні посібники та часто радиться у листах до рідного дядька – Михайла Драгоманова – науковця, філософа, публіциста, фольклориста й громадського діяча. Він був не тільки дядько Лесі Українки, а й її учителем та настав-

ником. Фольклорно-етнографічна робота поповнювалася новими записами та текстами календарної обрядовості українців. У 1894 р. молода письменниця, в журналі «Жизнь и слово» № 1, друкує фольклористичну розвідку «Купало на Волині». Згодом в Києві виходить збірник «Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини та Звгелщини на Волині. Зібрала й упорядкувала Лариса Косач. Голос записав К. Квітка» (1903 р.). Упорядковано також збірник «Народні пісні до танцю» (54 тексти), 30 записів веснянок і пісень з голосу Лесі Українки здійснив Микола Лисенко, 225 пісень увійшло до збірки «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки», яку упорядкував і видав її чоловік Климент Квітка (1917 р. [2]). Активно письменниця збирала українські народні пісні різних жанрів: обрядові «Ой на Купала-Купалочка», про кохання «Бодай же ти, дівчинонько», про родинне життя і жіночу долю «Ой трудно, трудно, іще трудній буде», козацькі та рекрутські пісні «Під гай, коню, під гай, коню», думи «Дума про удову» – з репертуару кобзаря Гната Гончаренка, балади «Ой заїхав козак та й з Україноньки», колискові «Ой ходить сон коло вікон» та ін. [13]. Дуже цікавими є календарно-обрядові твори, в яких виявляються найдавніші вірування наших предків. Зокрема Леся Українка подала веснянки, купальські, петрівчані, жнивварські пісні, колядки і щедрівки. Варто зазначити, що до частини пісень подано кілька варіантів, а в деяких випадках фольклористка вказувала на відповідні варіанти у збірках інших дослідників. Записуючи календарно-обрядову поезію, письменниця добирала архаїчні тексти, в яких зафіксовано дохристиянські вірування українського народу «Володар, володарочку» і варіант цієї пісні «Бородар, бородарку» [13]. А починався цей цикл наприкінці 1893 р., коли Леся дізналася про намір І. Франка видавати фольклористичний журнал. Вона відразу взялася за впорядкування записаних нею в Колодяжному купальських пісень і згодом надіслала Івану Яковичу тексти пісень, мелодій до них та описом обрядів, назвавши працю «Купало на Волині», про яку було зазначено вище.

Заслуговує на увагу і збірка пісень «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки», яку видав Климент Квітка, у 1917 р. У збірці вміщено різні за жанрами тексти: пісні купальські, жнивварські, весільні, хрестинні, козацькі, історичні, рекруцькі, ліричні і побутові, балади, веснянки та колядки. Варто зазначити, що збірка доповнена вказівками і примітками, що робить її ще ціннішою. «В цих примітках можна знайти повну бібліографію кожної пісні, реєстр не лише етнографічних видань, але й більш-менш відомих художніх обробок уміщених

пісень і наукових праць, які трактують про деякі з них (пісень)», – говорив К. Квітка [11, с. 25].

Вагомим внеском у фольклорну спадщину Лесі Українки став запис народних пісень, здійснений значною мірою в Ялті (1907–1908 рр.), що також увійшли до зазначеного вище збірника «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки». У багатьох творах, записаних Лесею Українкою та з її голосу, текст починається зі слів: «Ой на морі, на синьому...», «Ой на морі, та на камені...», «Ой на морі, на глибокім...». Це традиційний заспів, характерний для весільних пісень, де йдеться про прощання дівчини з рідною домівкою, висловлюється тривога перед невідомим. Море – не просто байдужа стихія. Воно наче допомагає людям усвідомити свої почуття, стає мовчазним супутником у самотності [7, с. 29]. У народних творах, з якими працювала Леся Українка, є певні згадки про Чорне море, яке було для козаків і полем бою за волю, і засобом збагачення, і нерідко останньою могилою. Найчастіше подібні приклади ми знаходимо в народних думках (про які йтиметься далі), які теж були предметом пильного зацікавлення поетеси.

Надзвичайно цінною для науковців є також збірка «Колодяженські пісні з рукописного зошита в записах Лесі Українки та Олени Косач» (факсимільне видання рукопису та відтворення тексту), яка вийшла у Луцьку в 2006 році [5]. Це весільні, обжинкові, родинно-побутові пісні, веснянки, колядки тощо «Всі колодяженські і навколишніх сіл «сезонні» звичаї, пісні та оповідання, що їх супроводять, як-от щедрівки, весільні «Благословила Марися в свого рідного татойка», «Вила Марися віночок»; колядки, веснянки «Кривий танець», «Зайчик», «Подоляночка»]; петрівчані, купальські, жнивварські пісні «За тими словами дванадцять панів», «Ой літає соколенько по полю» та обжинкові і т. д., і сила-силенна усього «позасезонного» чи «всесезонного», як пісні, казки, прислів'я та ін. – все те знала Леся, всім цікавилася [5, с. 5]. О. Косач-Кривинюк, письменниця й перекладачка, членкиня Єкатеринославської «Просвіти», молодша сестра Лесі Українки, у спогадах зазначає: «У Колодяжному Леся виконала з деякою допомогою брата Михайла велику етнографічну роботу: записала од різних колодяженських людей та від одної жінки з села Біліня ... дуже багато пісень. «Оформила» Леся ці свої записи так: два великих грубих «загальних» зшитки геть записала, з обох боків листків, текстом пісень з вказівками, од кого й де записано. Перед текстом кожної пісні наклеєна була смужка нотного паперу з нотами мелодії та пісні» [6, с. 32].

Особливою сторінкою у фольклористичній спадщині Лесі Українки стали українські думи. Перебуваючи в Києві, письменниця чула співи лірників у природному для них середовищі, серед ярмарків і базарів Наукова література про кобзарство та народний епос, що з'явилися у той час, теж не залишилися поза увагою Лесі Українки. Вона стала ініціатором видання українського героїчного епосу і почала записувати на фонограму думи у виконанні кобзаря з Харківщини Г. Гончаренка. У цьому напрямі співпрацювали Леся Українка, її чоловік Кмимент Квітка та Філарет Колесса, відомий музикознавець і фольклорист. За кілька років була зроблена титанічна праця, щодо записів та упорядкування українських народних дум. Світ побачив унікальне видання у двох томах під назвою «Матеріали до української етнології. Мелодії українських народних дум. Серія 2; списав по фонографу і зредагував Ф. Колесса» [8].

Щодо особистих уподобань Лесі Українки в царині етнокультури українців, безперечно виділяємо українські народні ліричні пісні, адже, на думку письменниці, вони мають найбільшу цінність для вивчення ментальності українців. Ліричні пісні – це пісні з їх безпосередністю, щирістю і високою поетичною майстерністю та правдивістю відображення думок, почувань, настроїв і вдачі персонажа. «Я таки не можу дивитися на народну поезію «літературним поглядом», і може через те я люблю наші ліричні пісні», – писала Леся Українка [9, с. 63]. Їй удалося чудово поєднати власне емоційне сприйняття пісні й науковий підхід до неї. Варто згадати, що й сама Леся була чудовою виконавицею народних пісень (найулюбленіша лірична пісня Лесі «Ой на горі пшениченька».

Цікавим є той факт, що письменниця була обізнана з музичним письмом, тому її записи народних пісень надзвичайно цінні для сучасних дослідників-музикознавців. Вона чудово розуміла, «що записати пісню без мотиву – значить зробити тільки половину справи, тим більше, що по мотивах обрядових пісень можна уважати часом, наскільки є стародавня пісня» [11, с. 75]. У листі до І. Франка від 11 жовтня 1893 року Леся Українка зауважила: «Я, бачте, думаю, що пісня без мотиву тільки наполовину жива» [11, с. 13]. Записувала вона і пісні до танців. Разом зі своїм чоловіком Климентом, Леся підготувала «Народні пісні до танцю із нотами», куди увійшли 30 пісень з коментарями, поясненнями і варіантами. Проте видання книжки забарилося, а через три роки авторка попросила видавця повернути рукописи. Загалом у художніх творах письменниці та її фольклорних записах згадується більше десяти назв народних танців: козак, ко-

зачок, чумак, гречка, сабадашка, валець, полька, попадя, краков'як, крутяк, танець на столі, танці русалок і мавок [1, с. 26]. Досліджуючи фольклорну глибинність творчості Лесі Українки як засіб формування української національної пам'яті, Надія Черкес висловила думку: «Розмаїття зразків усної народної творчості рідного Волинського краю – від коротких пісень, примовок, казок та оповідей, слуханих-переслуханих маленькою Лесею в дитинстві, до уважно записуваних вже в зрілому віці разом із Климентом Квіткою легенд, розповідей чи пісень – стали міцним підмурівком багатогранної творчості чутливого таланту. І першим, у що вихлюпнувся цей безмір народної фантазії, стала неповторна «Лісова пісня»» [14].

Як уже було зазначено, Лесі Українці вдалося вплести зібрані нею скарби уснопоетичної творчості у власні літературні твори. І це спонукало, мотивувало до творення величних і унікальних творів. Вершиною її творчості літературознавці вважають драму-феєрію «Лісова пісня», яку називають ще гімном рідній українській землі. Погоджуємося, що у «Лісову пісню» письменниця вклала так багато любові до рідного краю й зацікавлення самотутністю українців, що зазначений твір є перлиною у скарбниці не тільки української, а й світової літератури. «Лісова пісня» виникла не на порожньому місці: поетеса добре знала міфологію та демонологію праукраїнців, сама була носієм фольклору. Ще з дитинства Леся співала пісні, чула історії про дивовижних істот, що живуть далеко в лісі й можуть як зашкодити, так і допомогти людині. Тож почуте народне слово мотивувало відтворити у драмі-феєрії почуті казки, повір'я, обрядові пісні та замовляння. Український фольклорист Олексій Дей, у праці «Сторінки з історії української фольклористики», дуже чітко охарактеризував драму-феєрію Лесі Українки. Він зазначив: «Лісова казка» – твір поліфонічний, він відображає селянський естетичний світ, світ пісенного фольклору, поезії і календарних свят. Леся Українка в «Лісовій пісні» творчо інтерпретувала усні народні розповіді про міфологічні персонажі, різновиди усного прозового оповідання, в яких збереглися елементи язичницьких вірувань. Письменниця показала, яким неоціненним скарбом для літератури є фольклорні мотиви, образи та ідеї [3, с. 71]. Особливістю оригінальності твору є те, що Леся Українка, як авторка, дуже вдало поєднала народну демонологію, космогонію, казкові образи. Леся Українка, як талановита письменниця, створила цілком оригінальний твір, у якому задіяно так багато міфологічних персонажів і вдало використано україн-

ський фольклор (веснянка «А вже весна, а вже красна») та образи з народної демонології.

У полі зору Лесі Українки була не лише українська фольклористика, а й світова. Зокрема у творах письменниці, особливо у її драмах, знаходимо філософське переосмислення міфів і легенд світової культури. Вони вабили своєю поетичністю, тому Леся Українка знаходила в них глибини філософської думки. Подорожуючи й лікуючись у різних країнах, вона цікавилася фольклором та звичаями народів Італії, Болгарії, Кавказу, Єгипту й описувала в листах до рідних місцеві обряди. «Народне словесне мистецтво не полишало велику поетесу до кінця життя і відгукнулося на повну силу у «Лісовій пісні», цьому надзвичайному творі, у якому переплітаються модерна ідея перемоги високодуховної індивідуальності та глибинна поліська архетипна історія», – зазначає Лілія Овдійчук [10].

Висновки. Отже, протягом усього життя Леся Українка цікавилася етнокультурою, записувала народні пісні, думи, казки, легенди, перекази, різні обряди та традиції. Згодом опрацьований фольклорно-етнографічний матеріал висвітлювався у багатьох творах й послугував мотивом філософських ідей як у літературній діяльності Лесі Українки, так і у творчості багатьох фольклористів, музикантів та письменників. Варто назвати пісні: «Пряля», «Піють півні», «Вишні-черешні», «Женчичок-бренчичок», «Ой, заспіваймо» тощо. Низку пісень надруковано в сучасних виданнях українських народних пісень [9, с. 71]. Чимало зразків українського фольклору стали основою її власних творів. Леся Українка черпала енергію, отримувала естетичну насолоду й надихалася, записуючи етнокультурні надбання українського народу, опрацьовувала фольклорні тексти, публікувала їх, сама наспівувала пісні для запису фахівцям, жила любов'ю до людей і України та писала унікальні літературні твори.

Література:

1. Богород А. Фольклор у творчості і житті Лесі Українки. *Дивослово*. 2000. № 2. С. 24–28.
2. Данилюк Н. Мовні особливості календарно-обрядової поезії у записах Лесі Українки та з її голосу. *Леся Українка і сучасність: Збірник наукових праць*. Луцьк: Волин. обл. друк., 2003. С. 381–388.
3. Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. Київ: Наукова думка, 1975. 271 с.
4. Квітка Климент. Музично-фольклористична спадщина Лесі Українки. *Спогади про Лесю Українку*. К.: Дніпро, 1971. С. 245–256.

5. Колодяженські пісні з рукописного зошита в записях Лесі Українки та Ольги Косач. Факсимільне видання рукопису та відтворення тексту. Луцьк: Волинська обласна лікарня, 2006. 154 с.

6. Косач-Кривинюк О. З моїх споминів. *Спогади про Лесю Українку*. К.: Дніпро, 1971. С. 29–41.

7. Кочерга С. Фігенія в Тавріді. Сторінки кримського літопису Лесі Українки. Нарис. Сімферополь: Кримське навч.-педагог. держ. вид-во, 1998. 112 с.

8. Матеріали до української етнології. Мелодії українських народних дум. Серія 2. [Електронна копія]. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:U1CdnQ1_Ac4J:https://elib.nlu.org.ua/object.html%3Fid%3D8504+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

9. Одарченко П. Леся Українка і українська народна творчість. *Леся Українка: розвідки різних років*. К.: Вид-во М. П. Коць, 1994. С. 62–71.

10. Овдійчук Лілія. Леся Українка як науковець. *Українська література в загальноосвітній школі*. № 9. 2011. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IqT0VwSHUnMJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Ulvzsh_2011_9_11.pdf+&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

11. Пісню народною натхнені (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки): Матеріали. Статті. Дослідження. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. 144 с.

12. Сорочук Людмила. Родина Драгоманових-Косачів як взірць української еліти. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Олена Пчілка, *Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури*. Науковий збірник. Випуск 51. Луцьк, 2014. 321 с.

13. Українка Леся. Записи народної творчості. Пісні записані з голосу Лесі Українки. Повне академічне зібрання творів у чотирнадцяти томах. Том 9. Луцьк, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/16AzaqJVIr8NBAsDr7y3s5eHkVc9uScORi/view>

14. Черкес Надія. Фольклорна глибинність творчості Лесі Українки як засіб формування української національної пам'яті. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Ідеологія національної аристократії» (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)*, 25–26 лютого 2021 року. Львів. С. 100–107. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/56176>

УДК 141.30(477)“19”(092)

Стеценко Валерій,

кандидат філософських наук, доцент

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ А. ШЕПТИЦЬКОГО З ТОМІСТИЧНОЮ ФІЛОСОФІЄЮ

Розглянуто особливості розвитку томістичної традиції в творчій спадщині представників української греко-католицької філософської та богословської думки пер. пол. XX ст. Проаналізовано специфіку концептуального змісту їх рефлексії в цьому напрямку як оригінального національного феномену. Досліджено особливий внесок у розвиток української томістичної філософії філософської теології видатного релігійного мислителя XX ст. А. Шептицького.

Ключові слова: томізм, неотомізм, українська томістична філософія, А. Шептицький, ідентичність.

On the question of the identity of A. Sheptytskyi's philosophical theology with Thomistic philosophy

The article considers the peculiarities of the development of Thomistic tradition in the creative legacy of representatives of Ukrainian Greek Catholic philosophical and theological thought of the first half of the 20th c. Specific features of the conceptual contents of their speculations in this respect as an original national phenomenon have been considered. The author investigates the special contribution in the development of Ukrainian Thomistic philosophy philosophical Theology of outstanding religious thinker of the 20th c. A. Sheptytskyi.

Keywords: Thomism, Neo-Thomism, Ukrainian Thomistic Philosophy, A. Sheptytskyi, identity.

Надзвичайно цікавим самотутнім явищем української релігійної філософії XX ст. виступає філософська теологія, репрезентована греко-католицькими богословами і філософами у пер. пол. XX ст. У цей час найбільш авторитетною і знаковою постаттю УГКЦ, її богослов'я та філософської теології стає очільник українських греко-католиків, митрополит Андрей Шептицький (1865–1944 рр.), який відрізнявся не лише особистою харизмою, плідною працею в розбудові Церкви,

активною громадсько-політичною діяльністю, а й своїм особливо великим внеском у розвиток української богословської науки та релігійної філософії [7; 8; 14; 15; 19]. Тому цілком логічно, що з поміж інших представників греко-католицької релігійної філософії пер. пол. XX ст. творчість саме цього українського релігійного мислителя вимагає особливо ретельного аналізу.

Зокрема, з величезної за обсягом й надзвичайно різноманітної за змістом теологічної спадщини митрополита А. Шептицького вирізняються своїми цікавими релігійно-філософськими ідеями його аскетично-моральні та морально-пасторальні твори, що стали вагомим здобутком української богословсько-філософської думки [26; 27]. Це значною мірою стосується й багатьох інших богословсько-філософських ідей, сформульованих Митрополитом у своїх працях, які вийшли окремими публікаціями або у великій кількості пастирських послань та листів, зібраних у численних збірках його творів [21; 22; 23; 24; 25; 28].

Вивчення богословської й релігійно-філософської спадщини А. Шептицького вже знайшло, певною мірою, своє місце в науковій літературі [1; 2; 5; 9; 10; 11]. Однак, проблема дослідження творчості цього видатного українського релігійного мислителя, аналізу її богословського й релігійно-філософського змісту і надалі залишається актуальною. Зокрема, метою даної розвідки є з'ясування питання стосовно того, з яким напрямом історичного розвитку європейської філософії найбільш помітно у концептуальному відношенні прослідковується ідентичність філософування митрополита Андрея у пер. пол. XX ст.

З цього погляду, у дослідженні богословсько-філософської думки А. Шептицького особливу увагу, на нашу думку, привертає те, що він дотримувався характерної загалом для провідних мислителів УГКЦ того часу томістичної традиції. Як вказують деякі вітчизняні дослідники, значною мірою це викликалось обставинами еволюції тогочасної західноєвропейської богословської й філософської думки, передусім теології й філософії Римо-Католицької Церкви, з якими була тісно пов'язана богословська й філософська творчість західноукраїнських греко-католицьких мислителів. Зокрема, відомо як негативно сприйняла офіційна богословська наука (томізм) РКЦ появу на поч. XX ст. такої модерністської філософської течії, як аналітична філософія (неопозитивізм), а особливо – виникнення спочатку у середовищі католицьких (під впливом неотомізму), а згодом і протестантських (під впливом екзистенціалізму) теологів релігійно-

го (богословського) модернізму. У свою чергу, боротьба з філософським та богословським раціоналізмом (неопозитивізму та релігійного модернізму в католицизмі), а почасти – і з деякими тенденціями в неотомізмі, відродила схоластичну течію в католицькій теології і томізм знову зайняв провідне місце у богословській науці РКЦ [13, с. 165]. Зрозуміло, що вказані обставини пожвавили інтерес і до релігійно-філософського томізму.

Що ж стосується впливу на українських греко-католицьких мислителів особливо популярної у пер. пол. XX ст. філософії неотомізму, то, як підкреслюється в історико-філософській та релігієзнавчій літературі, його популярність серед католицьких теологів і філософів обумовлювалась потребою звернення релігійних мислителів тієї доби до гуманізму у поєднанні з апеляцією до абсолютних цінностей, здатних об'єднати “розділений світ”, надати йому цілісність і гармонію. Не дивно, що неотомізм, який поставив це собі за мету, продовжуючи водночас томістичну традицію примирення розуму і віри, поєднання науки і релігії, став у підсумку одним з найвпливовіших напрямів католицької й загалом західноєвропейської філософії пер. пол. XX ст. [12, с. 213; 17, с. 212-213].

Цілком закономірно, що і українська релігійно-філософська думка пер. пол. XX ст., яка була органічною складовою європейського філософського процесу, увібрала в себе ідеї неотомізму. Зустрічаємо їх і в концепціях релігійних мислителів УГКЦ. На цьому особливо наголошує у своєму дослідженні О. Ліщинська [12, с. 213-220]. По суті, її розвідка є чи не єдиною на даний час спробою узагальнюючого розгляду особливостей, ідей та головних представників досить потужної течії в богословсько-філософській думці релігійних мислителів УГКЦ, яка склалась у пер. пол. XX ст. під впливом томістичної традиції. Зокрема, О. Ліщинська визначає цю течію у греко-католицькій теології та філософії (філософській теології), до якої у пер. пол. XX ст. відносить А. Шептицького, Й. Сліпого, Г. Костельника, М. Конрада, а у др. пол. XX ст., окрім Й. Сліпого, – також М. Любачівського, С. Мудрого, П. Біланюка, як “український неотомізм”. Як вказує дослідниця, ці українські греко-католицькі релігійні мислителі XX ст., перебуваючи під впливом арістотелівсько-томістичної філософії, висловлюють не лише співзвучні із західноєвропейськими філософами-неотомістами погляди, але й такі оригінальні ідеї, які містять певні концептуальні особливості, що дає змогу тлумачити їхні концепції як особливий вияв неотомізму, дозволяє розглядати

цей український неотомізм як оригінальний національний феномен [12, с. 213-214].

Поряд з цим, незважаючи на монографічні праці А. Базилевича [1], О. Гриніва [3], І. Гриньоха [4], М. Кашуби та І. Мірчук [6], В. Ленцика [9], І. Музички [16] Ю. Тамаша [18], присвячені дослідженню творчості деяких з вищезгаданих релігійних мислителів, зокрема, і творчості А. Шептицького, проблема розвитку томістичної традиції в українській (греко-католицькій) богословській та релігійно-філософській думці пер. пол. ХХ ст. залишається ще малодослідженою, потребуючи більш ґрунтовного, всебічного і системного вивчення. Очевидно, що назріла потреба уточнення як того, до якого напрямку філософії слід віднести цю релігійно-філософську творчість західноукраїнських богословів і філософів, так і персонального внеску у розвиток томістичної традиції такого визначного діяча УГКЦ, як А. Шептицький.

Зокрема, на наш погляд, розвиток томістичної традиції у богословсько-філософській думці цього видатного українського релігійного мислителя швидше заслуговує назви не “український неотомізм”, а – “українська томістична філософія”, через особливо помітний вплив на неї саме традиційної аристотелівсько-томістичної манери філософування (хоча й зустрічаються у ній і окремі ідеї неотомізму). Недаремно, зусилля прихильників “універсального українського християнства” у пер. пол. ХХ ст. очолив саме митрополит Андрей Шептицький, який, як і багато хто з його попередників серед предстоятелів УГКЦ, прагнув до об’єднання християнських конфесій України на основі католицької (тобто, томістичної) теології і філософії [20, с. 12-14].

Незаперечним залишається те, що саме томізм і розвиток томістичної традиції, тобто аристотелівсько-томістичної манери (стилю) філософування з властивим йому концептуальним змістом (а не неотомізм як повністю оновлене й модернізоване вчення Томи Аквінського – *автор*), є провідним лейтмотивом у філософуванні А. Шептицького. Власне це, на нашу думку, і дає підставу більш адекватною для його філософування вважати назву “українська томістична філософія”, а не “український неотомізм”.

Аналіз духовної спадщини – релігійно-філософських концепцій А. Шептицького дозволяє виявити найбільш питомі риси та провідні ідеї української томістичної філософії, допомагає вичленувати низку питань, які трактуються у томістичному дусі. Серед них розроблений ще Томою Аквінським класифікаційно-підпорядковую-

чий метод впорядкування і розміщення окремих знань. Він знайшов свій особливий вияв в універсальності (як і у Аквіната) релігійно-філософського вчення Шептицького. Але найбільш помітною ознакою філософування цього мислителя у томістичному дусі і манері є його особлива увага до гносеології та онтології Томи, зокрема, до сформульованих ним ідеї (принципу) “гармонії віри і розуму” (науки і релігії) та кредо “філософія – служниця богослов’я” (“природна теологія” – філософська теологія як пропедевтика “надприродної теології” – богослов’я), а також – до його обґрунтувань теоцентризму, доказів Бога, положень христології, філософсько-антропологічних (сутність людини і людської душі) та етичних (свобода, щастя особистості) питань, проблеми суспільства і особи тощо. Все це й об’єднується в межах розгляду головної для томізму універсальної богословсько-філософської проблеми “Бог – світ – людина”.

Так, дослідники вказують на важливе значення трьох понять в універсальному богословсько-філософському вченні митрополита А. Шептицького: “Теос, космос, антропос”, які об’єднують теоцентричну світонастанову – Бог як незримий центр світу з уявленнями про сотворений Ним універсум (Всесвіт) і людину як його зримий центр. Завдяки динамічному зв’язку “Теос, космос, антропос”, що є серцевиною його вчення, Митрополит і з’єднує у ньому “нетварне” з “тварним”: трансцендентну, сакральну сферу з природою, Бога з людиною [10, с. 35; 12, с. 214].

Водночас дослідники звертають увагу і на доволі помітні національні особливості томістичної філософії греко-католицького мислителя. Для неї, як і загалом для української релігійної філософії, прикметним залишається домінування морально-етичних та антропологічних питань, проблеми людини у світі та суспільстві у зв’язку з особливим акцентом на національних і загальнолюдських гуманістичних цінностях [10, с. 35; 12, с. 214]. Приміром, орієнтуючись у своїй гносеології на томістичну традицію, Андрей Шептицький пріоритетного значення серед внутрішніх орієнтирів особистості надає розуму, знанню, мудрості, пов’язуючи їх з ознаками, притаманними українцям. У своїй праці “Божа мудрість” він особливо вказує на глибоке “поцінування мудрості” як національну прикмету й водночас найважливішу потребу українського народу [21, с. 6].

Шляхом християнської інтерпретації гносеології, де головною домінантою стає віра, спрямована на пізнання єдиної (Божественної) Істини, греко-католицький мислитель наводить місток від понять розум, мудрість, наука до віри і релігії [2, с. 69-73]. Вирішується ця

проблема співвідношення та зв'язку між ними цілком у томістичній манері, як гармонія віри і розуму, при зверхності першої. Ця ідея гармонії, віри і розуму (що стосується і відповідного витлумачення гармонії релігії та науки – В. С.), відзначають дослідники, є однією з провідних у творчості А. Шептицького [5, с. 64-68; 12, с. 214]. Зокрема, для Шептицького, як наголошує дослідник його творчості А. Базилевич, “ідеал науки є по ідеалі святости найвищим ідеалом людства” [1, с.101]. Так само й існуючі суперечності між релігією і наукою тлумачаться мислителем як результат непорозумінь [26, с. 168].

Таке обґрунтування гармонійного співвідношення віри і розуму (релігії і науки) забезпечує А. Шептицькому як українському послідовнику томістичної традиції й адекватне відображення онтологічної картини світу. Як і гносеологія, онтологія А. Шептицького значною мірою була викликана томістичним впливом. Зокрема, він вважав, що поза світом слід розумом шукати когось, від кого все походить, тобто першопричину, першорущія – Творця світу [28, с. 189]. Як бачимо, у цих міркуваннях Митрополита спостерігається аналогія з каузально-космологічними (каламічними) доказами існування Бога у Т. Аквінського. Згідно з уявленням українського релігійного мислителя, Бог є початком (джерелом) і причиною всього існуючого.

Визначальним для української томістичної, як і загалом для української християнської філософії, є “конечний Богоцентризм”. Перебуваючи в межах такого теоцентричного світогляду, властивого для християнського віровчення, А. Шептицький відповідним чином витлумачує онтологічну картину світу. Згідно з його вченням про буття, світ є єдиною всеосяжною системою, порядком, де все влаштовано розумно і доцільно Богом-Творцем. Відтак, Бог є найдосконалішою реальністю, вершиною онтологічної структури Всесвіту. На думку А. Шептицького, звідси цілком логічно виходить, що в основі всього сущого знаходиться абсолютне божественне буття, яке породжує все багатоманіття світу [28, с. 189-190].

Християнське віровчення, на яке спирається А. Шептицький як релігійний мислитель, також органічно поєднує теоцентризм з ідеєю людинолюбства. Цей синтез, як відомо, набуває форми християнського гуманізму. Його ідеями просякнуті і філософія Т. Аквінського, і неотомістів І. Бохеньського, Ж. Марітена та інших. Таке поєднання християнського віровчення з гуманістичними вартостями є давньою традицією і в українській релігійній філософії. Звідси стає зрозумілою особлива наповненість християнським гуманізмом

греко-католицької філософської теології пер. пол. XX ст., зокрема, томістичної філософії А. Шептицького. Розвиваючи томістичну традицію він, як доводить зміст його творів, прагне за допомогою гуманістичного християнського світогляду гармонізувати відносини людини зі світом, розглянути їх у контексті головної для нього богословсько-філософської проблеми “Бог – світ – людина” [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28]. Тож таке гуманістичне “звучання” богословської та релігійно-філософської думки видатного греко-католицького мислителя, безумовно, зближує його не лише з томізмом, а й з неотомізмом у контексті оновленого християнського гуманізму останнього.

Важливе місце в обґрунтуванні онтологічної картини світу А. Шептицький відводить христології, де відчутно виявляє себе томістична ідея органічної єдності, синтезу сакрального і мирського. Так, згідно універсального вчення А. Шептицького, поєднання трансцендентного і природного, Божественного і людського уособлює Ісус Христос, який, за визначенням Митрополита, є “пречудним твором теоандричним” (Боголюдиною), в чийй особі поєднується сакральний і природний світ, з якого “з плодом людського ума лучиться плід Божого слова” [25, с. 133]. Ісус Христос-Спаситель виконує особливу місію, рятуючи людей й об’єднуючи їх своїм законом любові, огортаючи, за словами А. Шептицького, “найніжнішою, найсердечнішою, вітцівською, материнською любов’ю” [27, с. 197]. У такий спосіб низька людська природа підноситься до гідності синівства Божого. Ці міркування, підкреслюють дослідники, характеризують вчення видатного українського мислителя як глибоко гуманне [10, с. 36-37].

На думку А. Шептицького, як й інших представників томістичної філософії, завдяки Ісусу Христу та християнству людська особистість не губиться у світі й водночас не розчиняється в Абсолюті. За допомогою Христового вчення людина отримує можливість опанувати світом і собою, пізнати світ і себе, своє внутрішнє єство. Нарешті, дарована людям Богом-Отцем через свого Сина-Христа любов налагоджує гармонію між особистістю і Творцем. Як неодноразово наголошував у своїх творах А. Шептицький, любов – це першооснова життя, яка звеличує й освячує душу, скеровує у бік добра, об’єднує людей й водночас підносить особистість до трансцендентних першоснов світу [25, с. 179, 223; 26, с. 269; 28, с. 37].

Як бачимо, онтологічна картина світу у вченні А. Шептицького нагадує його ієрархічну впорядкованість у Т. Аквінського: неорганічна і органічна природа, людина і людське суспільство, царство

“чистих духів” і Бог як вершина світу. Продовжуючи думку Аквіната, що кожне Боже створіння складається з пасивного начала – матерії та актуалізуючої її певної духовної форми, звідки і постає багатоманіття сотвореного Богом світу, Митрополит, як й інші українські послідовники Томи, наголошує, що саме дух є творчою причиною всього існуючого. Від духовного начала походить матерія і її закони, життя і його доцільність, людина та її розум [12, с. 215].

Отже, вже у межах онтологічних міркувань А. Шептицького, як й інших українських томістів, можна прослідкувати акцент на антропологічній проблематиці. Релігійні мислителі УГКЦ значне місце у своєму філософуванні відводять осмисленню сутності людини, її природного і духовного начал. Основою їх антропології, як типово християнської, є теза про єдність духовного і матеріального, невидимого і видимого, Бога і людини. Людина, згідно цього погляду, є складною субстанцією, що містить душу і тіло. При цьому греко-католицькі мислителі відводять душі вагомішу роль, вважаючи її основою особистості. Так, А. Шептицький стверджував, що людська душа – це “промінчик з неба”, у якому міститься духовне життя особистості [25, с. 88].

Таким чином, у своїй інтерпретації християнського гуманізму А. Шептицький шукає розкриття істинної людяності через вияв у ній духовного, вічного, Божественного. Власне, у своїй концепції християнського гуманізму Митрополит особливо наголошує на тому, що людина є творінням, а отже – сином Бога, який своєю благодаттю наблизив її до вічного життя та особистого щастя, наділив високою гідністю. Так цілком у дусі християнського гуманізму Т. Аквінського, де ідея людинолюбства нерозривно пов’язана з теоцентризмом, А. Шептицький розглядає особистість крізь призму її безпосереднього зв’язку з Богом, а тому трактує її життя як святиню. Мислитель особливо підкреслює те, що людина – найдосконаліше Боже творіння. Творець наділив її безсмертну душу розумом і свободою, чим наблизив до своєї абсолютно досконалої сутності. Саме розум і свобода роблять людину віддзеркаленням безмежної Божественної досконалості [28, с. 183].

Звідси, на думку дослідників, походить й характерний для української томістичної філософії засновок, що людина, наділена Творцем розумом і свободою, здатна обрати праведний шлях морального вдосконалення [12, с. 215]. Тобто, й у осмисленні морально-етичних проблем А. Шептицький як послідовник томістичної традиції в УГКЦ також тяжіє до їх аристотелівсько-томістичного витлумачення

з домінуючою орієнтацією на розум і мудрість, даровані людині її Творцем [11, с. 112]. У свою чергу, вічний і безмежно досконалий Абсолют (Бог), який виступає синтезуючим чинником віри, розуму і моралі, як саме втілення вищої Мудрості, Правди і Добра, проголошується А. Шептицьким найвищою моральною метою, до якої повинен прямувати кожний християнин [22, с. 50].

У підсумку, як видається, цілком коректним буде висновок, що, розглядаючи гносеологічні, онтологічні, антропологічні та етичні проблеми, А. Шептицький, безперечно, перебував у силовому полі томістичної традиції, з характерним для неї впливом інтелектуалізму. Разом з тим, співзвучним західноєвропейському неотомізму є розвиток цим видатним українським релігійним мислителем концепції християнського гуманізму. Висловлені ним оригінальні ідеї поєднують загальнолюдський гуманістичний потенціал християнського віровчення з національними вартостями, наповнені пріоритетом особистості, наділеної розумом і свободою, гідністю синівства Божого.

Література:

1. Базилевич А. Введення в твори митрополита Андрея Шептицького. Львів: Свічадо, 1993. 236 с.
2. Бліхар В. С. Філософсько-богословський аспект пізнання у творчій спадщині Андрея Шептицького. *Історія релігій в Україні*: [наук. щорічник. 2007 рік]. Львів: Логос, 2007. Кн. II. С. 68–74.
3. Гринів О. І. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. Львів: Місіонер, 1994. 160 с.
4. Гриньох І. Введення до творів Кардинала Йосифа, Верховного Архієпископа. Львів: Сучасність, 1988. 205 с.
5. Дарморіз О. Питання співвідношення віри і розуму в богословсько-філософській концепції митрополита Андрея Шептицького. *Історія релігій в Україні*: [наук. щорічник. 2009 рік]. Львів: Логос, 2009. Кн. II. С. 64–68.
6. Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник: філософські погляди. Дрогобич: Вимір, 2002. 140 с.
7. Красівський О. За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918–1923 рр. Львів: Свічадо, 1995. 86 с.
8. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблін: Свічадо, 1990. 62 с.
9. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: митрополит А. Шептицький і патріарх Й. Сліпий. Львів: Свічадо, 2001. 608 с.

10. Ліщинська О. Концепція християнського гуманізму в релігійній філософії А. Шептицького. *Релігієзнавчі студії*. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. Вип. 2. С. 32–40.

11. Ліщинська О. Моральна концепція Андрея Шептицького. *Історія релігій в Україні*: [тези повідомлень VII міжнародного круглого столу (Львів, 12–14 травня 1997 року)]. Львів: Логос, 1997. С. 112–113.

12. Ліщинська О. Український неотомізм: особливості, ідеї, представники. *Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки*. 2001. Вип. 3. С. 213–220.

13. Макух У. Журнал «Богословія» в українській богословській думці ХХ століття. *Історія релігій в Україні*: [наук. щорічник, 2007 рік]. Львів: Логос, 2007. Кн. II. С.165–173.

14. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність: [документи і матеріали (1899–1944)]: в 3 т. – Львів: Свічадо, 1995. Т.1. Церква і церковна єдність. XXXII, 521 с.

15. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність: [документи і матеріали (1899–1944)]: в 3 т. Львів: Свічадо, 1999. Т. II. Кн. 2. Церква і суспільне питання. 986 с.

16. Музичка І. Початки української богословської науки в двадцятому столітті і Блаженніший Патріярх Йосиф. Рим, 1978. 198 с.

17. Релігієзнавчий словник / [за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика]. К.: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

18. Тамаш Ю. Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу. Нови Сад, 1986. 351 с.

19. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький. Короткий життєпис і огляд церковно-народної діяльності. Львів: Вид-во Отців Василіан “Місіонер”, 1995. 77 с.

20. Чубатий М. Митрополит Андрей та його ідея католицької України. *Патріархат*. 2007. № 3. С. 12–14.

21. Шептицький А. Божа мудрість. Львів: Бібльос, 1932. 123 с.

22. Шептицький А. Божа сійба. Жовква: Печатня оо. Василян, 1913. 133 с.

23. Шептицький А. Пастирські послання 1899–1914 рр. Львів: Артос, 2007. Т. 1. L+1014 с.

24. Шептицький А. Пастирські послання 1918–1939 рр. Львів: Артос, 2009. Т. 2. XII+1248 с.

25. Шептицький А. Письма-послання (1939–1944). Львів: Фонд духовного відродження ім. Митрополита Шептицького, 1991. 454 с.

26. Шептицький А. Твори (аскетично-моральні). Львів: Свічадо, 1994. 493 с.

27. Шептицький А. Твори (морально-пасторальні). Львів: Свічадо, 1993. 547 с.

28. Шептицький А. Твори: пастирські послання до духовенства й вірних Станіславівської єпархії (1899–1904). Львів: Бібльос, 1935. 252 с.

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

УДК 398:316.334

Белюга Тетяна,

кандидатка філологічних наук, старша викладачка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ ФОРМ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЕТНОСУ

1. Сучасна теорія спілкування (комунікації) дозволяє по-новому поглянути на мистецтво, особливо на ті його види, де існує колективна («ансамблева») творчість і де зв'язки між учасниками творчого руху не просто набувають корелюючий характер, а виконують продукуючу функцію, де взаємодія суб'єктів відрізняється «симетричністю» або «рівноактивністю», а також взаємо стимулюючим характером, скерованим на предмет творчого акту. Саме такий характер набувають зв'язки в традиційній художній народній творчості.

2. Оскільки фольклор як система видів колективної творчості характеризується різними типами колективного спілкування, особливий інтерес становить *філогенетичне студіювання явищ художньої культури*. Так, виокремлення «природного» (контактного) типу комунікації хоча і вказує на притаманну фольклору ознаку, але не відрізняє її від деяких інших видів мистецтва, оскільки цей тип комунікації властивий і театру, і концертному виконанню музики, естрадному мистецтву тощо. Отже, *контактний тип комунікації* сам по собі є не специфічним для фольклору, – але таким, що об'єднує його з виконавським мистецтвом у цілому в особливий комплекс. Зіставлення фольклору на кшталт комунікації лише з літературою (тобто «усною поетичною творчістю») також не сприяє розкриттю специфіки фольклору, оскільки ґрунтується на однобічному і, по суті, не адекватному природі фольклору уявленні про нього як лише (або переважно) словесну творчість.

3. З огляду на викладене, пропонується в чернетковому варіанті наступна типологія форм спілкування у фольклорі:

а) спілкування в процесі художньої творчості, що безпосередньо пов'язана із трудовою діяльністю: відомо, що саме трудові пісні від

часів античності (К. Бюхер, «Робота і ритм», 1899) служать засобом об'єднання і полегшення зусиль людей, які задіяні у спільній праці;

б) спілкування в процесі художньої творчості, опосередковано пов'язаної з трудовою діяльністю у формах дещо архаїзованого міфологічного мислення і відповідного йому ритуального відтворення процесу праці (або іншого «магічного впливу» на сили природи), від якого залежить існування спільноти. У цьому смислі весь т. зв. календарно-обрядовий фольклор служить соціалізації ставлення людини до природи, трудової практики мисливця і хлібороба. Отже, у фольклорі формується особливий тип спілкування, що сприяє зміцненню родоплемінних, общинних і, зрештою, загальнонародних зв'язків, що об'єднують в одне ціле комплекс: «людина – праця – природа». Цей тип комунікації може реалізуватися в трьох основних формах, як: а) безпосередній колективний ритуальний контакт із силами природи; б) спілкування колективу із символічним «надсуб'єктом», у якому втілено міфологічні уявлення про сили природи («божества», символічні обрядові фігури типу Коляди, Масляної тощо); в) спілкування колективу із символічним «надсуб'єктом» за допомогою іншого «надсуб'єкта» – живого медіатора (шаманське камлання, дійства жерців);

в) спілкування як естетизована ритуальна форма нормативних етичних взаємин і взаємозв'язків між членами роду, племені, громади, сім'ї. Такий тип спілкування характерний для фольклору т. зв. побутових обрядів (весілля, похорон, тризна), а також для деяких ігор, що супроводжують календарні обряди (традиційно висхідні до культу предків);

г) естетизоване спілкування в процесі художньої творчості, пов'язане з соціально-історичною діяльністю населення. Цей тип спілкування виявляється в героїчному й історичному епосі народів, у фольклорі народно-визвольних рухів, у фольклорі воєн і революцій;

д) естетизоване спілкування в процесі художньої творчості, характерної для повсякденного побуту. Традиційно супроводжує деякі жіночі домашні роботи (прядіння, плетіння мережив, вишивання), дозвілля, розваги, вуличні гуляння, сімейні й дружні зустрічі, застілля тощо (хоровий спів, танці, розповідання анекдотів), відрізняється різноманітністю і рухливістю форм і створює той морально-психологічний клімат, що завдає важливий вектор людській повсякденності.

4. Скоріше за все, саме в останньому типі пролягає рухлива межа між фольклором і професійним мистецтвом, адже у процесі комунікації беруть участь більш-менш талановиті виконавці. А відтак

фольклор лишається живим процесивним явищем, оскільки властиві йому форми спілкування всередині колективу, що його продукує, зберігаються, і припиняє ним бути, тільки-но ці форми поступаються місцем іншим.

Аби зберегти фольклор як живу колективну художню творчість, необхідні умови і зусилля, що здатні зберегти й розвинути ті форми спілкування, за яких лише й є можливим його часопросторове існування.

5. Таким чином, проблема комунікації в фольклорі має вагоме науково-теоретичне значення і формує практичний інтерес саме на сучасному етапі репродукування форм народної культури за умов, з одного боку, цивілізаційних зрушень всередині спільнот, дотичних до фольклорних видів мистецтва, з іншого боку, з огляду на необхідність інкорпорування традиційних форм фольклору в систему загальнолюдської культури, що у кожній країні – всупереч глобалізації – прагне віднайти таку форму етнічної самоідентифікації, яка б більше відповідала традиції, ніж заперечувала її.

УДК 1:316

Петренко-Лисак Алла,*кандидатка соціологічних наук, доцентка,**доцентка кафедри галузевої соціології**факультету соціології**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПОСТCOVIDНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЛЮДЕЙ КРАСЯТЬ НЕ ТІЛА, АЛЕ АНТИТІЛА

У тезах йдеться про сучасну соціально-технологічну практику ідентифікації громадян за ознакою відношення до пандемії: від рівня міжособистісних відносин до світових комунікацій і взаємодій. На нашу думку, в пошуку теоретичного підґрунтя аналізу того, що відбувається в сучасному світі варто обрати методологію постмодерну, яка користується такими поняттями як «плинність», «антикрихкість», «мінливість».

Ключові слова: ідентичність, пандемія, постмодерн, covid, комунікація

Postcovid identity: people are not decorated with bodies, but antibodies

Theses are about modern socio-technological practice of identification of citizens on the basis regard to the pandemic: from the option of interpersonal relations to global communications and interactions. In our opinion, in the search for a theoretical basis for the analysis of what is happening in the modern world, it is worth choosing a postmodern methodology that uses such concepts as "fluidity", "antifragile", "variability".

A new dimension of identity was the body and its characteristics as dangerous. Restrictions have been created for it, which should promote co-responsibility and security. Restrictions have become permits. Vaccination also becomes a pass. The human body without a full dose of vaccination becomes a priori dangerous.

Keywords: identity, pandemic, postmodern, covid, communication

Теорії постмодерну та метамодерну визначають соціальні явища плинними, антикрихкими, мінливими, гнучкими, нестабільними. Події, які іманентно є процесуальними, а отже плинними по суті, домінують над структурами вже не тільки в теорії, але і в практиці – повсякденно спостережуваному. Структури набувають подієвості, лише тоді вони стають помітними. Інакше – повсякдення та низька медіатизованість в поєднанні з «білим шумом» фонових подій відкидають на другий план здавалося б стабільні утворення: такі як інсти-

тути, цінності, норми, традиції, правила, організації. Все, що позиціонувалося як визначене набуває ситуативності – ставлення та оцінка соціальних подій, відносин, взаємин вимагають визначеності в умовах, які формують їх. Аналіз соціальних систем в принципі ситуативний: братися до розуміння подій варто визначившись у вихідних наявних даних, ніяк не інакше. Трансформація цінностей під впливом глобалізаційних зсувів, під швидкісним натиском прискороного часу призвичаїла людину сьогодення до того, що речі не є такими, якими вони здаються. Ще два роки тому глобальний соціум керувався іншими стандартами і нормами переміщень і співприсутності: нині, занурившись в ситуацію пандемії, коли вірус по суті став умовою багатьох задач, які доводиться вирішувати, – суспільства світу в усіх інституційних формах змінюють чи не щотижня правила взаємодій. Такі соціальні інститути як право, бізнес, освіта, сім'я, праця, релігія, політика похитнулися і як зазначав Р. Сеннет розгорнули такі риси як інституційна гнучкість, спрямували спеціалізаційність в продуктах і результатах діяльності, і запровадили механізми децентралізованості концентрацій влади [1].

Ідентичність має дві сторони прояву: статичну та динамічну, відповідно здатна демонструвати зміни та трансформації. Нестійкість ідентичності, на нашу думку, проявляється тим, що вона, по суті будучи продуктом складних взаємодій культури, історії, множини результатів впливу факторів і процесів, – ще є наслідком свідомих доцільних впливів та управління зі сторони соціальних суб'єктів. «Управління стосовно ідентичностей означає, що вони можуть досить свідомо, цілеспрямовано проектуватися, конструюватися, деконструюватися, формуватися, переформатовуватися – інакше кажучи, змінюватися. В різні епохи таке управління переслідувало різні цілі. Сьогодні політика формування ідентичності використовується (державою, церквою, елітою, ЗМІ, соціальними суб'єктами тощо) переважно як інструмент ви будови поля соціальної комунікації між носіями різних культур, релігій, цінностей, ідей, вподобань тощо, хоча не виключаються й інші цілі – наприклад, ствердження однієї ідентичності на шкоду іншої, аж до усунення носіїв останньої» [2]. Користуючись мінливістю світу, соціальні технології здатні штучно виробити підґрунтя, на якому формуватиметься чи наполегливо пропонуватиметься та чи інша запроєктована ідентичність. Невизначеність соціальних перспектив, політичні конфлікти, економічні негаразди, релігійні суперечки та суперечності, відсталість і невідповідність новітнім трендам в освітніх практиках, і як бачимо сьогод-

ні – пандемії, – здатні бути використаними як обґрунтування пропонуваним форматам ідентифікації осіб та проблемі самовизначення.

Постмодерна ідентичність виникає з серії ситуативних (політичних, культурних та інших) подій і змінюється теж ситуативно. Маркери ідентичності рухливі, вони обумовлюються безліччю чинників: географією культурних ареалів, історичними кордонами соціо-політичних утворень, маргіналізацією або націоналізацією суспільства, трансформаціями в будь-якому елементі соціокультурної системи тощо.

Така ідентичність є своєрідним інструментом для розпізнавання і структурування суспільної реальності в часі і просторі, розставлення в ній акцентів і формування визначеності. При чому йдеться про визначеність швидше процедурну, ніж змістовну, визначеність маркування, називання людей, речей і відносин легалізованим чи узгодженим ім'ям. Ідентичності, які за постмодерною логікою, теж плинні[3], здобули нової варіації. З одного боку, вони частково повернулись до твердості – в формі «громадянств» – адже період пандемії жорстко визначив приналежність мешканців поселень і держав до локальних приналежностей. Навіть тимчасово, але незалежно від соціального статусу, майже кожна людина світу отримала обмежене право на пересування свого тіла. Саме людське тіло стало локусом небезпеки. Для нього сформовано низку обмежень, які мають сприяти взаємній відповідальності та безпеці (маски, антисептики, дистанція, спецодяг тощо). Обмеження стали перепустками. Перепусткою стає і вакцинація. Людське тіло без дози щеплення стає апіорі небезпечним. Нині йде мова про міжнародні паспорти вакцинації – як перепустки до світу вільних людей («туристів», як би назвав їх З. Бауман [4]). Тіло – небезпека, але вакциноване тіло з документом – ні. Світ глобально робить крок в нові критерії та ознаки громадянської добропорядності. З іншого боку, ідентичності стали ще більш плинними, в тому сенсі, що знову потребують визначеності. Вчергове поняття та статус індивіда затребував означеності. Нової за формою, але не за сутністю.

На рівні міжособистісних відносин сформувалися маркери «анти-вакцинаторів» та «адептів вакцинації», «прихильників теорії змов», панікерів та цілої низки означень від формалізованих до кричущо образливих. Полеми артикуляції такої ідентифікації громадян постали передусім медіа та соціальні мережі, а на рівні повсякдення – побутові комунікації.

Отже, новим виміром ідентичності постало тіло і його характеристика як небезпечного. Соціальні статуси поділяють на основні та тимчасові. До основних відносять соціально-демографічні та такі, що є визначальними для ідентичності індивіда. Тимчасові – такі, що приписуються індивідові ситуативно – залежно від умов і подій, в яких він перебуває (наприклад, користування громадським транспортом чи громадськими і торговими закладами). Якщо пандемічні умови стануть тривалими, то високо ймовірно, що статус вакцинованості індивіда стане в перелік основних, і поряд з паспортами громадянства ми визначатимемось паспортами біологічної взаємо безпеки (що на сьогодні вже підтверджується активною агітацією та зобов'язанням встановлення програмних додатків до смартфонів, де відобразатися статус вакцинації або здоров'я людини).

Література:

1. Сеннетт Р. Коррозія характеру / пер. с англ. В. И. Супруна. Нсб-М.: ФСПИ, «Тренды», 2004. 296 с.

2. Митрошенков О. А. Идентичность: от теоретического концепта к управленческим воздействиям (социально-философский анализ). *Власть*. 2006. № 2. С. 14–28. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/identichnost-ot-teoreticheskogo-kontseptya-k-upravlencheskim-vozdeystviyam-sotsialno-filosofskiy-analiz>

3. Бакаленко О., Дашенкова Н. Ідентичність особистості в суспільстві «плинної сучасності»: між «сцилою» соціальної типовості та «харибдою» індивідуалізму. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. № (980)16. URL: [https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2222/1966\[25.04.2021\]](https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2222/1966[25.04.2021]).

4. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.

СПОГАДИ

Вербець Владислав,

доктор педагогічних наук, професор,

академік Української Академії Акмеології (УАА)

СПОГАДИ ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ ПОЛІТОЛОГІЇ НАУ ОА (1996 – 2016 РР.)

Острозька академія: Фантастика та реальність відродження

Досить швидко та невпинно минають роки життя. Нещодавно освітянська громада Рівненщини відзначила 25 років з дня відродження відновленої й відбудованої Острозької Академії. Нині гордо та звучно гримить слава відродженого Національного університету «Острозька академія». Вже досить багато сказано, написано й проголошено про історію становлення одного із перших вищих навчальних закладів у прадавній Україні. Відновлення Академії відбувалося поетапно: спочатку Острозького колегіуму, потім академії з наступними трансформаціями підструктури Києво-Могилянської академії, згодом як самостійного інноваційного навчального закладу на Рівненщині – Національного університету Острозької академії. Не зайвим варто пригадати і мою скромну працю з 1996 по 2015 роки в статусах доцента, поспіль багатьох років професором різних кафедр Академії та директором наукової агенції на громадських засадах Інституту соціальних досліджень Острозької Академії, колективного члена САУ – Соціологічної Асоціації України, як жартівливо проголошували столичні соціологи – «меншого брата» Всеукраїнського науково-дослідного інституту соціальних досліджень під орудою доцента Яременка О.О. Між тим, 16 квітня 2004 року Президент соціологічної асоціації України професор М.О.Шульга на Всеукраїнському з'їзді соціологів офіційно вручив мені посвідчення колективного члена Соціологічної Асоціації України за № 27, як символ визнання професійності колективу дослідників – соціологів Інституту соціальних досліджень Національного університету Острозька академія. Працював в академії на різних посадах – доцентом з 1 вересня 1996 року, потім в.о. професора та згодом професором різних кафедр академії – економіки та математики, психолого-педагогічних дисциплін, документознавства, політології з різними навчальними навантажен-

нями по роках з 1996 – 2016 роках – 1,0, згодом 0,5, насамкінець 0,25 посади. На превеликий жаль, в 2017 невблаганна хвороба змусила залишити науково-дослідну та педагогічну роботу й усамітнитись на посаді пенсіонера й здійснювати систематично інтелектуальні атаки за допомогою підготовлених відгуків на автореферати кандидатських дисертацій в Рівненському державному інституті культури та Мілітопольському педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

...Вересень 20... року. Ранок на автовокзалі Рівного. На годиннику – 7.10. Вже упродовж багатьох років щовівторка, інколи й в інші дні, наш маленький «квартет професорів» у складі Вербця В.В., Зайцева М.О., Шевчука Д.В., та Шанюка В.І. чинно зайнявши місця з лівого боку маршрутки, чекали відправлення до Острога. Як влучно зазначав Микола Олександрович, «до всього можна звикнути у житті, але до маршрутки – ніколи!». Адже ранком вільних місць у маршрутці було завжди досить, а після пар багато студентів від'їжджали знову до Рівного, тому після обіду в маршрутці не завжди були вільні місця. Щоразу виникала думка «...ми їдемо до академії читати пари, а куди решта пасажирів поспішають». Звичайно, цей жарт свідчить про те, що до відновлення Академії, як навчального закладу, Острог був звичайним провінційним містечком зі здобутим авторитетом психічної лікарні, але у другій половині ХХ століття відбулася подія, яка змінила долю міста, його мешканців та громадян Рівненщини щодо прогресивного поступу в історії відродження минулої слави Острозької академії та її справедливого повернення в український освітянський простір. І тепер, коли звучить слово «Острог», в уяві пересічного українця виникає картина сакральних місць міста та оновленої й наповненої новими традиціями та духовними цінностями студентської громади й високопрофесійного професорсько-викладацького колективу «Національного університету «Острозька академія». Тому проголосимо такі вітання: Віват академія! Віват професори! Віват спудеї академії!

Як стверджують старожили міста та його освітянська громада, ідея відтворення Академії як освітнього закладу належить декільком особам, жителям Острога – Петру Андрухову, Миколі Грищуку, Ковальському М.П., Пасічнику І.Д. та іншим освітянам Рівненщини. Варто зазначити, що у відродженні Академії брала участь освітянська громадськість та державні діячі, провідні професори університетів Канади, США, Польщі, Німеччини, Києва, Луцька, Львова, Рівного та інших навчальних закладів України й зарубіжжя й патріо-

тично налаштована до українських проблем освіти діаспора Канади, Америки та інших країн. Це свідчить про усвідомлення науковцями світу високої місії відродження найстарішого в Україні вищого навчального закладу, поглиблення й розбудова його високого іміджу. Ініціатор ідеї, доктор психологічних наук, професор Пасічник Ігор Демидович, узагальнив та вибудував стратегію й тактику виправлення історичної помилки та розробив концепцію повернення із забуття й відродження Академії як інноваційного вищого навчального закладу. У відродженні Острозької академії було також потужне сприяння академіка Жулинського Миколи, родові корені якого знаходяться на Рівненщині. Мабуть цей символічний факт, що свідчить про роль особистості в історії та відповідної цивілізаційної місії, яку інтуїтивно відчув Ігор Демидович Пасічник і вже біля 25 років реалізує концепти відродження та відбудови наймолодшого в Україні вищого навчального закладу – Національного університету «Острозька академія». Освітянська громадськість Рівненщини симпатизувала молодому вищому навчальному закладу та відповідно намагалася внести у навчально-виховний процес власні апробовані методики та інноваційні технології проведення лекцій і семінарських занять. Серед них були доктори наук із Національного університету «Києво-Могилянська академія», професор Оссовський В.Л., професор Національного університету «Львівська політехніка» Климанська Л.Д., професор Шанюк Володимир Іванович, у минулому декан факультету української філології першого у Рівному приватного вищого навчального закладу під інтригуючою аббревіатурою Міжнародний університет «РЕГІ» (Рівненський Економіко-Гуманітарний Інститут). Володимир Іванович приклав немало зусиль у розбудові та впровадженні інноваційних технологій у Національному університеті «Острозька академія». Переконливу та досить цікаву методику «історико-культурологічного діалогу» презентував доцент Маключенко Володимир Іванович, доцент РДІК, Тетяна Черніговець, кандидат педагогічних наук із Рівненського гуманітарного університету вела студентів у поля менеджменту соціокультурної діяльності, в якій вона була не лише аналітиком, але й практиком. Досить часто наші шляхи перетинали доценти із кафедр української літератури РДГУ та інших профільних кафедр гуманітарного університету та інших ВНЗ. Досить потужна діяла когорта науковців філологічної галузі – доценти Лобас П.О., Жульжук Н.В., Вокальчук Г.В. На приховую, а відверто скажу, що імідж Академії упродовж років був для нас, та й залишається досить високим для освітян, яким пишалися ми, і наші колеги

з інших вищих навчальних закладів. Тому коли проводилися нашим колективом соціологічні обстеження громадської думки жителів Рівненщини, пропуском на подекуди досить непривітні території й показне небажання дати нам, соціологам, можливість провести опитування, спочатку звучало «адміністративне «Ні!!!», але потім після ґрунтового обстрілу «категоріями важкої артилерії» для переконання, що ми з «Острозької Академії!» та майже безупинного твердження таких словосполучень, соціологічне протистояння завершувалося достойною перемогою за допомогою заклинання «Ми з Острозької академії» – заповненими анкетами. Було досить приємно зустрічати в коридорах Академії доцентів та професорів із різних університетів України та зарубіжжя. Запрошені науковці були щиро здивовані неочікуваною активністю студентів Академії в обговоренні навчальних питань і різних дотичних до сьогодення проблем, вдалими обґрунтуваннями актуальності та ймовірних шляхів їх вирішення.

Отже гадаючи минулі роки, мені також поталанило брати участь у відродженні Острозької академії, забутої невдячною освітянською громадою української держави минулих років та повернення із забуття основ здобутого високого іміджу першого вищого навчального закладу східнослов'янських народів 1576 – 1636 рр. Зважаючи на традиційний серед педагогів та науковців скептицизм щодо об'єктивності оцінок реальних досягнень особистості, варто зупинитись ще раз на історичній події процесу відновлення і розбудови, за визначенням журналістів, «Українського Оксфорду» – нині вже достатньо описаного факту відродження Острозької академії. Водночас знову й знову виникає актуальна проблема – проаналізувати історичну місію когорти «авантюрно налаштованих романтиків» і прагматичних сподвижників та участі численних симпатиків у справі повернення із забуття одного з перших у Західній Європі закладів вищої освіти. Досить динамічно зростав викладацький колектив, адже багато науковців виявили бажання брати участь у відродженні академії та реалізації власних амбітних планів. Варто наголосити, що аналізуючи період 90-х років минулого століття і до наших днів процес відродження Острозької академії була справді під пильним оком ректора-реформатора професора Пасічника Ігоря Демидовича. Його насправді титанічними були зусилля «вибити» у Києві потрібну суму фінансового забезпечення й переконати керівників державних установ та організацій у потребі надання надійного фінансового «траншу» з відповідною адресою – Острог, Академія. Відповідні дії залишаються і сьогодні одним із найголовніших на-

прямків економічної діяльності ректора. У ті роки викладачі тішилися тим фактом, що, незважаючи на негаразди фінансування закладів освіти в країні, лише в нашому Рівненському регіоні, в Академії, не було жодної затримки у видачі зарплати. Поступово набирала обертів науково-дослідницька робота в академії, проводилися щосеместру моніторингові дослідження мотивації навчання, здійснювалися експертні опитування викладачів щодо проблем навчального процесу, визначався «рейтинг» кожного викладача, доцента та професора академії. Справді з роками усвідомлюєш, що Острог та Академія – це сакральний центр історичної пам'яті українського народу. І тому, попри суб'єктивні чинники, які змусили мене повернутися до Рівного, фантом моєї присутності упродовж 20 років не зникав з Академії. Свої наукові публікації намагався розміщувати у виданнях Академії за весь період праці, розпочинаючи з 1996 року і до 2016 року, не призупиняв працювати на 0,5 чи 0,35 ставки професора кафедри політології та документознавства й інформаційної діяльності. Варто щиро подякувати шановному ректорові та колегам Національного університету «Острозька академія» за те, що мав можливість упродовж двадцяти років спілкуватися з представниками світової освітньої спільноти і намагався сприяти поглибленню «іміжду європейського рівня» Національного університету «Острозька академія». Чому, на нашу думку, зусиллями «авантюрно налаштованих романтиків та прагматичних сподвижників» здійснювалося відродження Академії? Ймовірно, це прояв Божої ласки та Божого провидіння, що у провінційному та маленькому містечку Рівненщини народилася думка про нагальну необхідність відродити славу та гордість української держави у справі повернення історичної правди та символу гуманізму й освіченості української нації – «Острозьку академію». Недарма жителі невеликого і за територією, і за кількістю громадян містечка стали свідками такої цивілізаційної події не лише місцевого масштабу, але й усеукраїнського рівня. У відродженні першого вищого навчального закладу східнослов'янських народів брали участь понад 300 установ і організацій Рівненщини, спонсорів та меценатів США, Канади та інших країн Європи. Приємно пригадати, що і мої дві монографії та понад 10 навчальних посібників, а також близько 20 наукових статей розміщені у збірках наукових статей, опублікованих під грифом видавництва «Національного університету «Острозька академія», а підручник «Соціологія» (автори: професор Вербець В. В., доцент Субот О., доцент Христюк Т.) користується належною популярністю, як «хороша, достойно підготовлена профе-

сіоналами робота», за оцінкою зав. кафедри історії та теорії соціології Національного університету ім. Т. Шевченка, доктора соціологічних наук, професора Тарасенка В. І. Також серед студентів користується попитом підготовлений та видрукований навчально-методичний посібник «Методологія та методика соціологічних досліджень», що рекомендований МОН України для вищих навчальних закладів, Доречно додати, що на цей посібник опублікована рецензія доктора філософії Бланки Єржабкової, професора Українського Вільного Університету в Мюнхені. Зазначимо, що одна із функцій людського мозку – запам'ятовувати інформацію та з часом її забувати. Отже, знову й знову варто говорити про те, що саме в Острозі була започаткована традиція серед малоосвіченого населення минулих епох – навчатися й бути достойними та ерудованими випускниками першого університету в Україні. Тому знову варто пригадати і власні зусилля щодо певного особистого внеску в справу відродження забутого в минулих роках багатьох століть, але нині повномасштабного й відомого в Україні та за її межами – вищого навчального закладу – Національного університету «Острозька академія». Водночас пригадаємо вислів філософів – «все тече та змінюється». Події та вчинки, які супроводжували будівництво відродженого вищого навчального закладу, поступово забуваються, а інколи вважається, що бракує часу та ресурсів, щоб встигнути сказати просте слово від ректорату чи деканатів: «Спасибі за допомогу всім причетним активним чи пасивним симпатикам цього цивілізаційного процесу». Згадаймо вираз про те, що «велике бачиться здалеку». Тому повсякчас із плином часу така цивілізаційна освітянська подія буде наповнюватися новими щирими побажаннями «віват Академія!». Ось так засвідчив таку «цивілізаційно освітянську» подію фундатор кафедри української мови та літератури Національного університету «Острозька академія», кандидат філологічних наук, доцент Криловець Анатолій Олександрович:

...Зір тихе мерехтіння. Що це значить?..

Що кожна зірка у собі таїть?..

Ніч. Очі неземних цивілізацій

До болю задивилися в мої.

(Анатолій Криловець. Моя вселенська тимчасовість. – Рівне, Овід, 2006, с.68)

Справді, відродження Острозької академії, – це подія не лише місцевого, обласного чи всеукраїнського масштабу, водночас, як вбачає поет Анатолій Олександрович Криловець, це виклик неземним циві-

лізаціям, який слугує відповіддю на їхні очікування. Тобто засвітилася ще одна зірочка на освітянському небосхилі сьогодення.

Мотивація шанувальників історичної традиції Острозької академії на перших порах прибулих до академії викладачів була однозначна й відповідає задумам «цивілізаційної місії» Ігоря Демидовича Пасічника – відновити історичну справедливість щодо повернення із забуття високого іміджу освіченого та працелюбного народу – українців. Адже в пам'яті залишається все менше і менше інформації про досить напружений період нашого прозріння як учасників відбудови університету. Варто пригадати добрим словом енергійну, вимогливу й принципову, подекуди амбітно налаштовану на «негайність виконання» розпоряджень першого декана економічного факультету Академії, доцента Безтелесну Л. І. Це досить амбітний та талановитий керівник і перспективний науковець. На кафедрі математики та економіки працювала також професор Ядвіга Августівна Пасічник – надзвичайно толерантний, високоінтелектуальний фахівець з викладання предметів економічного спрямування. Завжди елегантно одягнута з незмінною мудрою усмішкою на обличчі й особливим шармом на устах, з виваженою професійною лексикою й оздобленою літературними епізодами з творів класиків української літератури. Значного потужного розвитку набула наукова діяльність Академія з прибуттям глибоко освіченого й ерудованого фахівця історичних пластів давнини Волині, доктора філософських наук, професора Петра Михайловича Кралюка. Петро Михайлович значно збагатив не лише потенціал науковців Академії, але й залучив провідних істориків, поетів та письменників України до спілкування їх зі студентською громадою Академії й створив та розбудував власний імідж талановитого письменника-дослідника й новатора у вибудові інноваційного жанру «історичного та інтелектуального детективу». В кабінеті проректора з наукової роботи постійно велись бесіди з гостями з Києва, Львова та науковців з Канади, США й інших країн Європи тощо. Варто відзначити, що така подія, як захист дисертації, особливо пошановувався як серед керівництва, за ініціативи ректора академії професора Пасічника Ігоря Демидовича, та й відповідно, серед професорсько-викладацького колективу щирими та доброзичливими словами. Систематично після успішного захисту дисертацій викладачами Академії біля ректорату презентувався своєрідний «іконостас» з офіційними вітаннями щодо успішного захисту й побажаннями ректорату продовжувати наукові дослідження. Тому П. М. Кралюк дійсно вів потужну роботу щодо залучення до наукової діяльності

викладачів Академії та науковців України. Одним із послідовників поглиблення історичних традицій школи Петра Кралюка, є нині молодий й надзвичайно талановитий та перспективний науковець, доктор філософії, професор Шевчук Дмитро Володимирович, проректор з наукової роботи Академії. Сам факт призначення на відповідальну посаду проректора з наукової роботи Національного університету Острозької Академії свого випускника, що навчався упродовж багатьох років та отримав вищу освіту в Академії й завершив академічну філософську магістерську програму польською мовою та захистив докторську дисертацію. Зусиллями професорсько-викладацького колективу Академії видано багато монографій іноземною мовою, що свідчить про високий професійний рівень всього колективу наймолодшого вищого навчального закладу в Україні та значний інтелектуальний потенціал, що поступово зростає вже за рахунок власних випускників та викладачів, що захистили кандидатські дисертації після закінчення «альма матер» – «ALMA MATER» – НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ».

На превеликий жаль, досить багато сподвижників Академії відійшли у вічність. Першим емоційним потрясінням в Академії була аварія взимку, в якій загинув Василь Стратонович, фахівець з іноземної філології, привітний, ерудований викладач, який багато зробив щодо налагодження контактів із зарубіжними спонсорами та закордонними спеціалістами. На превеликий жаль, відійшла у вічність наймолодша, за визначенням Ігоря Демидовича, в Україні й одна з перших аспірантів Академії, завідувачка кафедри документознавства, кандидат філософських наук Квасюк Лариса Володимирівна. Мені надзвичайно приємно було зустріти Ларису Володимирівну з вітаннями від колективу Національного університету «Острозької академії» в день його 60-річчя в деканаті художньо-педагогічного факультету Рівненського гуманітарного університету 23 жовтня 2007 року і тішитись тепер кожного дня, подарованою картиною, на якій відображений Острозький краєзнавчий музей. Кожного ранку маю спроможність подумки у молитві повернутися в Острог, до Академії, до старого монастирського корпусу, де розташований створений значними зусиллями ректорату й деканату Інститут соціальних досліджень – колективний член Соціологічної Асоціації України (САУ). На картині презентований сакральний краєвид міста Острога з магичними властивостями створювати позитивний соціально-психологічний клімат там, де вона розташована. Адже не зникають з пам'яті найкращі молоді роки професійного життя на кафедрі економіки та

математики факультету економіки Академії, відчувати щирю опіку декана факультету, доцента Безтелесної Л. І., давати відповіді на запитання О. Талаверди, одного із найактивніших учасників наукових дискусій на практичних заняттях з «Соціогії». Значну допомогу надавали у житті в Острозі інші колеги в Академії, зокрема Криловець А. О., Маключенко В. І., Атаманенко А. Є., Галецький М. С., Свиначук Р. В. та інші острожани. Несподівано відійшов у вічність один із фундаторів відродження Академії, завжди готовий допомогти у справі ремонту аудиторій чи вирішенні інших технологічних завдань – головний інженер Микола Сергійович Галецький. Завжди з усмішкою на обличчі та зосереджений на безкінечних проблемах «дістати», «змінити», «відремонтувати», він був неперевершеним «дипломатом» у вирішенні всіх проблем. Між тим, Микола Сергійович володів гарним тенором, умів пожартувати і завжди був налаштований на оптимістичне сприйняття негараздів нашого повсякдення. Варто також пригадати дружину Миколи Сергійовича – Тамару Володимирівну, яка була чудовим методистом першої кафедри в Академії «Економіки і математики», нині є мамою і бабусею своїх талановитих дітей та онуків. Старший син Сергій здобув спеціальність міжнародного менеджменту, володіє декількома іноземними мовами, захистив кандидатську дисертацію, нині перспективний науковець. Менша донька Тамари Володимирівни – Оля, успішно закінчила університет, працює, виховує доньку. Доля подарувала мені можливість виконувати навчальне навантаження на кафедрах психолого-педагогічних дисциплін, ДКМ, культурології та філософії, економічної теорії, політології, релігієзнавства та ін. Надзвичайної інтелектуальної глибини бесіди відбувалися в кабінетах професора Кралюка П. М., професора Жуковського В. М., професора Зайцева М. О., професора Трофимовича В. В., професора Мацієвського Ю. В., професора Атаманенко А. Є., доцента Матласевич О. В. і тривали інформаційні диспути з працівниками Наукової бібліотеки. При нагоді, зайшовши у приміщення Наукової бібліотеки Академії, відчуваєш певне психологічне, чи навіть містичне, хвилювання, адже у книгосховищах зберігаються тисячі книг, журналів, довідників та інших носіїв української історії, що зібрані дбайливими руками непересічних патріотів відродженої бібліотеки університету Гошовським Л. А., Потоком М. В. й іншими фахівцями формування фондів та іменних колекцій. У науковій бібліотеці університету з перших років розбудови навчального закладу була запроваджена традиція поповнення фонду науковою літературою: монографіями, науково-

методичними посібниками, збірниками наукових статей і тез наукових доповідей доцентів та професорів Ковальського М. П., Пасічника І. Д., Кулаковського П. М., Вербця В. В., Жуковського В. М., Зайцева М.О. та інших викладачів університету. З роками книгозбірня поповнилася монографіями професорів Атаманенко А. С., Мацієвського Ю. В., Хом'яка І. М. тощо. Насправді наукова бібліотека – це гордість колективу Академії та фундамент міжнародної співпраці з провідними університетами Європи, Канади, США. Перші амбітні викладачі, які, незважаючи на досить непривабливе становище головного корпусу й допоміжних приміщень та відсутність наукової бібліотеки майбутнього «Оксфорду», як проголошував ректор професор Пасічник І. Д., повірили в амбітну програму відбудови Академії та дотрималися вимог прискіпливого відбору претендентів на посади доцентів та професорів Академії. На основі принципу «глибокого буріння» здійснювалося вивчення життєвої біографії потенційних претендентів очолити кафедри, деканати та інші університетські структури, розглядалися питання конкурсного відбору на засадах оригінальної методики професора Пасічника І. Д., що унеможливлювала наявність «дрібниць морально-етичного характеру». Адже, на думку Ігоря Демидовича, викладач Академії повинен бути професіоналом та володіти морально-психологічними потенціями ученого-дослідника й провідника категорії фахівця: «мати єдину слабкість – знати «все» про «все» й бути авторитетним партнером у взаємодії зі студентами». Високі вимоги до педагогічної майстерності та наявні амбітні плани бажаного працювати в академії були визначальними у формуванні високопрофесійного професорсько-викладацького колективу. Подейкують, що Ігор Демидович досить глибоко та професійно з погляду сучасного менеджменту вивчав рівень професійної підготовки, креативність та евристичність, аналізував морально-етичні характеристики майбутніх викладачів Академії, посилаючись на думку визначених експертів щодо іміджу та рейтингових оцінок щодо кожного майбутнього члена колективу Острозької академії. В перші роки становлення академії як вищого навчального закладу двері в кабінет ректора завжди були гостинно відчинені, ректор з привітною усмішкою терпеливо вислуховував пропозиції завідувачів кафедр та деканів факультетів. Потрібно віддати належне такій увазі керівника до кожного викладача чи працівника академії, що сприяло формуванню гармонійно довірливих стосунків по «горизонталі» та «вертикалі» штатного кадрового корпусу університету. Також була запроваджена практика «відкритих дверей» для вільного

відвідування ректорату членами колективу академії й спілкування із ректором, завжди заклопотаним та зосередженим на проблемах здобуття коштів, будівельних матеріалів та питаннях упровадження інноваційних технологій навчання й виховання. Досить принципово розглядалися питання стосовно удосконалення методики викладання та засвоєння знань на основі розроблених технологій у Києво-Могилянській академії. Внаслідок була запроваджена поглиблена рейтингова система оцінювання знань, використовувались технології «вищого пілотажу» соціологічної діагностики – система моніторингових оцінок рівня засвоєння знань, формування умінь та поглиблення навичок професійної діяльності. Поглиблювався рівень моніторингових досліджень зусиллями громадського об'єднання «Інституту соціальних досліджень», які були запроваджені за ініціативою професора Вербця В. В. Вагомий вплив та відповідний резонанс серед студентів та викладачів Національного університету «Острозька академія» викликали візити до Острога по чергово Президентів України – Кравчука Л. М., Ющенка В. А., Кучми Л. Д., Порошенка П. О., що свідчило про надзвичайно активну роботу ректорату, професорсько-викладацького та студентського колективу щодо формування високого іміджу та завоювання належного рейтингу академії серед інших вищих навчальних закладів України. На превеликий жаль, не на всіх презентаціях високих гостей мені випала можливість бути присутнім. Але перша зустріч із Першим Президентом незалежної України Кравчуком Л. М. була пам'ятна, тому що вона відбувалася у приміщенні вченої ради Академії та була зафіксована на світлині, яка презентована у Бібліографічному покажчику РДГУ «Академіки, доктори наук, професори РДГУ». У гуртожитку Академії проживав дружній колектив, що складався з молодого та перспективної когорти істориків, випускників Дніпропетровського університету, в минулих роках аспірантів Миколи Павловича Ковальського, проректора з наукової роботи університету, молодих кандидатів наук – Кулаковського Петра Михайловича та Атаманенків – Алли Євгенівни та Віктора Борисовича. Також з Рівного приїхали випускники Рівненського педагогічного інституту, сім'я у складі талановитого поета, доцента Криловця Анатолія Олександровича, та філолога Віри Олексіївни. З Рівненського інституту культури по переводу прибули історик і філолог доцент Маключенко Володимир Іванович та фахівець із дисциплін «Соціологія» та «Методологія і методика соціологічних досліджень» доцент Вербець В. В. Велика когорта викладачів академії прискіпливо формувалася з прибулих учителів за-

гальноосвітніх шкіл Рівненщини, Волині, Тернопільщини та інших областей України. Не заходячи в професійне поле істориків, які досліджували і продовжують вивчати феномен «Острозької академії», в Есе свідомо не наводяться точні статистичні показники чисельності складу колективу академії, залишаючи питання кадрової політики на об'єктивне вивчення фахівцям історичної науки. Весь склад викладачів вирізнявся рішучими планами захисту докторських дисертацій, що і було здійснено молодими та амбітними викладачами, які приїхали з різних міст України. Відповідно до розробленої методики формування професорсько-викладацького колективу в Академії, я потрапив спочатку під особисту перевірку ректором наявних соціально-психологічних та професійних характеристик (жартуючи, можна стверджувати про методику збору даних в «досьє Вербця В. В.» з грифом «для службового використання»). Тобто, про мене повинна була зібрана відповідна інформація щодо моїх характерних рис за відгуками колег. На моє запитання до ректора, яка інформація йому ще потрібна, Ігор Демидович сказав відверто: «Характеристика загалом позитивна, Вам можна довіряти...», і я отримав офіційне запрошення працювати в Академії. Варто відзначити, що надзвичайно талановитий професорсько-викладацький колектив Національного університету «Острозька академія» був створений титанічними зусиллями обдарованого кращими рисами української інтелігенції – освіченості, пасіонарності, безмежної відданості справі розбудови вищої освіти в Україні й патріотичності зусиллями мудрого менеджера, професійного психолога, провідного науковця, доктора психологічних наук, професора, академіка, Героя України Ігоря Демидовича Пасічника. Його надзвичайно висока одержимість, цілеспрямованість та вихована з дитинства впертість у досягненні поставленої мети з вродженою селянською бережливістю та господарністю доповнювалась шляхетною поведінкою у проголошенні монологів духовного змісту. У численних дискусіях у редакціях усеукраїнських засобів масової інформації та на прийомах високих гостей з Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України Ігор Демидович обґрунтовано презентував філософсько-гуманістичні концепти стратегії розбудови Національного університету «Острозька академія», розкривав невдячну, але дієву тактику здобуття коштів для розбудови корпусів та фінансування господарської діяльності вищого навчального закладу. Ректор академії володіє талантом мудрого керівника, використовує мистецтво переконання в доведенні історичної місії Острозької академії, сприяючи цим у її розбудові,

знаходить фінансову підтримку державних, приватних та громадських установ і організацій. Сьогодні менеджер вищого навчального закладу дбає не лише про розбудову університету, але й є стратегом творення майбутньої оновленої системи освіти та науки в державі. Тому ректор академії використовує всі наявні ресурси професорсько-викладацького колективу та всіх працівників академії у виконанні завдань не лише сьогодні, але й налаштовує на високоякісні здобутки у майбутньому. Варто сказати, що про академію потрібно писати, розповідати та рекламувати у державі як про стратегічний орієнтир у поглибленні громадської думки, високий патріотизм та символ «світоча освіти та науки» в Україні, що має значні досягнення у формуванні колективу інноваційного освітнього закладу, як приклад любові та поваги до історії становлення й розбудови вищої освіти в Україні.

Досить часто пригадую тривалий, майже 20-річний період праці в Академії, починаючи з вересня 1996 року, та до липня 2015. Вуз, створений за ініціативою Пасічника Ігоря Демидовича та за підтримки колективу інтелігенції міста Острога, – це фантастичний проект сьогодні. Атмосфера «культу науки та освіти» в академії насичена добрими справами, великими амбіціями та сподіваннями.

У навчальному закладі справді зібрався високоінтелектуальний колектив істориків, філософів, економістів, філологів, психологів, педагогів, політологів та інших фахівців різних галузей науки та освіти – Ковальський М. П., Жуковський В. М., Пасічник Я. А., Гришук М. В., Безтелесна Л. І., Жилюк С. І., Мацієвський Ю. В., Вербець В. В., Ковальчук В. М., Маключенко В. І., Стоколос Н. Г., Новоселецька С. В., Зайцев М. О., Шевчук Д. М., Хом'як І. М., Худолій А. О., Матласевич О.В., Трофимович В.В., Черуха Л.А., Свиначук Р. та ін. В університеті панує атмосфера постійного пошуку інноваційних технологій та апробуються новітні філософські концепції пізнання. Студенти вирізняються цілеспрямованістю і глибокою мотивацією вчитися добре та натхненно. Мені дуже приємно згадати перші кроки самостійного пошуку та апробації методик соціологічного аналізу процесів навчання, проблем формування соціально-психологічного клімату студентського колективу, питань удосконалення навчально-виховного процесу та проведення численних моніторингових соціологічних і політологічних досліджень в академії та регіоні. Досить прихильно й професійно ставився ректор до результатів соціологічного моніторингу. Наприклад, при проходженні викладача по конкурсу на наступний термін обов'язково діагностувалася громадська дум-

ка колективу, в якому викладач апробував свої педагогічні технології. Мені доручалися завдання провести відповідні опитування студентів і презентувати результати на вченій раді університету. Спочатку сприйняття результатів опитування студентів викликали певний скепсис, а потім очікувалися з нетерпінням й відповідним хвилюванням. Але завжди до результатів додавалася наша фраза: «Отримані результати не повинні впливати на організаційні висновки комісії й повинні слугувати для підвищення зворотного зв'язку між викладачем та студентами». Були випадки організації опитування зусиллями самих викладачів, що, на нашу думку, було некоректним способом визначити власний рейтинг. Насправді нашим результатам довіряла більшість професорсько-викладацького колективу. На сьогодні подібні опитування стали систематичними та звичними для студентів і викладачів. Приємно усвідомити, що наші зусилля щодо упровадження інноваційних технологій в академії були не марними. Вже минуло багато часу, тому можна «розсекретити» деякі мої «самочинні вільності» при здійсненні процедури відбору експертів для опитування. Наприклад, приїхавши до конкретного містечка та зайшовши до офісу керівника, спочатку презентував себе відповідно до офіційного листа за підписом – клопотанням Київської наукової агенції «ЕКСОР» чи «КМІС» щодо сприяння у проведенні опитування експертів, а потім акцентував увагу керівника, що це також ініціатива ректорату НУОА (маючи сподівання, що такі «партизанські» дії опосередкованої профорієнтаційної роботи дадуть певний результат щодо збільшення прихильників та симпатиків не лише до аналітичної діяльності центральних наукових агенцій, та до академії, що дають змогу керівникові цього ж підприємства чи закладу проявити патріотичні почуття і підтримати прогресивний навчальний заклад). Сподіваюсь, що вже сьогодні мені буде винесена позитивна оцінка щодо моїх самовільних профорієнтаційних дій у минулому професора кафедри політології Національного університету «Острозька академія». Цим я пишаюся, що мав можливість хоча б такою «хитрістю» домогтися подвійного завдання: провести повноцінне опитування експертів та ідентифікувати конкретного експерта з переведенням його із когорти байдужих чи не повною мірою поінформованих громадян у групу активних та реальних патріотів відродженої Академії. Варто підкреслити, що мої візити сприймалися не завжди люб'язно господарями «високих кабінетів», обраних для опитування, але поступово «лід» холодної та спочатку навіть відверто глузливо-скептичної посмішки перетворювався у ділову серйозну бесіду щодо по-

тенцій підприємства та майбутньої долі працівників цього підприємства, а також питань організації і сприяння становленню й розвитку Академії. Незважаючи на недовгий час функціонування, Острозька академія має високий рейтинг серед вищих начальних закладів не лише в Україні, але й за її межами. Високий рейтинг академії підтримується зусиллями викладацького колективу й, звісно, ректором Пасічником Ігорем Демидовичем. Зусилля ректора Академії постійно спрямовані на розбудову іміджу та достойного представлення досягнень академії серед різних академічних організацій Європи та країн зарубіжжя й пошуків фінансового забезпечення розбудови університету, закупівлі сучасного обладнання та придбання новітньої літератури. Наукова бібліотека в Академії – гордість усього професорсько-викладацького колективу та її працівників. Адже колектив університетської бібліотеки використовує інноваційні технології обробки джерел та пошуку інформації для потреб читачів. Активна робота проводиться в Академії щодо створення кожним викладачем арсеналу з авторських опублікованих робіт для науково-методичного забезпечення – монографій, науково-методичних посібників та методичних розробок. Мені поталанило з підтримкою тиражування автореферату докторської дисертації саме у друкарні Національного університету «Острозька академія» та публікації двох монографій, 8 науково-методичних посібників, понад 20 наукових статей у збірниках наукових праць професорсько-викладацького колективу академії. Доречно нагадати, що перший науково-методичний посібник з навчального предмету «Методологія та методика політологічних та соціологічних досліджень», опублікований в університеті, який був підготовлений мною в Академії, отримав позитивну рецензію доктора філософії, професора педагогіки Українського Вільного Університету в Мюнхені, Бланки Єржабкової. Рецензія була опублікована у збірнику «Визвольний шлях» (в кн. 12 (657), грудень 2002 р., с. 108-114), який презентований на всіх континентах світу. У кожній студентській групі Академії проводилися різні конкурси, флешмоби та ігрові програми на досить високому рівні. Я можу стверджувати про високу навчальну мотивацію студентів на заняттях та високу зацікавленість у дискусійних формах аналізу навчального матеріалу. Упродовж майже 20 років моєї викладацької роботи в Академії був свідком постійної готовності студентів спеціальності «Політологія» брати участь у дискусіях щодо презентації соціологічних проєктів, реалізованих тимчасовими студентськими науковими колективами. Студенти активно та аргументовано відповідали на заняттях і готува-

ли для презентації аналітичні матеріали про політичне життя, діяльність політичних інститутів та електоральну поведінку громадян регіону. Зважаючи на певні суб'єктивні чинники, які змусили мене перейти на посаду сумісника кафедри документальні комунікації та кафедри політологія, мушу відверто сказати, що моя праця в Академії – це найкраща частка мого життя, це найяскравіші свідчення моїх наукових досягнень (написання і захист докторської дисертації та отримання вченого звання професора кафедри політології та соціології РДГУ й добути статус академіка Української Академії Акмеології), й успішного завершення професійної діяльності в повному значенні. На превелике щастя, працював понад 20 років на посадах доцента, потім професора кафедр економіки та математики, психолого-педагогічних дисциплін, документальних комунікацій та політології Національного університету «Острозька академія», спочатку повноправним, а згодом за сумісництвом директором на громадських засадах здійснював керівництво Інститутом соціальних досліджень Національного університету «Острозька академія». Щоправда, життєві обставини змусили мене «розриватися» між двома вищими навчальними закладами. Адже свого часу я навчався (з відривом від виробництва) у докторантурі РДГУ, що означало отримання стипендії докторанта, друкування безкоштовно двох монографій, трьох навчально-методичних посібників із грифом МОН України та декількох на рік наукових відряджень. З іншого боку, я був зобов'язаний відпрацювати не менше п'яти років в Академії, що й було виконано сповна (1996 – 2005 рр.). Звісно, така моя диспозиція, як «слуга двох панів» (за аналогією комедії Карла Гольдоні), була надто незвичайна і не зрозуміла широкому загалу. З одного боку, робота сумісником в НаУОА й одночасно – професором кафедри політології РДГУ. Звичайно, я продовжував працювати в такому режимі, незважаючи на досить промовисті погляди ректора Пасічника Ігоря Демидовича, і в Академії, і, звичайно, в РДГУ. Врешті-решт намагався бути активним учасником наукових конференцій і традиційних соціологічних досліджень в Академії й презентації результатів в обласних ЗМІ. За проведену роботу в Академії неодноразово нагороджувався Почесними грамотами від ректорату. Самому про себе багато говорити не варто, але, як свідчать опитування студентів щодо визначення рейтингу викладача академії у недалекому часі в 2014-2015 роках, респонденти на самому початку опитування визначили мою диспозицію у першій десятці професорсько-викладацького складу університету. Це була думка студентів, водночас я не лінувався щодо публікацій навчально-

методичних посібників та наукових статей як в Острозі, так і в Рівному.

Наведемо декілька спогадів про мою працю в Академії. Отже, восени 1995 року я був запрошений на посаду доцента, спочатку Острозького вищого колегіуму (1995 року), потім Острозького колегіуму Києво-Могилянської академії та нині – Національного університету «Острозька академія» (1996-2000 рр.), де працював у статусі доцента, потім професора відповідних кафедр, а також сумісником на кафедрі психолого-педагогічних дисциплін та кафедрі політології (2000-2016 рр.). Досить часто пригадую свої роки праці в Академії (майже 20 років, починаючи з вересня 1996 року по 2016 рік). Приємно згадати роки своїх наукових пошуків в академії. Також є чим пишатися. З великими зусиллями, був створений Інститут соціальних досліджень, який наприкінці 90-х набув статусу колективного члена Соціологічної Асоціації України (САУ), чим я надзвичайно горджусь. Якщо подивитися з сьогодення на минулі роки, треба завдячити праці в Острозькій академії, де були створені ідеальні умови для написання дисертації. Якби не вимогливість ректорату Академії, ймовірно, я б вчасно не захистив докторську дисертацію. Так, наприклад, провівши заняття вдень та пари заочної форми навчання, йшов додому, щось готував з їжі для себе та для Сашка і його однокурсників, потім світло вимикали в місті годин на дві. Після ввімкнення світла я йшов до монастирського корпусу, заходив у приміщення Інституту соціальних досліджень (моє місце роботи та професійна гордість, адже на ремонт та придбання комп'ютера заробив кошти у вигляді оплати за проведення повноцінних соціологічних досліджень у регіоні), сідав за клавіатуру ПК і до 22.30, або й пізніше, до 23.00, працював. Роботи було завжди багато. Для мене критерієм результативності був той час, допоки горіло світло в кабінеті ректора, що свідчило про продовження робочого дня керівника університету. Отже, освітлене вікно з ректорату було своєрідним стимулом та прикладом для наслідування. Досить часто в Академії проводилися різноманітні опитування студентів, працювали ми і для Нетішинської АЕС, і для різних політичних партій і т. ін. Особливо активними були 1995-2005 роки. Цей період був насичений домінуванням мого певного «монополіста» на Рівненщині у проведенні конкретних досліджень проблем учнівської та студентської молоді й виконання поставлених завдань науковими агенціями Києва, Львова, Рівного та Острога. Тобто потрібно було здійснювати всі завдання досліджень самотужки, із залученням студентів Національного університету

«Острозька академія». Ректор університету завжди давав «добро» на залучення студентів до опрацювання зібраної емпіричної інформації та її презентації серед студентської когорти, а в період передвиборчої кампанії – в засобах масової інформації.

Пам'ятаю один випадок на заняттях дисципліни «Методологія та методика політологічних та соціологічних досліджень», коли студентами було завершено математичне опрацювання двомірним статистичним аналізом масиву з 407 анкет. Як хороший приклад для завершення етапу дослідження мною був придбаний «тормозок» – 4 кілограми цукерок та 4 пляшки солодкої мінеральної води. І розпочалося «святкування» завершення дослідження. Уявіть ситуацію у навчальній аудиторії – шум, гамір, негучні вигуки та сміх студентів, а викладач перед проблемою – що робити з групою? Вихід був такий: я змушений був вийти на декілька хвилин з аудиторії зі словами, що через 5 хвилин розпочинаємо іншу тему. Але вже без цукерок!!! Вхожу через 5 хвилин – тиша, спокій та удавана серйозність на обличчях студентів. Не знаю, яка була б реакція в ректораті, адже я пам'ятав слова ректора професора Пасічника І. Д. про те, що «керівник закладу повинен знати майже все про ситуацію у підпорядкованому йому закладі, навіть про те, хто і з ким дружить, та володіти іншою конфіденційною інформацією». Зазначимо, що така практика не є повною мірою правильною, адже атмосфера в академії завжди під системним контролем та безпосередньою увагою ректора. Ректор справді займає чітку контролюючу функцію і систематично проводить зустрічі зі студентами всіх факультетів та курсів. Очевидно, що за 20 років моєї роботи в Острозькій академії я не бачив і не чув негативної інформації ні в колективі викладачів, ні в студентському середовищі. Якщо щось і відбувалося, то негайно «нейтралізувалося» і не впливало за межі Академії. Ректор, як психолог, знав і підтримував тезу про те, що досить тяжко створити позитивний імідж колективу, але позбутися його дуже легко. Тому в колективі панує позитивна атмосфера, яка, звісно, контролюється та аналізується особисто самим ректором. Щоправда, така практика вимагає часу, зусиль і терпіння упродовж усього навчального року, а також сприяння колективу кафедр. Безперечно, в академії справді панує аура позитиву, вимогливості та відповідальності кожного зокрема. Такий феномен позитиву може вивчатися й аналізуватися, але реалізуватися може, як на мене, лише в академії. Для його реалізації потрібні зусилля ентузіастів та «фанатиків» із врахуванням множинних чинників, які мають, без перебільшення, «сакральний характер». Цей

закодований «морально-творчий феномен» академії як центру духовності та історичної пам'яті ще чекає своїх дослідників, які зможуть, хоча б фрагментарно, дешифрувати такий цивілізаційний подвиг когорти учених, державних осіб та спільноти викладачів, байдуже, штатних чи сумісників. Потрібен неупереджений аналіз справжнього «чуда» та «історичного звершення» й «Божої ласки», яка відбулася і продовжує вести за собою як прихильників, так і незаангажованих учених, істориків та симпатиків до розбудови освітньої галузі України. Потім доля мене знову спрямувала до новоствореного Рівненського державного гуманітарного університету (шляхом об'єднання Інституту культури та Рівненського педагогічного інституту), де я навчався у докторантурі впродовж 2000-2003 рр., а потім працював із 2003 до 2016 року професором кафедри соціології та політології після захисту докторської дисертації. В Острозі ми з сином Сашком та з Маключенком Володимиром Івановичем жили всі разом у студентському гуртожитку. Ділили, як водиться в народі, і хліб, і сіль, і житло разом. Володимир Іванович надзвичайно толерантна й добропорядна людина. Завжди зосереджений та привітний, спілкується вишуканою літературною колоритною українською мовою, знавець поезії та історії України, прихильник національних ідей державотворення, істинний патріот. Варто зауважити, що з Володимиром Івановичем наші життєві стежини часто перетиналися в Києві в Національному університеті ім. Т. Г. Шевченка на стажуванні, потім у Москві у знаменитій «ленінській» бібліотеці в дисертаційній залі. Упродовж тривалих років довелося нам працювати разом у Національному університеті «Острозька академія». Сьогодні Володимир Іванович – глибоко віруючий парафіянин Української православної церкви, він захоплено й поглиблено вивчив Біблію, понад 1 000 сторінок Святого Писання знає напам'ять. Одного світлого дня нас, трьох доцентів, запросив ректор Пасічник І. Д. до кабінету і урочисто промовив: «Ідіть, панове, до будинку на вулиці Валовій та вибирайте собі квартири. Ми, «три мушкетери» (доцент Вербець В. В., доцент Маключенко В. І. та доцент Криловець А. О.), як жартівливо нас назвали в академії, хутко зібралися і швиденько знайшли будинок із «нашими квартирами», які були виділені Острозькою міською радою Академії для викладачів. Зайшов я на другий поверх, туди, де мені показали таку жадану квартиру, і ... трохи розгубився. У приміщенні відсутні вікна, між кімнатами – незавершені стіни, які наполовину складені з білої селікатної та червоної цегли, відсутні батареї опалення та сантехніка, у двох вікнах відсутнє скло, стіни без штукатурки,

підлоги немає і т. ін. Але на перший погляд – приміщення та стіни є! Решта добудую! І розпочалися наші «добудівельні» роботи, а потім вже і ремонтні зусилля у наведенні порядку. Звичайно, грошей бракувало, але це не зупиняло наші намагання «дістати», «переконати». Слава Богу, що було приміщення. Хоч і були сумніви, але була ще молодість і завзяття добудувати й завершити ремонт до зими. Жаль лише, що опалення у будинку було дуже мінімальне, тому в квартирі завжди було досить прохолодно та незатишно. Ремонт тривав майже три роки, але більш-менш завершився. Величезну допомогу нам надавав Микола Сергійович Галецький. Щоправда, багато часу було витрачено на очікування бригади мулярів, але врешті-решт, поступово, здійснювалися роботи у кімнатах. У квартиру ми мусили негайно поселятися за вимогою ректора.

На превеликий жаль, згодом у нашій сім'ї мені «виставили» ультиматум щодо призупинення мого подвійного життя (в Острозі та Рівному). Особливого бажання йти з Академії у мене не було, тому було прийнято рішення – залишатися в академії на 0,5 ставки, якщо не буде заперечувати ректор. Ректор, як досвідчений менеджер та людина щирсердечна й шаноблива до людей, не заперечував, але мені було завжди незручно при зустрічах із ним в академії «позичати у Сірка очей» й виконувати роль «порушника слова». Хоча, попри не завжди задовільний стан здоров'я, я тримався до «останньої» хвилини» (до 2016 року) на посаді професора кафедри політології НаУОА! Водночас був завжди і буду патріотом Академії до останньої хвилини свого життя. Дуже шкодую на самоті, що так склалися обставини моєї «служби» в академії. Але життя одне, тому є, про що згадати, та є, за що подякувати долі, яка мені подарувала роки спілкування зі щирими, талановитими та працелюбними викладачами і студентами Національного університету «Острозька академія». Віват академія! Віват спудеї! Віват професори!

Особливо приємно пригадати роки праці на посаді професора на кафедрі «Політологія» Національного університету «Острозька академія». Керівник кафедри – кандидат політичних наук, доцент, нині доктор політичних наук, Мацієвський Юрій Володимирович – надзвичайно талановитий учений, відомий не лише в Україні своїми аналітичними проектами, але й за її межами. Він неодноразово презентував результати власних досліджень на Міжнародних конференціях у США та інших країнах. Як на мене, він надзвичайно перспективний дослідник концептуальних засад становлення і функціонування політичних режимів, толерантний керівник кафедри. Особливої оцінки

заслужують студенти-політологи, що завжди були готові дискутувати на актуальні проблеми політичного життя суспільства. Варто відзначити високу мотивацію навчання у студентів спеціальності «Політологія», активність й сміливість суджень у традиційному захисті власних дослідницьких проєктів на навчальних конференціях із предмету «Методологія та методика політологічних та соціологічних досліджень». Навіть жаль, що практика захисту індивідуальних дослідницьких проєктів залишилася у минулому. Значну професійну допомогу в проведенні таких студентських наукових дискусій надавала нам Світлана Антонівна. Водночас варто відзначити талановитого й амбітного молодого дослідника Мацієвського Руслана, сина. Дай Боже, нам мати у державі якомога більше таких самовідданих сімей. За ініціативою Юрія Володимировича на кафедрі був створений студентський клуб політичного аналізу «Поліс». Чени клубу проводили аналіз динаміки формування громадської думки студентів та аналізували контент політичної преси та діяльності засобів масової комунікації й визначали рівень поінформованості студентів-політологів.

На зібраннях студенти вели дискусії щодо проблем формування політичної культури і визначали перспективні шляхи поглиблення політичної самосвідомості громадян міст та сіл регіону. Добрим словом варто згадати талановитого та цілеспрямованого директора редакційно-видавничого відділу академії Свиначука Романа, який багато зусиль та енергії приклав для налагодження друку монографій, науково-методичних посібників та видання збірників наукових статей і різноманітних інформаційних матеріалів, підготовлених професорсько-викладацьким колективом університету. Дуже складний за функціями і вимогливий до матеріального забезпечення структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія» редакційно-видавничий комплекс – втілення мрії його фундатора пана Романа. Скільки енергії, фантастичних зусиль було прикладено для створення, буквально з нуля, високотехнологічного видавничого центру. Надзвичайно професійно та відповідально працювала у видавництві Черуха Любов Андріївна, толерантний і талановитий фахівець редагування наукових текстів. Я пишаюсь тим, що автореферат докторської дисертації, монографія та посібники були видані в Національному університеті «Острозька академія». Є чим пишатися ректорові академії професору І.Д. Пасічнику, а саме виданими у друкарні Академії енциклопедіями, монографіями та збірниками наукових статей тощо. Зважаючи на мій майже 20-річний період праці

за сумісництвом на кафедрі політології НаУОА, завідувач кафедри політології Національного університету Острозька академія», доктор політичних наук, професор Мацієвський Ю. В. зголосився додати свої спогади про працю на кафедрі професора Вербця В.В. [*Юрій Володимирович Мацієвський, доктор політичних наук, завідувач кафедри політології Нац. ун-ту ОА (2004-2009 рр.), у минулих роках – доцент кафедри політології НаУОА*].

...Я знайомий із Владиславом Володимировичем Вербцем вже майже 20 років. Наше знайомство, пригадую, відбулося під час конференції економічного факультету восени 1999-го року. Ця перша зустріч запам'яталася мені теплом і щирістю, яка йшла від Владислава Володимировича. Вже тоді він був директором Інституту соціальних досліджень Острозької академії, а з 2006 року почав працювати на кафедрі політології. Впродовж десяти років викладав курси «Методика та методологія політологічних і соціологічних досліджень», «Соціологія релігії», «Соціально-текстологічний аналіз», керував науковими роботами, рецензував випускні роботи студентів-політологів. При кожній нагоді, як завідувач кафедри, я цікавився успіхами студентів, а Владислав Володимирович, зі свого боку, завжди запитував, що варто було б додати чи змінити у тому чи тому курсі. Така співпраця виявилася досить плідною: студентам подобався легкий стиль викладання проф. Вербця, а кафедра здобула кваліфікованого викладача. Один з його курсів «Методика та методологія політологічних і соціологічних досліджень» його учні, які тепер вже самі стали викладачами, згадують найчастіше. Цей курс запам'ятався їм своєю глибиною, творчим підходом до навчання і приязним, доброзичливим ставленням до студентів. За час роботи на кафедрі політології професор Вербець підготував вісім підручників та посібників, три монографії (одна з яких на тему докторської дисертації) і опублікував більше двох десятків статей. Зокрема, підручник «Соціологія» досі користується авторитетом у студентів, які вивчають цей курс. Від усього колективу кафедри політології, випускників і студентів бажаємо проф. Вербцю В.В. міцного здоров'я, сили і наснаги на педагогічній ниві».

Звичайно, все забувається з часом, але студенти академії, які навчалися в 1996-2015 роках, можуть пригадати різного роду анкетування, що кожного семестру поширювалися в академії й викликали певний резонанс. Навіть приємно згадати слова випускників-політологів НаУОА, які запитували: «А ми вже не будемо продовжувати вивчати курс «Методологія та методика соціологічних та політоло-

гічних досліджень?» Як мало треба викладачеві, щоб почути такі слова про необхідність продовження вивчення твого предмету? Також доречно навести судження випускниці кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національного університету «Острозька академія» Шершньової Олени, нині кандидата наук, доцента, перспективного науковця про роботу професора Вербця В. В. упродовж 1996 – 2015 рр. *Слова вдячності Владиславу Володимировичу Вербцю:*

Владислав Володимирович Вербець – прекрасний лектор, чуйний та хорошиий наставник, надзвичайно щира людина, яка доброю відвертою розмовою спрямовує до коректних висновків. Наша перша зустріч із професором відбулась, коли я навчалась у Національному університеті «Острозька академія» у 2002 році. Це був загальний курс «Соціологія», на якому ми – першокурсники – познайомились з анкетуванням та інтерв'юванням у теорії і на практиці. Від настільки захоплених розповідей про опитування «двері в двері», а також доступних та цікавих лекцій про людей, які вчиняють так, а не інакше в різних ситуаціях, про громадську думку, соціальні норми, аномію, відчуження, про формування вибірки, про те, чому зв'язки з громадськістю важливі та хто такі Еміль Дюркгейм та Ентоні Гіденс, у нас залишався присмак тотального розуміння соціальних процесів. Під час курсу Владислав Володимирович щиро коментував: «Потрібно чіткіше формулювати цілі». Слова досвідченого практика надихали та спрямовували нас. Згадується тепле весняне пообіддя в університетському парку, коли після надзвичайно хвилюючого захисту курсової роботи Владислав Володимирович із запалом в очах прицільно мене запитав: «Ви хотіли б займатись наукою та написати дисертацію?». Як влучний снайпер, потрапив чітким запитанням у саму душу. Його слова як щоденна мантра круtilись у голові наступні кілька тижнів – багато думок, купа різноспрямованих емоцій, настановчі розмови з професором, який всіляко спонукав до формування середньострокових цілей в житті, визначення пріоритетів та картини бажаного майбутнього. Під час підготовки матеріалів та написання робіт науковий керівник систематично заохочував нас брати участь у науково-практичних конференціях поза стінами університету, доповідати про результати напрацювань та не боятись виступати перед публікою. Самовіддана організаційна робота та любов до студентів, а також його слова «Світу побачите» як визначальний дороговказ, як батьківська порада, відгорнули для нас завісу для всього нового. В той час поїздки, які захоплено

організовував професор на наукові заходи, ставали все більш захопливими та давали нам можливість для формування мережі нових і корисних контактів. Уся література, за його порадою «Знайдіть відповідь на те питання, яке особливо Вас турбує чи навіть бентежить», цеглина за цеглинкою складали фундамент для майбутньої теми наукового пошуку.

І сьогодні розумію, що влучні твердження хорошої людини у правильний час бувають доленосними. Владислав Володимирович захоплено і життєстверджуюче говорив: «Те, про що Ви хочете написати, – повинно бути написано чітко і чесно». Постійні консультації з професором, який завжди уважно вислуховував та давав поради щодо вирішення поточних та стратегічних питань не лише в межах курсів, які викладав, надихали до пошуків нових віань та відстеження тенденцій у соціально-політичних процесах. Кожної зустрічі він світився добротою, його м'який тон розмови, приємна усмішка залишали у світі людяності та взаємної підтримки. Ті цінності, про які змушував професор задумуватись, дозволили створювали підґрунтя для розвитку студентів як особистостей. Адже ми часто спілкувались про вибори та електоральну громадську думку про проблеми молодого покоління та якість, якість у всьому – навчальному процесі, прийнятті рішень, у роботі з людьми. Чому змінюються цінності, чому молодь змінюється під впливом соціальних умов, мас-медіа та комп'ютерних технологій, чому віртуальна реальність буде змінювати електоральні вподобання в найближчому майбутньому. Часто, озируючись на пройдений шлях, хочеться подякувати тим людям, які для тебе стали дороговказами. Чуйність та батьківська підтримка Владислава Володимировича в різних життєвих ситуаціях повинні стати прикладом для наслідування, адже любов до того, що ти робиш, та любов до тих, з ким ти це робиш, – безцінні!

Велика щира вдячність Вам, професоре! 28 травня 2018 року

Шершньова Олена Володимирівна – директор Департаменту корпоративних комунікацій та зв'язків із громадськістю, Корпорація «Сварог Вест Груп». Кандидат наук з державного управління, керівник Ресурсного центру зі сталого розвитку, старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет «Острозька академія». Підсумовуючи минулі досягнення та поразки, розчарування та оптимістичні надії, варто сказати, що все те, що здійснювалося у нашому житті, це дарунок долі, це випробування сили духу та перевірка виконання настанов батьків, друзів, приятелів та всіх, з ким мені поталанило познайомитися, ра-

зом працювати, сваритися, а потім миритися, врешті-решт збагачуватися родинними цінностями, знаннями, уміннями та навичками бути працюючим, наполегливим, амбітним. Можливо, був недостатньо вимогливим та занадто добродійним серед колег. Мені справді поталанило у житті, я вчився все життя бути обізнаним у різних сферах життя. Доля до мене була прихильна, адже був активним учасником створення та розбудови Рівненського інституту культури (з першого вересня 1970 року по вересень 2016 року), двадцять років (з вересня 1996 року по червень 2016 року) працював на посаді професора різних кафедр Національного університету «Острозька академія», започаткував викладання дисципліни «Соціологія» в навчальних закладах Рівненщини, зокрема у Рівненському педагогічному інституті, Рівненському інституті культури, Рівненському гуманітарному університеті, Рівненському обласному інституті педагогічних кадрів, Рівненському коледжі економіки та бізнесу, Березнівському інституті лісового господарства, Міжнародному університеті «РЕГІ». Виконував завдання багатьох наукових агенцій щодо проведення опитування громадян міста та області з питань електоральної активності, здійснював опитування експертів щодо завдань Київської аналітичної фірми «ЕКСОР», Українського інституту соціальних досліджень, Національного інституту соціології НАНУ, КМІСу. Намагався інтенсивно працювати, адже опублікував 197 наукових робіт, серед них три монографії, особливо горджуся виданим навчальним посібником, на який опублікована рецензія доктора філософії, професора педагогіки Українського Вільного Університету в Мюнхені Бланки Єржабкової у виданні «Вільний шлях», який презентується на всіх континентах Землі. Варто згадати лекції професора Бланки Єржабкової та багатогодинні бесіди з нею в Академії і Рівному. Вдома у Рівному мали честь пригостити гостю з Мюнхена, професора Українського Вільного Університету варениками з різним начинням, майстерно приготовленого господинею Марійкою Тарасівною. Приємно зазначити, що в науковій бібліотеці Академії зберігаються монографії, методичні посібники та наукові статті, підготовлені мною упродовж роботи в Національному університеті «Острозька академія» та користуються попитом у вивченні методології та методики соціологічних досліджень. Уже перебуваючи на пенсії, осмисливши пройдене, переконаний, що варто подякувати долі за такий дарунок бути учасником відродження Академії й брати участь у Міжнародних конференціях й дискусіях щодо розбудови освіти та ролі Академії у підготовці висококваліфікованих фахівців гуманітарної галузі.

Недарма мовиться – велике бачиться лише здалеку. Впевнений, що у нас є чим гордитися та пишатися не лише здобутками колективів університетів Острога та Рівного, але й працею рівненських учених, освітян, державних службовців. Але це вже окрема історія, яка очікує молодих дослідників.

(1996 – 2016 р.р.)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Белюга, кандидатка філологічних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Владислав Вербець, доктор педагогічних наук, професор кафедри політології та соціології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Петро Гусак, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ВНЗ (ЗВО) «Український католицький університет», м. Львів

Андрій Марченко, аспірант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Ірина Огієнко, кандидатка філологічних наук Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, м. Київ

Алла Петренко-Лисак, кандидатка соціологічних наук, доцентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Пьотр Ян Пшибиш (Piotr Jan Przybysz), професор Гданського університету, Республіка Польща

Алеся Соловей, магістрантка соціологічних наук, наукова співробітниця, Інститут соціології НАН Білорусі, м. Мінськ, Республіка Білорусь

Людмила Сорочук, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Валерій Стеценко, кандидат філософських наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

ЗМІСТ

СТАТТІ

Вербець Владислав

ДІАГНОСТИКА ПРОЦЕСІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ
МОЛОДИ: ПОШУКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 3

Гусак Петро

«А ЗОЛОТО ТІЄЇ ЗЕМЛІ ДОБРЕ»: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АНАЛІЗ
ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ФІНАНСОВІ ЗБІРКИ В ТЕКСТАХ
НОВОГО ЗАВІТУ 16

Марченко Андрій

«АЗІЙСЬКІ ЦІННОСТІ» І ПРАВА ЛЮДИНИ У ВИМІРАХ
КУЛЬТУРНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ ТА УНІВЕРСАЛІЗМУ 24

Огієнко Ірина

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИ ОБ'ЄДНАНЬ БОЛГАР УКРАЇНИ
В ЗБЕРЕЖЕННІ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ 29

Piotr Jan Przybysz

O POTRZEBIE TOŻSAMOŚCI ZBIOROWEJ – KILKA REFLEKSJI 38

Соловей Алевся

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ УЧЕНЫХ 54

Сорочук Людмила

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ЯК МОТИВИ
В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ 61

Стеценко Валерій

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ
А. ШЕПТИЦЬКОГО З ТОМІСТИЧНОЮ ФІЛОСОФІЄЮ 70

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Белюга Тетяна

ДО ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ ФОРМ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ
ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
ЕТНОСУ 80

Петренко-Лисак Алла

ПОСТСОУВІДНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЛЮДЕЙ КРАСЯТЬ НЕ ТІЛА,
АЛЕ АНТИТІЛА 83

СПОГАДИ

Вербець Владислав

СПОГАДИ ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ ПОЛІТОЛОГІЇ

НАУ ОА (1996 – 2016 РР.) 87

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 113

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

Серія «Культурологія»

Випуск 21

**ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ**

*Матеріали XIV міжнародної наукової конференції
(Острог, 14 травня 2021 р.)*

Головний редактор *І. Д. Пасічник*
Відповідальний за випуск *М. С. Петрушкевич*
Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*
Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 6,74. Наклад 100 пр. Зам. № 2–22.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено: ФОП Свиначук М. В.,
+38 (068) 68 35 800; e-mail: 35800@ukr.net